

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiojo ugdymo koordinavimo magistratūros studijų programa

Asta Bukantaitė

**MOKINIŲ EMPATIŠKUMO IR JŲ POŽIŪRIO Į BENDRAKLASIUS,
TURINČIUS SPECIALIŲJŲ UGDYMO SI POREIKIŲ, ANALIZĖ**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovas –
doc. dr. Algirdas Ališauskas*

2010

Magistro darbo santrauka

Mokslinėje, pedagoginėje, psichologinėje literatūroje randama nemažai empatijos sampratų aiškinimų, tačiau esmė visur išlieka ta pati - suprasti ir atjausti kitą žmogų. Vieningai pripažįstama, kad bendrauti padeda tokios asmenybės savybės - empatiškumas, tolerancija. Išankstinis visuomenės požiūris bei žinių trūkumas gali lemti negalią turinčių asmenų, ignoravimą ar net jų diskriminaciją. Todėl būtina tyrinėti mokinių vyraujančią požiūrį, toleranciją bei empatiškumą į bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių.

Iškeltos *hipotezės*: vaikų, pasižyminčių aukštu empatiškumo lygmeniu, požiūris į bendraklasį, turintį SUP, palankus; jie pasirimožymi tolerancija. Taip pat manome, kad mokinių empatiją į bendraklasį, turintį SUP, lemia šeimyninė patirtis; šeimos vertybės ir bendravimo su vaiku, turinčiu SUP, praktika ir patirtis. *Tikslas* - atlikti mokinių empatiškumo, požiūrio į bendraklasį, turintį SUP, analizę. *Tyrimo objektas* - mokinių empatiškumas, požiūris į bendraklasį, turintį SUP.

Į analizuojamą reiškinį – mokinių empatiškumą bei toleranciją - siekiama pažvelgti visapusiškai, todėl siekiant informacijos patikimo, išsamumo naudoti įvairūs tyrimo metodai: *anketinė apklausa (M.H Daviso Tarpasmeninio reaktyvumo indeksas* mokinių empatiškumui nustatyti), *struktūruotas interviu, turinio (content) analizė*. Empatijos rodikliai lyginti su mokinių kai kuriais demografiniais rodikliais. Taikant SPSS (ANOVA kriterijų), palyginti lyties, gyvenamosios vietos ir empatijos statistiškai reikšmingi rodikliai.

Anketinėje apklausoje dalyvavo N=199 bendrojo lavinimo pagrindinės mokyklos 7-10 kl. moksleivių. Interviu metodui atrinkta N=58 tiriamieji.

Empirinėje dalyje nagrinėjama bendrojo lavinimo pagrindinės mokyklos mokinių požiūris, empatiškumas ir tolerancija į bendraklasį, turintį SUP. Siekiant geriau suprasti mokinių požiūrio, empatiškumo ypatumus, imtasi nustatyti įvairius priežastinius ryšius, kurie gali turėti įtakos mokinių empatiškumui.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Daugumai moksleivių būdingas vidutinis empatijos lygis.
2. Hipotezė, kad vaikų pasižymintčių aukštu empatijos lygiu, jų požiūris į bendraklasius, turinčius SUP, palankus; jiems būdinga tolerancija, pasitvirtino.
3. Hipotezė, kad mokinių empatiją į bendraklasį, turintį SUP, lemia šeimyninė patirtis; šeimos vertybės ir bendravimo su vaiku, turinčiu SUP, praktika ir patirtis, pasitvirtino.

Esminiai žodžiai: empatija, specialiųjų poreikių mokiniai, tolerancija, požiūris.

Turinys

Magistro darbo santrauka	1
Įvadas	3-6
1 skyrius. BENDRAVIMO SU MOKINIAIS, TURINČIAIS SPECIALIŲJŲ UGDY- MOSI POREIKIŲ, TEORINĖS PRIELAIDOS	7
1.1 Empatijos svarba bendraujant su mokiniais, turinčiais specialiųjų ugdymosi porei- kių	7-12
1.2 Požiūris, kaip elgesio bendravimo veiksnys.....	12-14
1.3 Tolerancijos raiška bendraujant su mokiniais, turinčiais specialiųjų ugdymosi po- reikių.....	15-16
2 skyrius. MOKINIŲ EMPATIŠKUMAS IR JŲ POŽIŪRIS Į BENDRAKLASĮ, TURINTĮ SPECIALIŲJŲ UGDYMO POREIKIŲ	17
2.1 Tyrimo metodologija ir organizavimas.....	17-25
2.2 Mokinių empatiškumo analizė.....	25-27
2.2.1 Empatijos rodiklių ir demografinių kintamųjų ryšiai.....	27-31
2.3 Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, interviu analizė.....	31-33
2.4 Mokinių, pasižyminčių skirtingais empatijos lygiais, interviu analizė.....	33-43
2.5 Tėvų interviu analizė.....	43-50
2.6 Mokytojų nurodomas mokinių santykių vertinimo interviu analizė.....	50-54
Išvados	55
Literatūra	56-60
Summary	61
Priedai	62-104

Ivadas

Problemos formulavimas, tyrimo aktualumo pagrindimas. „Pažink save“, - teigė graikų išminčius Sokratas. Be abejo, mes stengiamės tai daryti. Mes noriai formuojame nuomonę apie save ir nedvejodami aiškiname, kodėl būtent šitaip jaučiamės ir elgiamės (Myers, 2002, p. 67). Tačiau ne kiekvienas žmogus geba įsijausti į kito žmogaus emocinę būseną, geba susitapatinti ir išgyventi panašius jausmus, priimti kitą be išankstinės nuomonės, vertinimo, bendrauti ir bendradarbiauti nepaisant skirtumų.

Socialinis (praktinis) tyrimo aktualumas. Po Nepriklausomybės atkūrimo pradėta Lietuvos švietimo reforma orientuota į humanistinius ugdymo principus: akcentuojami ne tik akademiniai, pažintiniai, bet ir psichologiniai vaiko raidos aspektai, vis labiau siekiama tenkinti plačius ugdytinio poreikius (Monkevičienė, 2003). Verta akcentuoti, kad ugdytiniais bendrojo lavinimo mokyklose tampa ir vaikai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių, tad ypač svarbu tampa tyrinėti ir šių mokinių savivertę, klasės draugų empatiją, toleranciją, požiūrį į neįgalų klasės draugą. Kai kurių autorių darbuose vieningai pripažįstama, kad gebėjimas išklaudyti ir priimti kitą be vertinimo, padedant išreikšti jam savo mintis, norus ir jausmus, yra didžiausia dovana, kurią vienas žmogus gali duoti kitam (Mačerauskas, 2004; Ruškus, 2002). Duomenų apie mokyklos mokinių, mokytojų, tėvų empatiškumą yra labai mažai. Anot Kaffemanienės (2001), įprastai besivystantiems bendraamžiams reikia išmokti bendrauti su mokiniais, turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių, be išankstinės neigiamo požiūrio, jautriau suvokti neįgalųjų specialiųjų ir bendruosius poreikius bei galimybes. Nuo visuomenės ir pedagogų požiūrio į specialiųjų poreikių vaikus priklauso jų adaptacija bendraamžių grupėje bei ugdymo sėkmė (Gudonis, Mockevičiūtė, 2008). Kasdieninio gyvenimo faktai liudija, kad šiuolaikinėje kultūroje ima dominuoti egocentruotos vertybės, egoistiška buities ir būties motyvacija. Altruizmui, empatijai, tolerancijai, sociocentrinėms vertybėms mūsų gyvenime lieka vis mažiau vietos ir dėmesio. Žmogui, turinčiam negalią, gyventi tokioje visuomenėje darosi vis sunkiau. Tačiau, nors ir ne itin palankus bendrasis fonas, nesunku įžvelgti, kad viešoji nuomonė keičiasi į gera.

Remiantis analizuojama mokslinė literatūra, pastebima, kad bendraamžių santykiai, bendravimas su mokiniu, turinčiu specialiųjų ugdymosi poreikių ypatumai, dažniausia analizuojami socialinių tyrimų plotmėje, duomenų pateikimo interpretacijose, todėl akivaizdus mokslinės teorijos, metodinės literatūros trūkumas - aptinkama mažai siūlymų, rekomendacijų, kaip gerinti mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, integraciją į bendrojo lavinimo mokyklas, kaip skatinti bendravimą, toleranciją, tarpusavio supratimą ir empatiją kitokiam.

Mokslinis tyrimo aktualumas. Nemažai sukaupta metodinės literatūros ir atlikta tyrimų apie empatijos svarbą mokytojų darbe (apklausti bendrojo lavinimo mokyklų mokytojai, mokyk-

lų vadovai, tėvai), tiek Lietuvos autorių (Vitkausko, 2003; Gudonio, Masiokienės, 2008; Malinauskas, Malinauskienė, 2004), tiek užsienio mokslininkų darbuose (Holm, 1996; Erera, 1997; Podgorecki, 2004).

Nuo aštunto dešimtmečio užsienyje itin pagausėjo tyrimų, susijusių su lyčių raidos ir žmonių tarpusavio santykiais (Beaman A.L., Borneo, P.J. ir kt. 1987, (*cit.* Myers, 2002); Eagly, Crowley, 1986, (*cit.* Myers, 2002)), pagalbos vienas kitam problemomis, imta domėtis evoliucine pagalbos psichologija, kaip viena iš empatiškumo ir altruizmo apraiškos būdų (Martin L., Hoffman, 2001).

Taip pat daug diskusijų kelių empatijos ir demografinių rodiklių sąsajos. Kai kurių Lietuvos (Pukinskaitė, 2006) ir užsienio (Eagly, Crowley, 1986, (*cit.* Myers, 2002); Eisenberg, 2003), autorių atlikti tyrimai patvirtina, kad lytis gali lemti empatiškumą; empatiškumas gali būti siejamas su gyvenamąja vieta (Myers, 2002), amžiumi (Schieman, S., Karen Van Gundy, 2000; Mačerauskas, 2004) ir kitais demografiniais rodikliais.

Mūsų šalyje gana ilgai nebuvo išsamiai tyrinėtas empatiškumas, požiūris ir jų svarba mokytojų darbe, bendraamžių tarpusavio santykiuose, bendravime. Tik pastaraisiais metais atlikta keletas išsamių tyrimų, siekiančių atskleisti mokytojų, tėvų ir mokinių požiūrį į vaikus, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių (Kurauskaitė, 2000), bendrojo lavinimo mokyklų mokinių santykius su bendraamžiais, turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių, visuomenės požiūrį į suaugusius neįgaliuosius (Gudonis, Novogrodskienė, 2000), jaunuolių altruistinio elgesio apraiškos vertybių orientaciją ir asmenybės empatiškumo kontekste (Adomaitytė, Gailienė, Stonytė, 2003), taip pat tyrinėtas empatijos fenomenas vaikystėje (Ruzgienė, 1998), empatijos ir psichosocialinio funkcionavimo ypatybės paauglystėje (Pukinskaitė, 2006). Mokslinė problema yra ta, kad trūksta darbų, nagrinėjančių mokinių empatiškumo klausimus, kurie padėtų atskleisti, kaip pagrindinės, vidurinės mokyklos mokiniai geba įsijausti į neįgaliojo klasės draugo emocinę būseną, geba užjausti, suprasti ir reaguoti į klasės draugo išgyvenimus. Nepavyko aptikti, kokios problemos tyrimo metu liko neišspręstos; rekomendacijų ar siūlymų šia tema taip pat mažai yra. Verta akcentuoti, kad įvairių mokslininkų, tyrėjų darbuose ypač pabrėžiama būtinybė ugdyti empatiškumą, vertybines nuostatas, toleranciją tačiau, kokiais būdais tai pasiekti nenurodoma, taip pat stokojama informacijos apie empatiškumą ir toleranciją lemiančius faktorius. Kai kurie Lietuvos (Vitkauskas, 2003; Gudonis ir kt., 2008) ir užsienio autoriai (Podgorecki, 2004) mano, kad empatiškumas, požiūris turi įtakos vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, adaptacija bendraamžių grupėje bei jų ugdymosi sėkmę, o suaugusiems neįgaliesiems - sėkmingą integraciją į visuomenę. Empatiškumas, tolerancija yra būtinas bendraujant su vaikais, turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių. Socialinis bei mokslinis tyrimo aktualumas leido suformuoti tokius probleminius klausimus:

1. Ar mokiniai bendrojo lavinimo mokykloje empatiškai vaikui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių?
2. Koks mokinių požiūris į bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių?
3. Kas lemia mokinių empatiškumą į mokinį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių?

Hipotezės: 1. Vaikų, pasižyminčių aukštu empatijos lygiu, požiūris į bendraklasius, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių, palankus; jiems būdinga tolerancija.

2. Mokinių empatiškumą į bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių, lemia šeimyninė patirtis, šeimos vertybės ir bendravimo su vaiku, turinčiu specialiųjų ugdymosi poreikių, praktika ir patirtis.

Tyrimo objektas – mokinių empatiškumas, požiūris į bendraklasį, turintį SUP.

Tyrimo tikslas – atlikti mokinių empatiškumo, požiūrio į bendraklasį, turintį SUP, analizę.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti mokslinę, pedagoginę, psichologinę literatūrą nagrinėjamu klausimu.
2. Nustatyti mokinių empatiškumo lygį.
3. Nustatyti ir palyginti empatijos rodiklių ir demografinių kitamųjų ryšį.
4. Atskleisti skirtingą empatiškumo lygį turinčių mokinių požiūrį į bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių.
5. Atskleisti faktorius, lemiančius skirtingą vaikų empatiškumo ir tolerancijos lygį.

Tyrimo imtis – kiekybiniam tyrimui atlikti buvo sudaroma tikslinė, patogioji grupės imtis. Atrinkti bendrojo lavinimo pagrindinės mokyklos 7-10 klasių mokiniai, kurie ugdomi drauge su mokiniu, turinčiu specialiųjų ugdymosi poreikių. Kiekybiniu anketinės apklausos būdu buvo apklausta N=199 mokinių. Kiekybiniam tyrimui atlikti sudaroma netikimybinė tikslinė imtis. Struktūrizuotu interviu metodu apklausta N=58 tiriamieji: 11 mokytojų, 10 mokinių, turinčių aukštą, 6 mokiniai, turintys žemą empatiškumo lygmenį, 16 mokinių tėvų, 9 mokiniai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių ir 6 jų tėvai. Tyrimas atliktas 2010 m. vasario - rugsėjo mėnesiais Šiaulių ir Radviliškio miesto ir rajono bendrojo lavinimo pagrindinėse mokyklose.

Tyrimo metodologija ir metodai – siekiant atskleisti pagrindinės mokyklos vyresniųjų klasių mokinių empatiškumą, požiūrį ir toleranciją į mokinį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių, buvo atliekama mokslinių šaltinių analitinė apžvalga, empirinis tyrimas. Taikyta kokybinė ir kiekybinė tyrimų prieigos. Viena vertus, tai leido nagrinėti reiškinio esmę, remiantis respondentų unikalia patirtimi, išgyvenimais, o kita vertus, galima buvo konkrečiai identifikuoti vyraujančias tendencijas (procentine išraiška). Duomenys buvo renkami naudojantis struktūruotu interviu ir apklausa (anketa). Anketinės apklausos metu gauti duomenys ir interviu atsakymų duomenys buvo apdoroti taikant turinio (content) analizę. Kiekybiniai duomenys buvo apdoroti taikant

procentinę išraišką. Empatiškumo, lyties, gyvenamosios vietos ryšiai nustatyti taikant parametrinį ANOVOS kriterijų.

Pagrindinės sąvokos.

Empatija – (gr. *empathia* - stipri aistra, įsijautimas) įsijautimas į kito žmogaus emocinę būseną (Augis, 1995, p.76)

Empatiškumas - yra individuali žmogaus savybė, kuri sąlygoja jo altruistinį elgesį, siekimą padėti kitam (Augis, 1995, p.77).

Negalia - istoriniame – kultūriniame kontekste konstatuojamas socialinis vaizdinys, atspindintis stereotipinį visuomenės požiūrį į daugiau ar mažiau žymius raidos, kūno, intelekto ir (ar) psichikos sutrikimus, kurie traktuojami kaip nukrypimas nuo visuotinai įsigalėjusių normų bei vertybių ir kurių vertinimas pasižymi kraštutiniu, dažniausiai neigiamu. (Ruškus J., 2002, p.190).

Požiūris- konkreti pažiūra, nusistatymas, pozicija (Klimavičius, 2000, p.579).

Tolerancija – (lot. *tolerantia* – *kantrybė, ištvėmė*) - priešingos nuomonės, pažiūrų, tikėjimo, įsitikinimų gerbimas, pakanta. Terminu *tolerancija* apibūdinamas individualus arba kolektyvinis elgesys socialinėje, kultūrinėje ir religinėje aplinkoje (Plečkaitis, 1998, p.7)

Specialieji ugdymosi poreikiai – pagalbos ir paslaugų reikmė, atsirandanti dėl to, kad ugdymo ir saviugdos reikalavimai neatitinka specialiųjų poreikių asmens galimybių (Ališauskas, 2007 p. 12).

Specialiųjų poreikių asmenys – vaikai ir suaugusieji, dėl įgimtų ir įgytų sutrikimų turintys ribotas galimybes dalyvauti ugdymo procese, visuomenės gyvenime (Ališauskas, 2007, p.12).

Magistro darbo struktūra. Ši magistro darbą sudaro santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (76), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja (30) lentelių, (3) paveikslų. Prieduose pateikiama (M.H.Daviso Tarapsmeninio reaktyvumo indeksto klausimynas anglų kalba; anketa empatiškumui nustatyti; struktūruotas interviu: mokiniams ir jų tėvams, mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių ir jų tėvams, mokytojoms; lyties ir gyvenamosios vietos histogramos, mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, jų tėvų, mokinių ir jų tėvų, mokytojų interviu turinio (content) analizė duomenys). Darbo apimtis – 61 pusl.

I skyrius. 1. BENDRAVIMO SU MOKINIAIS, TURINČIAIS SPECIALIŲJŲ, UGDYMO-SI POREIKIŲ, TEORINĖS PRIELAIDOS

1.1 Empatijos svarba bendraujant su mokiniais, turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių

Atkūrus nepriklausomą valstybę konceptualiai keitėsi švietimo sistemos prioritetai (Lietuvos švietimo įstatymas, 2003; Specialiojo ugdymo įstatymas, 2000; ir kt.), parengta ir įgyvendinta nemažai progresyvių teisinių aktų, skirtų specialiajam ugdymui (Dėl specialiųjų poreikių asmenų priėmimo į specialiojo ugdymo įstaigą tvarkos, 2000; Dėl specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnio nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkos 2002; ir kt.), iš esmės pertvarkytas specialistų rengimas (Ambrukaitis, 1999), daug bendrojo lavinimo mokytojų pasirengė ugdyti specialiųjų poreikių vaikus integruotose klasėse, taip pat išleista nemažai metodinės medžiagos specialiųjų poreikių vaikams ugdyti, daugėja patirties, kaip ugdyti tokius mokinius, tačiau mažai atkreipiamas dėmesys į bendramatnių mokinių žinias, požiūrį, jų pasirengimą priimti sutrikusios raidos bendraklasį.

Knygoje „Mokykla visiems: mokymo priemonių kūrimas“ akcentuojama būtinybė tobulinti ugdymo procesą taip, kad įtrauktų specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius ir padarytų lygiaverčiais klasės bendruomenės nariais. Knygos autoriai tvirtina, kad be bendradarbiavimo ir sąveikos su kitais mokiniais klasėje, nesant bendros veiklos metodo, individo savigarba ir pasitikėjimas savimi nėra ugdomi, tai kenkia mokinio, turinčio specialiųjų ugdymosi poreikių, integracijai į visuomenę. Kitų autorių pasisakymai taip pat akcentuoja būtinybę išmokyti mokinius rūpintis ne tik savo, bet ir kitų klasės draugų laimėjimais, dirbti kartu, kad pamatytų skirtybių vertę, atsižvelgtų į jas ir jas gerbtų (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 2002).

Mokykla, kuri remiasi humanistiniais principais, organizuodama ugdymo procesą, turi skatinti bendravimą, pagrįstą bendradarbiavimu. Toks turėtų būti ir mokymasis. Mokymasis bendradarbiaujant – tai mokymasis bendrauti, kad mokiniai galėtų vieni kitus pripažinti, vertinti ir gerbti, vieni kitais pasitikėti, rūpintis bei būti atsakingi vieni už kitus (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 2002). Mokslinės literatūros analizė leidžia teigti, kad dauguma autorių vieningai pripažįsta, kad bendravimas ir bendradarbiavimas tarp bendrojo lavinimo mokyklos mokinių ir mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, gali būti naudingas abiem pusėms. Toks bendravimas padeda suvokti skirtybių vertę, skatina vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, integraciją į visuomenę. Taip pat vieningai pripažįstama, kad tik bendraudamas žmogus ugdo save ir kitus, moko ir pats mokosi, gali padėti arba ieškoti pagalbos sau, tačiau stokojama informacijos, kaip pasiekti, kad mokiniai, mokytojai, visuomenė išmoktų bendrauti su SUP mokiniais be išankstinės nuomonės ir vertinimo, be naudos siekimo. Vieningai pripažįstama bendravimo nauda, tačiau daugiau rašoma apie pačią jos naudą, nei apie būdus jai pasiekti.

Anot Vitkausko (2003), bendradarbiauti padeda empatija – sugebėjimas suprasti kito žmogaus jausmus ir motyvus pokalbio metu, mokėjimas klausytis – viena iš pagrindinių savybių, įgalinančių teigiamai išspręsti konfliktus ir bendrauti. Taip pat svarbus aktyvus suvokimas – tai laikinas savo pažiūrų užmiršimas ir pasirengimas suvokti pašnekovo požiūrį. Tačiau labai retai klausome su tikra empatija, o būtent tas ypatingas klausymo būdas yra viena galingiausių jėgų (Podgorecki, 2004). Pastarieji išsakyti teiginiai leidžia teigti, kad tikroji empatija neatsiejama nuo mokėjimo klausytis ir suprasti, ką jaučia kitas žmogus, tačiau analizuotoje įvairių autorių mokslinėje literatūroje beveik neužsimenama apie klausymosi svarbą empatiškumui. Po atliktos užsienio ir Lietuvos autorių mokslinės, pedagoginės literatūros analizės prieita prie prielaidos, kad bendrauti mokiniams, turintiems skirtybių, gali padėti tokia asmenybės savybė, kaip empatiškumas, tačiau tikra empatija prasideda nuo mokėjimo klausytis ir suprasti, ką jaučia kitas.

Žodynyje „Bendravimo etika: žodynelis“ (1998) empatija aiškinama taip: (gr. *empathia* – išgyvenimas kartu, įsijautimas) – etikos ir psichologijos sąvoka, žyminti žmogaus gebėjimą įsijausti į kito pasaulį ir jo išgyvenimus, pasijusti kito vietoje. Empatija – būtinas žmogaus komunikatyvių sugebėjimų elementas, be kurio nėra nuoširdaus, atviro, įsiskverbiančio ir autentiško bendravimo. Kai kurie Lietuvių autoriai patvirtindami šį empatijos sąvokos aiškinimą savo darbuose akcentuoja, kad empatija - tai durys į bendravimą (Želvys, 2007; Vitkauskas, 2003; Suslavičius, 2006 ir kt.). Anot Želvio (2007), bendraujant pirmiausia reikia prisiminti empatiškumą – gebėjimą įsijausti į kito vidinį pasaulį, „pagyventi“ jo emocijomis, pažvelgti jo akimis į aplinką ir save. Remiantis S. Baretto-Leonardo (1992) nuomone, empatiją galima laikyti savotišku komunikacijos procesu. Autorius skiria keletą svarbiausių šio proceso etapų: 1) rezonanso (emocijų atpažinimo ir supratimo), 2) ekspresijos (empatijos raiškos), 3) empatijos priėmimo (atpažinimo, kad empatija kitų asmenų buvo priimta), 4) empatijos grįžtamojo ryšio (naujo emocinio rezonanso) (*cit.* Pukinskaitė, 2006). Galbūt hipotetiškai būtų galima teigti, kad empatija gali būti laikoma tam tikra socialinė kompetencija ar bendravimo įgūdžis.

Remiantis analizuota psichologine literatūra, prieita prie prielaidos, kad empatijos fenomenas remiasi ne tik įgimtu gebėjimu suprasti kitą asmenį, tačiau ir įgytu sugebėjimu pastebėti kito asmens kančias ir jas palengvinti. Nors kai kurie autoriai (Myers, 2002; Ruzgienė, 1998) teigia, kad empatija yra įgimta, tačiau vieningos nuomonės šiuo klausimu nėra, todėl palikta vietos hipotezėms ir prielaidoms.

Tęsiant įvairių autorių mokslines išvalgas darytina prielaida, kad empatinius gebėjimus būtina ugdyti, nes ši asmenybės savybė skatina teikti pagalbą kitiems ir rodyti žmonėms pagarbą. Anot Podgoreckio (2004), empatinių gebėjimo tobulinimo tikslas – išugdyti atsakingų, džiaugsmingų ir kūrybingų žmonių, kurie reikštų pagarbą kitiems, neatsižvelgdami į šių amžių, negalias, socialinę gerovę. Autorius vienareikšmiškai pripažįsta, kad švietimo įstaigos (darželiai, mokyk-

los), ugdydamos empatinius gebėjimus, privalo bendradarbiauti su šeima, nes empatiją privalo me suvokti kaip natūralią asmenybės ugdymo, kuris pradamas labai anksti šeimos aplinkoje ir vėliau plėtojamas priešmokykliniame ir mokykliniame amžiuje, formą. Manoma, kad empatijos ugdymas apima tam tikrų elgesio normų, dorovinių nuostatų bendravime formą iš mažumės. Pukinskaitė (2006) pripažįsta, kad empatinius gebėjimus būtina ugdyti, nes empatija slopina agresiją ir priešišumą per kognityvinius ir emocinius empatijos komponentus. Taip pat kitos Lietuvos autorės (Ruzgienės, 1998) įrodyta, kad vaikų empatiją ugdyti būtina ir įmanoma visuomenei reikšmingu lygmeniu. Autorė teigia, kad empatijos ugdymas priklauso nuo tikrovės pažinimo, auklėjimo metodų veiksmingumo, vaikų emocinio ekspresyvumo. Ruzgienė (1998) savo moksliniame darbe „Empatijos fenomenas vaikystėje“ ne tik analizuoja vaikų empatiškumo ugdymo svarbą, tačiau ir pateikia rekomendacijas, kaip tai pasiekti. Apibendrinant galima teigti, kad empatija privalo būti ugdoma tiek individo, šeimos, švietimo institucijų, tiek įvairių profesijų specialistų, tarp jų ir mokytojų. Empatijos ugdymas per tam tikras dalyko pamokas garantuoja mokinių pagarbų požiūrį į gyvenimą, kuris pasireiškia žmogaus požiūrio gerbimu, giliu pasaulio, žmogaus suvokimu.

Šiek tiek kitokį teiginį apie empatiją pateikia Shieman ir kt. (2000). Autorius empatiją apibrėžia kaip „bendrą jutimą, emocionalų susitarimą su kitu žmogumi. Empatija pasireiškia kitų identifikacija ir psichologiniu supratimu“. Straipsnyje „Empathy in Social communication“ Podgorecki (2004) raišdo atžvilgiu empatiją taip pat pristato šiek tiek kitaip nei kiti autoriai. Jo teigimu empatija yra kaip aukščiausia žinių pasikeitimo su kitais žmonėmis forma, kuri turi ypatingą reikšmę visą priešverbalinį vaikystės periodą. Anot autoriaus, galimybė tiesiogiai prisiskverbti į kito asmens išgyvenimus empatiškai veikiant yra ypač vertingas būdas pasikeisti žiniomis, pavyzdžiui, specifiniais išgyvenimais, kuriuos per sunku verbalizuoti bendraujant su asmenimis, negalinčiais operuoti simboliais dėl psichinių sutrikimų, šoko ar pan. Interpretuojant šiuos išsakytus teiginius galima būtų hipotetiškai teigti, kad kitų žmonių empatiškumas tampa pagrindine priemone, padedančia sutrikimų turintiems asmenims pajusti, kad jų išgyvenimai yra suprantami, užjaučiami, o ištikus bėdai jie gali sulaukti pagalbos.

Pagalbos psichologijos aspektu, empatija pristatoma kaip socialinis motyvas. Anot tokio autoriaus kaip Myers (2000), žmonių santykiai grindžiami „socialine ekonomika“. Socialinių mainų psichologijos teorija teigia, kad mūsų poelgius lemia sąmoningas naudos skaičiavimas, kad padedame tik iš išskaičiavimo. Šį teiginį iš dalies patvirtina ir Lietuvos autorė (Adomaitytė, kt., 2003). Autorė teigia, kad žmonių bendruomenėje veikia tam tikros buvimo drauge taisyklės, socialinės normos. Jos mums įdiegiamos dar vaikystėje. Žinome, kad turime padėti kitiems žmonėms, tada jie mums atsilygins tuo pačiu.

Kitokį požiūrį į pagalbą pateikia evoliucijos teorija. Pagal evoliucinę psichologiją, svarbiausia - perduoti genus. Genai valdo mus taip, kad maksimaliai padidintų tikimybę išlikti (Schmitt 2003 *cit.* Myers 2002,). Dalis kitų autorių taip pat pripažįsta, kad iš tikrųjų žmonės tuo labiau linkę padėti ir aukotis, juo tampresni kraujo ryšiai juos sieja su pagalbos reikalingais žmonėmis (Eisenberg, 2003). Kitaip tariant, žmonės yra labiau linkę padėti broliams nei pusbroliams. Galima daryti prielaidą, kad genuose jau yra užprogramuota pagalba rūpintis savo artimaisiais.

Nors empatijos tyrimų istorija šimtametė, iki šiol neparengta darni, vienareikšmė ir išsami šios sąvokos definicija. Įvairių mokslininkų empatija yra nusakoma skirtingai, kiekviena teorija pateikia skirtingas pagalbos prielaidas, kiek galima išskirti empatijos komponentų, vieningos nuomonės taip pat nėra. Verduci, S.A., (1999) empatiją apibrėžia pagal emocinius ir kognityvinius komponentus. S. W. Mercer ir kt. (2002) skiria keturis empatijos komponentus, jau esamą modelį papildydamas moraliniu ir elgesio komponentais, įvairių užsienio (Carr, Littlejemeier, 2005. (*cit.* Pukinskaite, 2006); Davis, Mark H., 1980; Martin, L., Hoffman, 2001; Myers, 2002) ir Lietuvos autorių (Pukinskaitė, 2006; Mačerauskas, 2004; Ruzgienė 1998) teigiama, kad empatija gali būti siejama su demografiniais rodikliais: lytimi, amžiumi, gyvenamąja vieta, išsilavinimu ir kt.

Galima teigti, kad empatijos fenomenas yra toks daugiareikšmis ir mažai išanalizuotas, kad vieningos nuomonės šiuo klausimu nėra, o įvairių užsienio ir Lietuvos autorių jis pristatomas skirtingai, akcentuojamas vis kitoks empatijos pasireiškimo periodas (Podgorecki, 2004), nėra vieningos nuomonės, skiriant empatijos komponentus (Verduci, 1999; Mercer ir kt., 2002). Taip pat lieka neaišku tai - įgyta ar įgimta savybė (Suslavičius, 2006; Eisenberg, 2003 ir kt.), kas yra tikroji empatija: mokėjimas išklausti (Podgorecki, 2004), sugebėjimas suprasti kito žmogaus jausmus (Vitkausko, 2004; Želvys, 2007), gebėjimas pamatyti įvairias situacijas kito žmogaus akimis, tačiau neprarandant savo identiškumo (Rogers., *cit.* Myers 2002). Daug diskusijų kelia empatijos ir demografinių rodiklių sąsajos (Martin, L., ir kt., 2001; Myers, 2002; Pukinskaitė, 2006; Mačerauskas, 2004; Ruzgienė, 1998), požiūris į pagalbą įvairių teorijų aspektu: psichologijos aspektu (Adomaitytė kt., 2003; Myers 2002), evoliucijos (Schmitt 2003 (*cit.* Myers 2002); Eisenberg, 2003).

Įvairių šalių mokslinėje literatūroje pastebima, kad autoriai vieningai išskiria tris empatijos fazes. A. Suslavičius (2006), pirmąją empatijos fazę išskiria supratimą (dar ne emocija, bet partnerio emocinės būsenos atpažinimas, jos identifikavimas). Identifikuoti jausmą – nustatyti, apibrėžti, kad žmogus išgyvena būtent tą, o ne kitą dalyką. Bet tai dar nereiškia jį išgyventi. Svarbu yra sugebėti ir norėti įsigilinti į kito žmogaus emocines būsenas.

Antroji empatijos fazė - jausmo išgyvenimas. Empatija yra išgyvenimas būtent tokio jausmo, kuris tuo momentu yra apėmęs partnerį. Jeigu jam bus liūdna, o tau linksma, ir juo la-

biau linksma dėl jo liūdesio, tai nebus empatiją. Kartais žmogus rūpinasi, sielojasi ar džiaugiasi netgi labiau už partnerį. Motinos jaudinasi dėl savo vaikų sveikatos, džiaugiasi jų sėkme labiau, negu patys vaikai.

Trečioji empatijos fazė yra jausmo perdavimas. Svarbiausi čia tampa to perdavimo būdai ir išraiškos formos. Liūdna, kai matome skurdžiai, banaliai reiškiamus savo jausmus. Tačiau ne taip svarbu, kokia forma tave emociškai remia, svarbu, kad apskritai parentų, gera bent jau žinoti, kad pasaulyje kas nors tave palaiko, jei net aktyviai nieko nedaro.

Empatiją būtina skirti nuo simpatijos, palankumo kitiems asmenims ir distreso (priešiškos reakcijos, susijusios su diskomfortu, nerimu), kurie taip pat yra priskiriami emocinei patirčiai (Eisenberg, 2003; Vitkauskas, 2003). Simpatiją pajuntame panašioms į save, kai tuo tarpu, empatiški galime būti tiek su artimu, tiek su svetimu žmogumi. Empatija - tai gebėjimas pamatyti įvairias situacijas kito žmogaus akimis, gebėjimas atkurti jo pasaulio matymą taip, kaip jis suvokia įvykius, tačiau nesusitapatinti su juo, neprarasti savo identiškumo. Todėl empatija, kaip teigia K. Rogers (*cit.* Myers, 2002), nėra tapati ir identifikacijai su kitu asmeniu, nes identifikacija, tai susitapatinimas, virtimas tuo kitu asmeniu atsisakant savojo aš. Kada matome, kad kitam žmogui reikalinga pagalba, patiriame skirtingas reakcijas: susijaudinimą ar empatišką rūpestį.

Empatija kartais painiojama su atjauta. Atjauta įvardijama kaip ypatinga empatijos forma (Vitkauskas, 2003), tačiau tarp jų yra skirtumas. Atjautos atveju mes jaučiame gailestį, užuojautą kitam žmogui, atsidūrusiam tam tikroje situacijoje, o empatijos atveju mes pajuntame, kad tam konkrečioje situacijoje žmogui reikia pagalbos, ir ją suteikiame. Empatiją būtina skirti ir nuo užuojautos, kuri taip pat priskiriama empatijos formai (Vitkauskas, 2003). Mačerauskas (2004) straipsnyje „Empatija: Aš tave suprantu“ teigia, kad empatijos sąvoka yra kur kas platesnė negu spontaniškos užuojautos, kurią išreiškiame susidūrę su kitu išgyvenimais. Užuojauta – tik pirmas empatijos etapas. Kai kas nors su mumis dalijasi savais išgyvenimais, prisimename pačių patirtą liūdesį, džiaugsmą ar pyktį. Turėdami panašios patirties, galime paguosti, kartu džiaugtis ar piktintis. Tačiau tai – tik paviršutiniškas, jausmais paremtas elgesys. Empatijos tikslas gilesnis. Empatija padeda geriau suprasti kitą žmogų, priešingai, nei atjauta ar užuojauta. Empatija leidžia suprasti kito žmogaus poelgius bei juos emociškai įvertinti ir ieškoti pagalbos ar paramos būdų. Tuo ji kur kas sudėtingesnė už atjautą, užuojautą ar simpatiją. Remiantis mokslinėje literatūroje išsakytais teiginiais galima daryti prielaidą, kad empatiškumas yra individuali žmogaus savybė, kuri sąlygoja jo altruistinį elgesį, siekimą padėti kitam. Tikrą empatiškumą (išgyvena kartu, emocinį įsijautimą į kito žmogaus išgyvenimus) derėtų skirti nuo atjautos, užuojautos ar simpatijos kitam žmogui. Interpretuojant šias mintis būtų galima teigti, kad atjauta, užuojauta skiriamos sąlyginai, tačiau šios dvi sąvokos neatsiejamos nuo empatijos fenomeno.

Empatijos sąvoka įvairiai traktuojama psichologinėje literatūroje ir tapo tyrinėjimo objektu užsienio šalyse (Myers, 2002; Eisenberg, 2003; Legauskas, 2008; Erera, 1997; Podgorecki, 2004; Martin L., ir kt., 2001). Tačiau Lietuvoje empatijos tyrimams, empatijos ugdymui skiriama ne tiek daug dėmesio kaip užsienio šalyse. Kai kuriuose leidiniuose, knygoje, moksliniuose, psichologiniuose darbuose empatija suvokiama gana plačiai, ji traktuojama kaip visuotinis socialinio gyvenimo reiškiny, procesas, atsirandantis dėl kitų žmonių išgyvenimų, kituose – kaip specifinis sugebėjimas ar įgimta asmenybės savybė. Nėra vienos nuomonės ir dėl empatijos, kaip psichologinio reiškiny, pobūdžio. Ji traktuojama kaip asmenybės bruožas (Eisenberg, 2003), išugdytas psichologinis gebėjimas suprasti kitus (Gailienė ir kt., 2002). Nepaisant skirtingų požiūrių išryškėja viena daugelio autorių bendra nuomonė: nors empatija plačiai vartojama kaip psichologijos sąvoka, tačiau dorovinis jos turinys ypač akivaizdus.

1.2 Požiūris, kaip elgesio bendravimo veiksnys

Negalia visais žmonijos vystymosi periodais buvo laikoma skirtingumu, nenormalumu, nukrypimu nuo normos, nuo to, kas visuotinai priimta. Lietuvių ir užsienio autoriai akcentuoja, kad nuo visuomenės požiūrio į specialiųjų poreikių vaikus daug priklauso jų adaptacijos bendramamžių grupėje bei ugdymo sėkmė, o suaugusiųjų neįgaliųjų – integracija į visuomenę. Psichologijos žodyne pateikiamas toks termino požiūris apibūdinimas: Požiūris – konkreti pažiūra, nusistatymas, pozicija (*cit.* Klimavičius, 2000, p.579). Interpretuojant pateikiamus požiūrio apibrėžimus galima teigti, kad požiūriu žmogus išreiškia nusistatymą į kitus žmones ar įvykius, nuo jų priklauso, kaip žmogus jaučia, vertina vienas kitą, kokia žmogaus įtaka būsimam elgesiui. „Požiūris valdo elgesį, jos yra išmoktos, bet ne įgimtos, gana pastovūs dariniai, susiję su poreikiais, ir tuo skiriasi nuo įpročių“ - tokius svarbiausius požiūrio požymius pateikia M. Sherif (*cit.* Antinienė, 2005). Būtent dėl požiūrio žmogus užsiima poziciją kitų žmonių ar įvykių atžvilgiu, ji lemia elgesį. O požiūriu išreiškiamame nuomonę vienu ar kitu klausimu. Socialinės nuostatos sąvoka lietuvių kalsboje gana dažnai vartojama kaip žodžių požiūris, nuomonės sinonimas (*cit.* Barauskienė, Ruškus, 2004). Magistro darbe vartojamas požiūris, kaip konkretus nusistatymas, vertinimas vienas kito.

Lietuvoje požiūris į neįgaliuosius bei specialiųjų poreikių vaikus nagrinėtas tokių autorių, kaip: Ambrukaičio, (1999); Gudonio ir kt., (2000); Vačekauskaitės, (2008); Barkauskaitės, Grincevičiūtė, Indrašienės, Pukinskaitės, (2001)).

Visuomenės požiūrį į žmogų, turintį specialiųjų poreikių, lemia daug faktorių. Pirmiausia jis priklauso nuo visuomenės gamybinių jėgų (pajėgumo) išsivystymo lygio, ekonomikos, gamybinių santykių charakterio, politinių, dorovinių, religinių, filosofinių visuomenės veiksmų

(*cit.* Gudonis ir kr., 2000). Žvikaitė (2000) knygoje „Neįgaliųjų socialinės integracijos klausimu“ patvirtina anksčiau išsakytą teiginį. Anot autorės, civilizuotos humaniškos visuomenės kūrimas ir teigiamo požiūrio į asmenų, turinčių specialiųjų poreikių, formavimas priklauso nuo švietimo, sveikatos apsaugos, mokslo bei kultūros išsivystymo lygio. Anksčiau pateikti teiginiai leidžia teigti, kad požiūris į asmenis, turinčius specialiųjų poreikių, visuomenėje susiformavo švietimo, sveikatos apsaugos, mokslo bei kultūros pagrindu, o tokia nuomonė gali atspindėti valstybės ar visuomenės išsivystymo lygį. Lietuvoje vaikų integruoto mokymo(si) kryptis dar labai nauja, nors skirtingų, kitokių vaikų mokymosi problemos darželio grupėje ar mokyklos klasėje (ypač neįgalių vaikų) yra nuolat keliamos nūdienos pedagogikos teorijoje ir praktikoje. Vakarų Europos demokratinė pedagogika, akcentuoja, kad vaikų mokymasis integruotoje, heterogeninėje grupėje yra nūdienos švietimo reformų pagrindas ir tarnavimas demokratijai bei skirtumų toleravimui.

Esminis faktorius, sukeliantis bendravimo sunkumus su neįgalioju, tampa pats neįglumo faktas. Daugelį metų pasaulyje vyravo nuomonė, jog neįgalūs žmonės yra bejėgiai, gailėsčio verti asmenys, kurie tik kartais patys arba su specialistų pagalba gali prisitaikyti prie supančios aplinkos (*cit.* Barkauskaitė ir kt., 2001). Lietuvos visuomenės neadekvatų požiūrį į negalę rodo ne tik atlikti moksliniai tyrimai (Ruškaus, 2002; Vačekauskaitės, 2008; Ambrukaitis, 1999), bet ir sklandantys mitai, kad neįgalieji kitokie, nei likusieji visuomenės nariai, kad jų poreikiai turi būti patenkinti tik specialiose globos institucijoje; patys neįgalieji negali priimti sprendimų; neturi lankytis visuomenės įstaigose, renginiuose; neturi teisės kurti šeimos, gimdyti ir auklėti vaikų ar pan.

Analizuojant literatūrą, susijusią su požiūrių į neįgaliuosius problemišku, prieita prie prielaidos, kad vieningos nuomonės, nusakančios esminį bendravimo su neįgalioju priežastį nėra. Ward (1999) teigia, kad žmonių, neturintčių ankstesnės bendravimo ir darbo su protiškai atsilikusiais žmonėmis patirties, pirmą kartą įsitraukus į bendrą veiklą, reakcija ir požiūris į neįgaliuosius būna teigiamas. Galima daryti prielaidą, kad neigiamą išankstinį požiūrį į neįgaliuosius lemia kitų žmonių žinių apie kitoniškumą stoka, o taip pat pasaulio istorijoje susiformavęs neigiamas požiūris į žmogų su negalia. J. S. Moryan, Paryžiaus Sorbonos universiteto Edukologijos katedros profesorius, priešingai mano, kad – bendravimo stoka su neįgaliais priežastis yra panašumas į juos (*cit.* Žvikaitė, 2000). Anot profesoriaus J. S. Moryan, tendencija atmesti neįgalųjį asmenį dažnai kyla iš sveikatos idealizavimo bei ligos ar mirties baimės. Pats žmogus savaime galbūt nesuvokdamas atstumia neįgalųjį vien dėl to, kad bijo tapti tokiu pat ar tiesiog idealizuoja sveikatą. Dar kitokią bendravimo su neįgalioju priežastį knygoje „Vaikystės fenomenas: socialinis edukacinis aspektas“ nurodo kita užsienio autorė Reise (1991) (*cit.* Juodaitytė, 2003). Anot Reise (1991), vaikai, kitaip nei suaugusieji, suvokia bendraamžių panašumus ir skirtumus, vai-

kams skirtingumas ir kitoniškumas kelių smalsumą, kuris juos visada traukia, vaikai tuo domisi ir tyrinėja. Viskas vyksta gana sklandžiai tol, kol vaikai neperima suaugusiųjų stereiotipinių vertinimų ir nepradedą savęs lyginti su „kitokiais“, ieškodami prioritetų savo išskirtinumams ir netoleruodami kitų vaikų raiškos. Tad hipotetiškai galima teigti, kad vaikų išankstinė nuostata į asmenis, turinčius negalią, yra iš anksto suaugusiųjų primesta, o ne įgyta vaikams tarpusavyje bendraujant ir sąveikaujant.

Moksliniai tyrimai įrodo, kad perkėlus neįgalius vaikus į bendrojo lavinimo mokyklas, pastebėta, kad čia besimokančių mokinių požiūris įgauna dar nepalankesnę atspalvį ir neįgalieji gali būti atstumti (Ruškus, 2001). Tačiau šį teiginį neigia kitas užsienio autorius Craft, (1990), kuris teigia, kad nauja vaikų mokymosi grupėje, mokyklos klasėje patirtis liudija, kad vaikai, sėkmingai sąveikaudami su kitais, su „kitokiais“ mokosi bendruomeninio gyvenimo taisyklių, o taip pat plečia tarpusavio susitarimo galimybes, įgyja socialines kultūrinės patirties (cit. Juodraitytė, 2003). Iškart kyla retorinis klausimas - kas gali sąlygoti tokias skirtingas tendencijas? Mokslinė literatūros analizė leidžia daryti prielaidą, kad tokias skirtingas tendencijas galėjo sąlygoti mokinių įgytos išankstinės teigiamos ar neigiamos nuostatos į neįgaliuosius, suaugusiųjų primesta nuomonė, o taip pat vaikų diferencijavimas pagal mokymosi rezultatus.

Kaffemanienės (2001) atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, kad integruoto ugdymo teorijoje ir praktikoje iki šiol mažai dėmesio skiriama neįgalių ir įprastos raidos bendraamžių socialinei sąveikai tobulinti, išankstinių neigiamų nuostatų priežastims tirti bei šalinti, teigiamo požiūrio kaitai. Tyrimų, atliktų įvairiuose Lietuvos miestuose, duomenys rodo, jog ne tik įvairių visuomenės narių, bet ir pedagogų požiūris į neįgalius žmones dažnai būna neigiamas (Ambrukaitis, 2005; Ruškus, 2001; Kaffemanienė, 2001). Mokslinėje užsienio ir Lietuvos literatūroje vieningai pripažįstama, kad neigiamas mokytojų požiūris į neįgaliuosius mokinius griauna pastarųjų socialinės integracijos idėją (Middleton, 1998), turi įtakos SUP vaikų mokymosi galimybėms, jų asmenybei, elgesiui (Kaffemanienė, 2001).

Apžvelgus atliktus tyrimus prieita prie išvados, kad požiūris į negalę būdingos tiek plačiai visuomenei, tiek specialistams, atliekantiems su neįgaliaisiais pedagogines ar globos funkcijas, taip pat vaikams, paaugliams suaugusiesiems. Požiūris į neįgaliuosius tyrinėtus įvairiais aspektais, požiūris į neįgaliuosius klausimai tiek teoriniu, tiek praktiniu lygiu nėra nauji. Galima formuluoti prielaidą, kad neigiamas požiūris pradeda formuotis kai visuomenė skirsto vaikus į integruotus ir neintegruotus, idealizuoja sveikatą, kai iškelia socialines normas (fizinę išvaizdą, protinį pajėgumą, elgesio taisykles, psichinę sveikatą), kai ima dominuoti egocentriškos asmenybės savybės ir nelieta vietos užuojautai, tolerancijai, supratingumo kitokiam.

1.3 Tolerancijos raiška bendraujant su mokiniais, turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių.

Tolerancija – pakantumas, atlaidumas, nuolaidumas (lot. *tolerantia*) (*cit. Žemaitis, 1997, p.5*). Anot Žemaičio, tolerancija reikalauja pakantumo bei pagarbos skirtingoms pažiūroms ir įsitikinimams, kiekvieno savitam gyvenimo stiliui. Šiam teiginiui pritaria užsienio autorius Kuberski (2008) teigdamas, kad tolerancija tai pagarba kitaip mąstančiam, nebūtinai pritariant jo nuomonei. Tolerancijos idėja šiandien gana populiori ir dažnai deklaruojama įvairaus rango dokumentuose bei programose, nuolat aptariama ir žiniasklaidos. Išsamiai išanalizavus mokslinę, filosofinę, psichologinę literatūrą prieita prie prielaidos, kad įvairūs autoriai tolerancijos sąvoką apibrėžia vienodai. Darytina išvada, kad tolerancija tai priešingos nuomonės, pažiūrų, tikėjimo, įsitikinimų gerbimas, pakanta. Tolerancija suteikia teisę turėti savo nuomonę, įsitikinimus bei pažiūras, savitai elgtis ir gyventi. Tolerancijos nebuvimas - diskriminacija. Remiantis įvairių autorių samprotavimais apie toleranciją, pastebėta, kad šios sąvokos turinys gali būti siejamas su kitos sąvokos turiniu – diskriminacija. Diskriminacija apibūdinama taip: kai dėl rasės ar tautinės kilmės, religijos ar įsitikinimų, negalios, amžiaus ar lytinės orientacijos su vienu žmogumi elgiamasi ne taip palankiai, negu su kitu tokioje pačioje situacijoje (*cit. Vitkauskas, 2002, p.312*).

Edukologo C. Brown (1995) nuomone, tolerancija yra pati svarbiausia sąlyga skirtybių dialogui prasidėti ir pereiti į bendradarbiavimo požiūriu aukštesnę pakopą – skirtybių integraciją. Tai ypač aktualu šiandienos visuomenei, kai tiek daug skirtybių ir žmonių kitoniškumas skverbiasi į visuomenę, ugdymo įstaigas. Visų uždaviniu tampa gebėjimas pripažinti ir gerbti kitų skirtumus. Tolerancija šioje teorinėje dalyje analizuojama kaip specialiųjų mokinių skirtybių integracija į bendrojo lavinimo mokyklas ir mokinių tolerancijos ugdymo svarba.

Žmonės skiriasi savo individualiomis savybėmis: temperamentu, charakteriu, išsiauklėjimu, fiziniais rodikliais. O specialiųjų ugdymosi poreikių turintis moksleivis pastebimas kaip kitoks, skirtingas nuo kitų moksleivių, todėl ugdymo įstaigose aktualu pripažinti ir toleruoti moksleivių kitoniškumą. Būtent tolerancijos principas ir leidžia sukurti ir palaikyti tinkamiausius tarpusavyje bendraujančių žmonių santykius. Remiantis pateiktomis mokslinėmis, socialinėmis – praktinėmis aktualijomis darytina išvada, kad didėjant specialiųjų poreikių mokinių integracijai į bendrojo lavinimo mokyklas jau savaime visuomenė įpareigota toleruoti dalykus, kurių mes nemėgstame, bet šio tolerancijos principo laikymasis tampa naudingas mums patiems.

Anot Žemaičio (1998), bendravimo rezultatyvumas labai priklauso nuo pačių žmonių dorinės orientacijos. Autorius pažymi, kad bendravimo procese išryškėja doriniai aspektai: švelnumas, taktiškumas, tarpusavio pagarba, kito žmogaus orumo, vertės pripažinimas. O įsivyravus nepakantumui, antipatijai, bendrauti tampa neįmanoma. autoriaus teiginį, galima papildyti min-timis, jog asmens unikalumas reikalauja nuolatinio kompromiso, kuris išpildomas tik sąmonin-

gais sprendimais, daromais veikiant tolerantiškumo, empatiškumui, lankstumui (*cit. Sprindžius, 2004*). Galima daryti prielaidą, kad asmens kitoniškumo suvokimui turi įtakos tokios asmenybės savybės kaip tolerancija ar empatiškumas. Išsakytą prielaidą iš dalies patvirtina ir Sprindžiaus (2004) teiginys, kad žmonių neįgalumas paliečia visą bendruomenę ir sukuria situaciją, kuri ugdo empatiją, atjautos, supratimo ir tolerancijos jausmus, skatina juos realizuoti bendraujant. Anksčiau paminėti autoriai teigia, kad tolerancija skatina geriau suprasti kitus žmones, būti pakančiam dėl jų savitumo ir kartu ne tik netoleruoja blogio, bet skatina kovoti prieš blogį, įveikti ją skatinančias aplinkybes (Žemaitis, 1998; Brown, 2006; Plečkaitis, 1998; Sprindžiūnas, 2004).

Apibendrinant tolerancijos turinį ir jo reikšmę bendraujant, galima daryti išvadas, jog tolerancija:

1. Yra priešiška nepakantumui, žlugdančiam bendravimo procesą.
2. Suteikia galimybę pažvelgti į save kitomis akimis, t. y. iš „šalies“.
3. Padeda išvengti konfliktų.
4. Pašalina išankstinę nuostatą ar požiūrį į kitą žmogų, pirminius įspūdžius, o tai yra labai svarbu integruojant specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius.
5. Daro žmogų atlaidesnį dėl neesminių kito trūkumų.

Analizuojamoje mokslinėje, pedagoginėje ir psichologinėje literatūroje empatijos fenomeną įvairiu užsienio ir Lietuvos autoriai pateikia skirtingai, tačiau lieka neaišku, ar tai įgimta ar įgyta asmenybės savybė. Daug diskusijų kelia klausimas, kas yra tikroji empatija: gebėjimas suprasti kito žmogaus jausmus, gebėjimas numatyti įvairias situacijas kito žmogaus akimis, tačiau neprarandant savo identiškumo, ar mokėjimas išklaudyti. Manoma, kad bendrauti mokiniams, turintiems skirtybių, gali padėti tokia asmenybės savybė, kaip empatiškumas.

Apžvelgus atliktus tyrimus prieita prie išvados, kad nepalankus požiūris į negalę būdingas tiek plačiajai visuomenei, tiek specialistams, įgyvendinantiems su neįgaliaisiais pedagogines ar globos funkcijas, taip pat vaikams, paaugliams, suaugusiesiems. Požiūris, į neįgaliuosius tyrinėtus įvairiais aspektais, požiūrio į neįgaliuosius klausimai tiek teoriniu, tiek praktiniu lygiu nėra naujas. Mokslinė literatūros analizė leidžia daryti prielaidą, kad nepalankus požiūris į bendraklasių, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių, gali lemti tarpusavio bendravimo, adaptacijos bendramžių grupėje sunkumus, „kitokio“ atstūmimą. Verta akcentuoti, kad žmonių neįgalumas paliečia visą bendruomenę ir sukuria situaciją, kuri ugdo empatiją, atjautos, supratimo ir tolerancijos jausmus, skatina juos realizuoti bendraujant.

3 skyrius. MOKINIŲ EMPATIŠKUMAS IR JŲ POŽIŪRIS Į BENDRAKLASĮ, TURINTĮ SPECIALIŲJŲ POREIKIŲ

2.1 Tyrimo metodologija ir organizavimas

Magistro darbe naudojami įvairūs metodai, kurie papildydami vienas kita, padėjo gauti patikimesnius rezultatus. Empiriniams duomenims rinkti buvo pasitelkti kokybinis (struktūruotas interviu) ir kiekybinis (standartizuota anketinė apklausa) metodai. Kokybinio ir kiekybinio tyrimo derinimas paprastai pasirenkamas tada, kai analizuojamas reiškinys yra sudėtingas, daugiasluoksnis ir įvairiaplaniškas, kokie ir yra požiūris, empatiškumas, tolerancija. Taikant kiekybinius ir kokybinius metodus galima išsamiau suvokti ir interpretuoti mokinių požiūrį, empatiškumą, mokiniui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių. Toks metodų kompleksiškas dar vadinamas trianguliacija (Bitinas, 2006; Merkys, 1999). Trianguliacija – tyrimo būdas, analizuojantis reiškinį iš kelių pozicijų. Tyrimo kompleksškumui būdinga tai, kad naudojami įvairūs tyrimo instrumentai ir metodai, tyrimo duomenys renkami iš skirtingų šaltinių, skirtingais metodais, žiūrima į tyrimo objektą iš įvairių kampų.

Magistro darbe siekta susieti tyrimo metodus ir imtį taip, kad būtų galima atskleisti pagrindinės mokyklos mokinių empatiškumą, požiūrį į bendraklasį, turintį SUP. Pasirinkti ir taikyti skirtingi tyrimo metodai: *teorinė analizė, anketinė apklausa, interviu, duomenų analizės SPSS programa (parametrinis ANOVOS kriterijus), turinio (content) analizė.*

Kiekvieno tyrimo sudėtinės dalys – teorinė problemos analizė (*cit. Kaffemaniene, 2006, p.27*). Šiame magistro darbe atlikta *teorinė analizė*: išstudijuota mokslinė literatūra artima nagrinėjamai temai, atlikta jos apžvalga, o taip pat sisteminė teorinių koncepcijų ir mokslinių išvadų analizė ir interpretacija.

Kiekybiniam mokinių empatiškumo tyrimui atlikti naudota *uždaro tipo anketa*. Anketų turinį sudarė trys dalys – anketos pildymo instrukcija, demografinių kintamųjų dalis, diagnostinių kintamųjų dalis. Sudarant klausimyną naudota M. H. Daviso (1980) *Tarpasmeninio reaktyvumo indekso (IRI) skalė*¹ (klausimyno vertimas iš anglų kalbos pataisytas ir patikslintas (žr. 1 priedą)), fiksuoti mokinių demografiniai rodikliai: amžius, lytis, klasė ir gyvenamoji vieta. Šiuo uždaro tipo klausimynu buvo įvertintas pagrindinės mokyklos mokinių empatiškumo lygis.

Gauti duomenys apdoroti, susisteminti ir grafiškai pavaizduoti naudojant Windows Microsoft Word ir Windows Microsoft Excel, SPSS programas.

¹ Davis M.H (1983). *A multidimensional approach to individual differences in empathy/ JSAS Catalog of Selected Documents of Psychology*. Nr10, p.85. http://www.eckerd.edu/academics/psychology/files/Davis_1980.pdf (Žiūrėta: 2009 11 17)

Tarpasmeninio reaktyvumo indekso (angl. IRI, Interpersonal Rectivity Index; Davis M.H., 1980) klausimynas empatiškumui nustatyti sudaro 4 subskalės (žr. 2 priedą). Skirtingi teiginiai įvertina skirtingus empatijos aspektus: 1) kito žmogaus perspektyvos įvertinimo skalė (angl. perspective – taking scale). Kognityvinis empatijos aspektas – matuoja asmens sugebėjimą suprasti ir priimti kitų žmonių požiūrį, tarsi pažvelgti į dalykus iš kito asmens pozicijos. Skalės teiginiai: 3(A), 8, 11, 1(A), 21, 25, 28; 2) empatinio įsijautimo arba fantazijos skalė (angl. fantasy scale) - matuoja gebėjimą vaizduotėje patirti neegzistuojančių, aprašytų knygose ar matytų filmuose, spektakliuose personažų jausmus, įsijausti į jų mintis, veiksmus, susitapatinti su tuo personažu. Skalės teiginiai: 1, 5, 7(A), 12(A), 16, 23, 26; 3) empatiško rūpesčio skalė (angl. empathic concern scale) - matuoja gebėjimą įsijausti į kito asmens problemas ir išreikšti teigiama susirūpinimą kitu asmeniu. Tai į kitus orientuotas empatijos komponentas. Skalės teiginiais: 2, 4(A), 9, 14(A), 18(A), 20, 22; 4) asmeninio distreso (susikirtimo) skalė (angl. personal distress scale) - matuoja polinkį kitų asmenų patiriamą distresą (įtampą) išgyventi kaip savo. Skalės teiginiai: 6, 10, 13(A), 17, 19(A), 24, 27.

Kiekvieną subskalę sudaro 5 teiginiai. Teiginiai vertinami balais nuo 0 iki 4, atsižvelgiant į tai, kaip jie tinka savo požiūriui ir jausmams apibūdinti. 0-visiškai netinka; 1-netinka; 2-neutralus atsakymas; 3-tinka; 4-labai tinka. Subskalių įverčiai skaičiuojami sumuojant visų 5 teiginių įvertinimus. Pastaba: (A) reiškia, kad klausimas turi būti suvedamas atvirkščia reikšme, t. y. 0 vietoje turi būti 4; 1 vietoje turi būti 3; 2 vietoje turi būti 2; 3 vietoje turi būti 1; 4 vietoje turi būti 0. Sumuojamos 4 subskalės ir jų suma nurodo empatiškumo lygmenį. Jei subskalių suma lygi 75-112, – tai aukštas empatiškumo lygis, 38-74 – vidutinis empatiškumas, 1-37 žemas empatiškumo lygis.

Užsienio šalyse ši skalė nuo aštunto dešimtmečio plačiai naudojama moksliniuose darbuose, siekiant išsiaiškinti empatiškumo įtaką lyčių raidos ir žmonių tarpusavio santykiams (A.L., Borneo, P.J., Klen.B., MeQuinik.B., 1987 (*cit.* Myers, 2002); Eagly ir Crowley, 1986 (*cit.* Myers, 2002); Scieman S. Karen Van Gundy, 2000).

Lietuvoje M.H Daviso tarpasmeninio reaktyvumo indekso klausimynas empatiškumui nustatyti naudojamas dar labai retai. Vos keli Lietuvos autoriai šia skalę panaudojo moksliniuose psichologijos tyrimuose, siekdami išsiaiškinti empatijos svarbą mokytojų darbe (Pikūnas, 1994; Vitkauskas, 2003), empatijos ir psichosocialinio funkcionavimo ypatybes paauglystėje (Pukinskaitė, 2006).

Kiekybiniai anketinės apklausos duomenys apdoroti taikant procentines išraiškas bei parametrinį ANOVOS kriterijų. Pasirinktas taikyti parametrinis ANOVA kriterijus, kadangi tiek lyties, tiek gyvenamosios vietos histogramos parodė, jog skirstiniai yra normaliniai (žr. 3 priedą). Lyties ir gyvenamosios vietos gauti rezultatai apdorojami ir analizuojami remiantis duomenų

patikimumo rodikliu ($p < 0,05$). Statistinio reikšmingumo rodiklis (p) parodo, kad respondentų nuomonė yra statistiškai reikšminga. Nuomonė vienu ar kitu klausimu, teiginiu bus reikšminga, jei $p < 0,05$. Tai reiškia, kad pakartojus tokį pat testą, rezultatų paklaidos neviršys 5 %.

Kokybiniam pagrindinės mokyklos mokinių empatiškumo tyrimui atlikti naudotas *struktūruotas (atvirų klausimų) interviu metodas*. Anot Luobikienės (2005), interviu yra viena svarbiausių duomenų rinkimo priemonių kokybiniame tyrime. Interviu suteikia platesnes galimybes nuodugniau pažinti tiriamąjį asmenį, tuo tarpu anketinėje apklausoje tokios galimybės labai ribotos.

Magistro darbe siekiant pažvelgti į tiriamą reiškinį (mokinių požiūrį, empatiškumą į mokinius, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių) iš įvairių pozicijų buvo taikomi 5 skirtingi struktūrizuoti interviu tipai: mokiniams ir jų tėvams, mokytojams, mokiniams, turintiems SUP, ir pastorojo tėvams. Pagrindinis kriterijus pasirenkant interviu metodui respondentus buvo galimybė gauti tinkamos tyrimui informacijos ir kuo geriau suvokti tyrinėjamo reiškinio daugiasluoksniškumą ir prasmes, todėl atrinkti interviu metodui tik tie mokiniai, kurie pagal anketinės apklausos *Tarpasmeninio reaktyvumo indekso (angl. IRI, Interpersonal Rectivity Index; Davis M.H., 1980) klausimyną* buvo priskirti aukštam arba žemam empatiškumo lygiui, tai pat ir jų tėvai. Mokiniai, turintys SUP, ir drauge su jais besiuogdantys bendraamžiai bendrojo lavinimo mokykloje, jų tėvai ir tos mokyklos mokytojai (klasės auklėtojai).

Siekiant atskleisti mokinių požiūrį į bendraklasį, turintį SUP, pateikti 1-4 klausimai; žinioms patikrinti -1 klausimas; vertybinėms nuostatos atskleisti -5, 6 klausimai; empatiškumui išryškinti 7-10 klausimai. (žr. 4 priedą).

Siekiant atskleisti tėvų požiūrį į neįgaliuosius, specialiųjų ugdymosi poreikių vaikus, pateikti 1-5 klausimai; mokinių vertybinių nuostatų ugdymui atskleisti -6 klausimas; empatiškumui išryškinti 7-9 klausimai (žr. 5 priedą)

1-8 klausimais buvo siekiama atskleisti mokinių, turinčių SUP, tarpusavio santykius ir bendraklasių požiūrį į juos. Bendraklasių empatiškumui į SUP mokinių išryškinti pateikti 9-11 klausimais (žr. 6 priedą).

1-8 klausimais buvo siekiama atskleisti tėvų, turinčių SUP vaikų, požiūrį į tai, kaip jie vertina SUP vaiko ir bendraklasių tarpusavio santykius; atskleisti tėvų nuomonę apie SUP vaiko bendraklasių požiūrį į negalią, specialiųjų poreikių asmenis (žr. 7 priedą).

Pagal mokytojų tarpusavio santykių komentavimą 1-11 klausimais buvo siekiama atskleisti mokinių požiūrį į bendraklasį, turintį SUP; kaip mokiniai priima kitokį 2 ir 7 klausimai; 6, 9-11 klausimais ryškinamas mokinių empatiškumas.

Kardelis (2002) teigia, kad *turinio analizės* esmė yra įvairių dokumentų, žinių bei informacijos grupavimas į kategorijas, kurios atstovauja atskirus kintamuosius, numatytus tyrimo

uždaviniuose (klausimuose). Autorius nurodo, jog atliekant kokybinę turinio analizę atrenkama tyrimui reikalinga medžiaga ir ji analizuojama iš įvairių pozicijų. Magistro darbe respondentų interviu duomenys interpretuoti atliekant turinio (*angl. content*) analizę. Duomenys, kurie pradiname etape yra be galo gausus atskirų sakinių frazių masyvas, buvo redukuojami į kategorijas, o šios dar suskaidomos į subkategorijas. Išskirdamas semantinius teksto vienetus, tyrėjas atsižvelgė į tai, kad jie būtų supracasti. Turinio analizėje didesnis dėmesys buvo skiriamas subkategorijos išskiriamiui, o taip pat išskirtų teksto semantinių vienetų dažnių skaičiavimui.

Tyrimo organizavimas. Siekiant atsakyti į tiriamojo darbo klausimus, buvo atliekama teorinė šaltinių analizė ir empirinis tyrimas. Empirinio tyrimo esmė - remiantis kokybiniais ir kiekybiniais tyrimų duomenimis, atskleisti mokinių požiūrį, empatiškumą į bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių. Požiūrio ir empatiškumo analizė leido atskleisti mokinių toleranciją į bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių.

1) Mokslinės literatūros analizės etapas

Šiame etape atlikta kritinė ir sisteminė literatūros analizė. Buvo studijuojama mokslinė literatūra, artima nagrinėjamai temai, atliekama jos apžvalga.

2) Tyrimo instrumentų paruošimas

Sudarant klausimyną naudota M. H. Daviso (1983) *Tarpasmeninio reaktyvumo indekso (IRI) skalė* (žr.1 priedą). Kokybiniam tyrimui atlikti sudarytas *struktūruotas (atvirų klausimų) interviu*: mokiniams, kurių empatiškumas aukštas ar žemas (žr. 4 priedą), jų tėvams (žr. 5 priedą), SUP mokiniams (žr. 6 priedą) ir jų tėvams (žr. 7 priedą), mokytojoms ar klasės auklėtojams (žr. 8 priedą). Skirtingiems respondentų grupėms paruošti skirtingi interviu klausimai, tačiau visuose pateikiamuose klausimuose siekiama atskleisti požiūrį, empatiškumą, į asmenis, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių. Klausimyną sudaro 9-11 atviro tipo klausimų.

3) Empirinių duomenų rinkimo etapas

Empirinis tyrimas buvo atliekamas 2 etapais: 1) naudojant kiekybinį tyrimo metodą; ir 2) naudojant kokybinius tyrimo metodus.

Kiekybinio tyrimo organizavimas ir atlikimas. Pirmojoje darbo dalyje taikytas kiekybinis tyrimas (anketinė apklausa raštu), pirminei informacijai apie tiriamą objektą gauti (moksleivių empatiškumo lygiui nustatyti). Kiekybinis mokinių tyrimas (apklausa) pasirinktas dėl iš anksto apibrėžtos dedukcinės tyrimo logikos, informacijos apimties poreikio ir patogumo. Tyrimu buvo siekiama identifikuoti mokinius, turinčius aukštą ar žemą empatiškumo lygmenį, bei toliau kokybiniu tyrimu išsiaiškinti šių mokinių požiūrį, toleranciją į mokinį, turintį SUP. Kieky-

binėje apklausoje dalyvavo N=199 Šiaulių ir Radviliškio miesto bei rajono bendrojo lavinimo pagrindinės mokyklos mokinių. Tyrimas orientuotas į vyresnių mokinių amžiaus grupę, nes: šios grupės mokinių amžius (paauglystė) sąlygoja tarpusavio bendravimo sunkumus; jaunesnio amžiaus grupių mokiniams būtų pernelyg sudėtinga suvokti abstrakčias sąvokas ir tinkamai atsakyti į anketos klausimus.

Parengiamajame tyrimo etape buvo gauti mokyklų vadovų sutikimai apklausti mokinius. Iš anksto suderintą apklausos dieną anketos buvo tiesiogiai įteiktos mokiniams ir užpildytos pamokų metu. Anketų grįžtamumas 100 %. Prieš pradėdant anketinę apklausą respondentams žodžiu pateikiama informacija apie tyrimą: prisistatomas tyrimas, anketos pildymo instrukcija, atsakyta į iškilusius klausimus. Respondentai anketas pildė individualiai, be tyrėjo pagalbos, išskyrus tik tuo atveju, jei mokiniams reikėdavo paaiškinti teiginį ar patikslinti atsakymo žymėjimą. Po anketų užpildymo mokinių buvo prašoma anketos dešinės pusės viršuje pieštuku parašyti savo vardą ir paaiškinama, kad tyrimui pabaigti reikalingas bus susitikimas su kai kuriais mokiniams. Iš anksto tyrėjui buvo nurodomas mokinytis, turintis SUP. Siekiant neišskirti jo iš klasės jam pateikiama tokia pat anketa kaip ir kitiems mokiniams, tačiau kitu spausdintu šriftu tam, kad tyrėjas atpažintų šią anketą ir neatliktų anketinės apklausos duomenų analizės. Mokiniams nebuvo atskleista, kad anketinės apklausos metodu yra tiriamas jų empatiškumas, siekiant patikimesnių ir sąžiningesnių duomenų. Apklausa truko 10 – 20 min. Po anketinės apklausos atliktas visų tiriamųjų anketinė duomenų analizė ir atrinkti (kokybiniam tyrimui: interviu metodui) tik tie mokiniai, kurie pagal M. H. Daviso (1980) *Tarpasmeninio reaktyvumo indekso (IRI) skalę*, skirtą empatiškumo lygiui nustatyti buvo priskirti žemam ar aukštam empatiškumo lygmeniui. Tyrimas buvo atliekamas 2010 m. vasario - kovo mėnesiais.

Kokybinio tyrimo organizavimas ir atlikimas. Antroje darbo dalyje po gautos anketinės apklausos duomenų analizės rezultatų buvo pasirinktas taikyti kokybinio tyrimo metodas – struktūruotas interviu pagal iš anksto parengtus klausimus.

Interviu vyko pagal iš anksto parengtus klausimus, laikantis apgalvoto plano ir nuoseklumo. Nors pokalbis vyko pagal iš anksto parengtą planą ir instrukciją, tačiau tyrėjas galėjo pateikti patikslinančių klausimų, o tyrimo dalyviai nevaržomai reikšti savo mintis ar klausti, patikslinti klausimų esmę.

Pirmiausia interviu atlikti buvo iš anksto susitarta su tais mokiniams, kurie pagal tarpasmeninio reaktyvumo indekso skalę buvo priskirti žemam arba aukštam empatiškumo lygmeniui. Interviu buvo atliekamas mokiniams patogiu laiku, po pamokų. Interviu metu iš viso buvo klausama 10 atviro tipo klausimų. Interviu truko 15 - 30 min. Per vieną iš anksto susitartą susitikimą buvo apklausiami visi tos pačios mokyklos mokiniai, kurie pagal anketinės apklausos

duomenis buvo aukšto ar žemo empatiškumo. Tyrimas buvo atliekamas 2010 m. kovo - gegužės mėnesiais.

Atliekiant interviu su mokytojais (auklėtojais) buvo tariamasi iš anksto jiems patogiu laiku, po pamokų. Per vieną iš anksto susitartą susitikimą buvo apklausti tik tie mokyklos mokytojai (auklėtojai), kurie dirbdavo klasėje, kurioje buvo atliktas anketinės apklausos tyrimas. Iš viso buvo siekiama apklausti 1 - 3 mokytojus (ar klasės auklėtojus). Interviu metu mokytojų buvo prašoma atsakyti į 11 atviro tipo klausimų. Interviu truko 20 - 30 min. Tyrimas buvo atliekamas 2010 m. kovo - gegužės mėnesiais.

Mokiniai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių, buvo tiriami mokykloje po pamokų. Interviu su mokiniais, turinčiais SUP, buvo atliekamas mokytojų, mokyklos administracijos leidimu. Iš viso buvo apklausiami po du mokinius turinčius SUP, ir kurie ugdomi drauge su anketinę apklausą atlikusiais mokiniais. Iš viso buvo pateikta 11 atviro tipo klausimų. Interviu truko 20 - 35 min. Tyrimas buvo atliekamas 2010 m. kovo - gegužės mėnesiais.

Magistro darbe siekiant pažvelgti į tiriamą reiškinį (mokinių požiūrį, empatiškumą) iš įvairių pozicijų ir atlikti išsamią turinio (content) analizę, interviu tyrimui atrinkti ir tie mokinių tėvai, kurių vaikų empatiškumas pagal anketinės apklausos duomenis buvo priskirtas aukštam ar žemam lygiui, o taip pat ir mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, tėvai. Interviu atlikti su tėvais buvo tariamasi taip pat iš anksto jiems patogiu laiku (daugiausia interviu apklausa buvo atliekama mokyklose po renginio, po tėvų susirinkimų ir pan.) Interviu metu mokinių tėvams buvo pateikiami 9 atviro tipo klausimai, o tėvams, kurių mokiniai turi specialiųjų ugdymosi poreikių, 8 atviro tipo klausimai. Interviu apklausa vyko 2010 m. balandžio - birželio mėnesiais.

4) *Duomenų apdorojimo etapas*

Respondentams buvo užtikrinamas anonimiškumas ir tai buvo akcentuojama pateikiant anketas, interviu klausimus. Tyrėjas įsipareigojo duomenis naudoti tik statistiškai apdorotus.

Pirmajame etape atliekant kiekybinį tyrimą informacija iš pagrindinės mokyklos mokinių buvo gauta iš užpildytų anketų. Duomenys apdoroti pasitelkus duomenų tvarkymo ir analizės programą Excel Windows uždariesiems klausimams skaičiuoti vidurkius, kurie pateikiami procentine išraiška. Duomenys analizuojami ir interpretuojami, jų rezultatai atskleidžiami paveikslais ir lentelėmis. Pasirinktas taikyti parametrinis ANOVOS kriterijus, siekiant pagrįsti tyrinėjamo reiškinio (pagrindinės mokyklos empatiško ir lyties bei gyvenamosios vietos) statistiškai reikšmingas sąsajas ir atlikti jų interpretacijas. Šių priemonių pagalba tyrimo metu gauti duomenys ir informacija buvo susisteminti ir apibendrinti.

Antrajame etape atliekant kokybinius tyrimus, interviu atsakymai buvo apdoroti taikant turinio (content) analizę. Analizuojant interviu duomenis pasitelkiami interpretaciniai paaiškinimai, koncentruojamasi ties esminiais dalykais, bandoma grupuoti faktus. Tyrimo duomenys buvo apdoroti turinio (content) analizės metodu, formalūs išvadų teiginiai pagrįsti tyrimo duomenimis, iliustruojama aprašomąja medžiaga.

Respondentai. Remiantis Švietimo ir mokslo ministerijos ir statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, Lietuvoje 2008-2009 m. specialiųjų poreikių mokiniai sudarė 10 % visų Lietuvos mokinių. Didžiuma - 90,6 % mokinių mokėsi bendrosiose klasėse kartu su bendraamžiais, 0,8 % mokinių mokėsi specialiosiose klasėse ir 8,6 % mokinių mokėsi specialiosiose mokyklose.

Kiekybinio tyrimo imtis (dydžio ir tiriamų požymių atžvilgiu) nėra reprezentatyvi, tačiau tyrimas turi atstovaujamos visumos bruožų, atspindi tiriamo požymio reikšmių proporcijas populiacijoje. Šiuo atveju pasirinkta imtis nėra didelė (N=199 mokiniai), nes tyrimo išvados taikomos ne visai populiacijai, o tik tiriamajai grupei. Kiekybiniam tyrimui atlikti pasirenkant tiriamuosius naudota tikimybinė patogio grupės atranka, nes atranka buvo vykdoma tarp grupių (šiuo atveju tarp klasių). Mokinių požiūrio į bendraklasius, turinčius SUP, empatiškumo tyrime imčiai atrinkti, panaudojus grupės atranką, pirmiausia buvo parenkamos mokyklos, atsižvelgiant į tyrėjo gyvenamąją vietą ir galimybę vykti į mokyklas kelis kartus, o tada – klases. Grupės atranką tokiam tyrimo patogiau naudoti nei įprastą patogią atranką, kadangi daug paprasčiau gauti leidimą apklausti keletą klasių mokykloje, nei apklausti atsitiktinai atrinktus mokinius. Be to, tokia atranka taikoma ir tuo atveju, kai generalinė visuma yra labai didelė ir plačiai pasiskirsčiusi.

Atliekant mokinių požiūrio į bendraklasius, turinčius SUP, empatiškumo tyrimą nesiškiama įtraukti kuo didesnės tiriamųjų grupės, tačiau stengiamasi kuo geriau suvokti tyrinėjimo reiškinio daugiasluoksniškumą ir prasmes. Kokybinis tyrimas yra reprezentatyvus, nes kokybiniam imties sudarymui naudota netikimybinė tikslinė imtis, kurioje atrinkti tik tie respondentai, kurie turėjo tipinių požymių - šiuo atveju mokiniai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių, jų tėvai ir mokiniai turintys aukštą ar žemą empatiškumo lygmenį, bei jų tėvai ir mokytojai ugdan-tys šiuos mokinius.

Pagrindinės mokyklos mokinių požiūrio į neįgaliuosius, empatiškumo tyrimas atliktas 2010 m. vasario - gegužės mėn. Tyrimo dalyviai pasirinkti atsižvelgiant į mokinių amžių (7-10 kl. mokiniai), klasę, kurioje turėjo būti integruotas mokinytis, turintis specialiųjų ugdymosi poreikių, ir ugdymosi įstaigą (pagrindinė mokykla). Tyrimas buvo atliktas 6 Šiaulių ir Radviliškio miesto ir rajono bendrojo lavinimo pagrindinėse mokyklose (Ginkūnų, Naisių, Kairių, „Ragai-

nės“, „Gražinos“, „Vaižganto“). Iš viso buvo apklausta 11 klasių mokiniai: daugiausia 7 klasių (iš viso 6 kl.), kita nedidelė dalis - tai 10 klasių (iš viso 3 kl.) ir dvi 8 klasės mokiniai. Tyrimo dalyvių amžiaus vidurkis – 14 metų. Tyrimo imtis parodyta 1 lentelėje.

1 lentelė

Tyrimo imtis, (N=199)

<p>Anketa (apklausa raštu), N =199 7-10 klasių bendrojo lavinimo pagrindinės mokyklos mokiniai.</p>	<p>Interviu (struktūruotas) N= 58 tiramieji: Mokiniai, turintys aukštą empatiškumo lygmenį, N=10; Mokiniai, turintys žemą empatiškumo lygmenį, N=6; Mokinių tėvai, kurių vaikai pasižymi aukštu empatiškumo lygmeniu, N=10; Mokinių tėvai, kurių vaikai pasižymi žemu empatiškumo lygmeniu, N=6; SUP mokiniai, N=9; SUP mokinių tėvai, N=6; Mokytojai (klasės auklėtojai), N= 11</p>
---	---

Tiriamųjų pasiskirstymas pagal lytį, klasę ir gyvenamąją vietą pateikiamas 2 lentelėje.

2 lentelė.

Tiriamųjų pasiskirstymas pagal lytį, klasę ir gyvenamąją vietą, (%)

Tiriamieji		Klases (iš viso 11 kl.)			Gyvenamoji vieta		
		7 kl.	8 kl.	10 kl.	Miestas	Miestelis	Kaimas
Mergaitės (N = 91) 46 %	Berniukai (N=108) 54 %	6 55%	2 18%	3 27%	69 34%	65 33%	65 33%

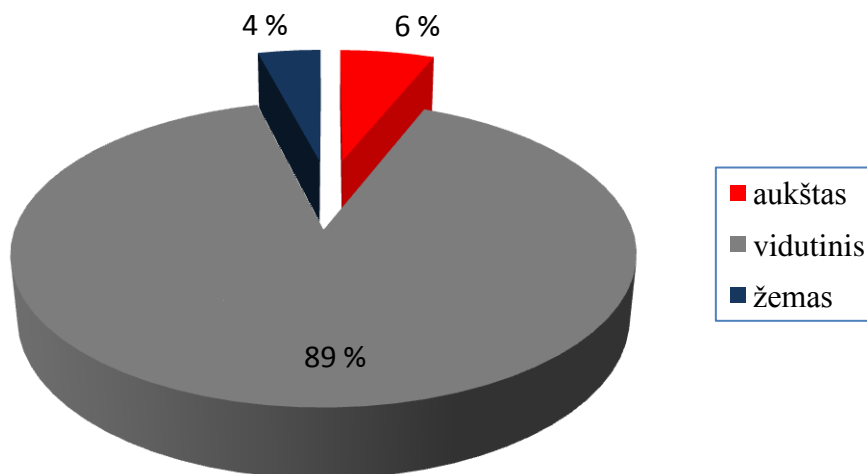
Apklaustos duomenimis tiriamieji pagal lytį pasiskirsto beveik tolygiai: berniukų - 54 proc., o mergaičių - 46 proc.

Didžiąją dalį respondentų sudarė 7 klasės mokiniai, likusieji pasiskirsto taip: 18 proc. - 8 klasės mokiniai ir 27 proc. - 10 klasės mokiniai. Didžioji dalis respondentų yra 12-14 metų mokiniai.

Respondentai pagal gyvenamąją vietą taip pat pasiskirto tolygiai: 34 proc. savo gyvenamąją vietą nurodė miestą, 34 proc. - miestelį ir 33 proc. – kaimą. Toks tolygus gyvenamosios vietos pasiskirstymas buvo pasirinktas siekiant išsiaiškinti šių mokinių empatiškumo priklausomybę nuo gyvenamosios vietos. Tokie demografiniai rodikliai, kaip gyvenamoji vieta, taip pat gali būti siejami su empatija. Tai patvirtina kai kurių autorių atlikti tyrimai (Myers, 2002; Hedge ir Yousif, 1992 (*cit.* Myers, 2002)).

2.2 Mokinių empatiškumo analizė

Tyrimo metu buvo siekiama nustatyti mokinių empatiškumo lygmenį. Mokinių empatiškumo lygmenys pateikiami 1 paveiksle.

1 pav. Mokinių empatiškumo raiška, (%)

Atlikus apklausą pagal M. H. Daviso klausimyną empatiškumui nustatyti paaiškėjo, kad dauguma 7-10 klasių moksleivių yra vidutinio empatiškumo lygmens - 89 proc.; nedidelė dalis yra aukšto empatiškumo lygmens – 6 proc. Tik maža dalis respondentų priskirti žemam empatiškumo lygmeniui - 4 proc.

Galima teigti, kad daugelis tyrime dalyvavusių mokinių yra empatiški. O būtent tokia asmenybės savybė, kaip empatija, padeda bendrauti ir bendradarbiauti tarpusavyje, padeda suprasti kito asmens jausmus, o tai ypač aktualu klasėse, kuriose drauge su bendraamžiais ugdomi ir mokinys, turintis specialiųjų ugdymosi poreikių. Įvairių užsienio (Podgorecki, 2004; S. A. Verducci, 1999) ir lietuvių autorių (Vitkauskas, 2003; Želvys, 2007; Suslavičius, 2006) vieningai pripažįstama, kad empatija – būtinas komunikatyvinių sugebėjimų elementas, be kurio nėra nuoširdaus, atviro, autentiško bendravimo. Verta pabrėžti, kad poreikis bendrauti yra vienas iš svar-

biausių žmogaus egzistencinių poreikių. A. Maslow ir N. Minz nuomone (cit. *Myers*, 2002), poreikių hierarchijoje noras bendrauti yra trečioje vietoje po fiziologinių ir saugumo poreikių. Todėl ir mokinys, turintis specialiųjų ugdymosi poreikių, siekia ir nori bendrauti, komunikuoti su bendraamžiais, klasės draugais. O tyrimo rezultatai atlikti šiose bendrojo lavinimo mokyklose leidžia daryti prielaidą, kad mokiniai yra linkę bendrauti tarpusavyje, neišskirdami bendraklasio, turinčio specialiųjų ugdymosi poreikių. Šią iškeltą prielaidą būtina patvirtinti ar paneigti kokybinio tyrimo rezultatais.

3 lentelė

Mokinių, pasižyminčiu aukštu empatiškumo lygmeniu, empatijos komponentų raiška, (mokinių skaičius)

Empatijos komponentai pagal M.H.Daviso reaktyvumo indekso skalę	Mokinių skaičius
Kito žmogaus perspektyvos suvokimo skalė (kognityvinis empatijos aspektas)	3
Empatinio įsijautimo arba fantazijos skalė	2
Empatiško rūpesčio skalė (emocinis empatijos aspektas)	6
Asmeninio distreso skalė	1
Iš viso:	12

M.H. Daviso tarpasmeninio reaktyvumo indekso skalė (1980) ne tik nurodo tiriamųjų empatijos lygį, tačiau ir leidžia įvertinti skirtingus empatijos komponentus. Mokinių, pasižyminčių aukštu empatijos lygmeniu, empatijos komponentų raiška pateikiama 3 lentelėje.

Tiriamųjų gauti empatijos komponentai iliustruoja, kad pusė mokinių, pasižyminčių aukštu empatiškumo lygmeniu, turi išreikštą empatiško rūpesčio skalę. Empatiško rūpesčio skalė matuoja asmens jautrumą kitų žmonių nelaimėms ir džiaugsams. Empatiškas rūpestis yra susiję su užuojauta, gailesčiu, kai kitiems žmonėms nesiseka, bei džiugesiu, kai kitiems žmonėms sekasi. Tai ryškus į kitus orientuotas empatijos komponentas. Kai kurie tyrinėtojai, pavyzdžiui, Eisenberg (2003) teigia, kad įsijaučiantis į kitų problemas žmogus gamina altruistines motyvacijas padėti kitiems. Lietuvos autorė (Pukinskaitė, 2006) įrodo, kad empatija slopina agresiją per kognityvinius ir emocinius procesus. Tad galima daryti prielaidą, kad didžioji dalis mokinių, kurie pasižymi aukštu empatiškumo lygmeniu, yra altruistiški, t. y. geba rūpintis kitų problemomis arba bendraja gerove, o taip pat gali būti laikomi socialaus elgesio pavyzdžiu.

4 lentelė

Mokinių, pasižyminčiu žemu empatiškumo lygmeniu, empatijos komponentų raiška, (mokinių skaičius)

Empatijos komponentai pagal M.H.Davisa	Mokinių skaičius

Kito žmogaus perspektyvos suvokimo skalė (kognityvinis empatijos aspektas)	1
Empatinio įsijautimo arba fantazijos skalė	2
Empatiško rūpesčio skalė (emocinis empatijos aspektas)	2
Asmeninio distreso skalė	3
Iš viso:	7

Didesnioji dalis tirtų mokinių, kurie pasižymi žemu empatiškumo lygmeniu, turi ypač mažai išreikštą asmeninio distreso skalę. Tiriamieji pasižymėjo šio komponento nebuvimu arba labai mažu jo pasireiškimu. Asmeninio distreso skalė matuoja polinkį kitų asmenų patiriamą distresą (įtampą) išgyventi kaip savo. Asmenys, patiriantys asmeninį distresą kaip reakciją į kito asmens nelaimės, gali jausti nerimą. Ypač verta pabrėžti distreso vaidmenį: manoma, kad kito asmens kančios supratimas gali sukelti užuojautą; be to, asmeninis distresas pasitarnauja agresyvių ir priešišku veiksmų supratimui ir jų vengimui. Eisenberg (2003) šią skalę apibrėžia kaip empatiją, kylančią iš asmeninės nelaimės. Gauti duomenys leidžia daryti prielaidą, kad apklaustieji dėl savo asmeninės neigiamos emocinės patirties, rūpesčių, diskomforto nesugebės pajusti empatiją. Batson, Fultz, Schoenrade (cit. Myers, 2002) teigia, kad būtent, asmeninės nelaimės sumažina egoistines motyvacijas.

2.2.1 Empatijos rodiklių ir demografinių kintamųjų ryšiai

Anketinė apklausa parodė, kad preliminariai moteriškos lyties mokinės galima laikyti empatiškesnėmis nei vyriškos lyties, tačiau tokius rezultatus reikia patikrinti papildomais metodais. Todėl siekiant patvirtinti statistiškai reikšmingas empatijos rodiklių sąsajas su demografiniais rodikliais (šiuo atveju lytimi) taikytas parametrinis ANOVOS kriterijus. Taikant ANOVA kriterijų, palyginti *Tarpasmeninio reaktyvumo indekso skalės* rodikliai (aukštas, vidutinis, žemas empatiškumo lygmuo) su lytimi (moteriška, vyriška) (5 lentelė) ir (žr. 9 priedą).

Duomenų analizė pagal lytį:

Apklausoje dalyvavo N=199 mokiniai: N=91 mergaitė; N= 108 berniukai.

5 lentelė

Empatijos rodiklių statistinis palyginimas, (empatijos ir lyties subskalių įverčių vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, parametrinis ANOVOS kriterijus)

	Vidurkis (M)	Standartinis nuokrypis (SD)	$p < 0,05$
Mergaitės	1,89	0,31	$p < 0,01$
Berniukai	2,04	0,30	

Analizuojant empatijos rodiklių sąsajas su demografiniais rodikliais (lytimi) nustatyta, kad lytis gali būti susijusi su empatijos gebėjimais. Taikant ANOVA kriterijų, palyginti lyties ir empatijos rodikliai: nustatytas statistiškai reikšmingas empatijos rodiklių skirtumas, priklausantis nuo lyties (moteriškos at vyriškos). Gauti statistiškai reikšmingi empatijos indekso skirtumai sieti su tiriamųjų lytimi: mergaičių šie rodikliai aukštesni nei berniukų (žr. 5 lentelę) ($p < 0,05$). 2006 m. atliktas Pukinskaitės tyrimas patvirtina, kad berniukų empatijos įsijautimas ir bendras empatijos indeksas yra reikšmingai žemesnis nei mergaičių. Kitas užsienio autorius (Myers, 2002) tvirtina, kad vyrų empatija yra ženkliai žemesnė nei moterų. Galima manyti, kad moteriškos lyties tiriamosios yra dėmesingesnės kitų santykiams, noriau teikia pagalbą.

Duomenų analizė pagal gyvenamąją vietą:

Apklausoje dalyvavo N=199 moksleiviai: N= 72 gyvenantys mieste; N= 73 miestelyje ir N=54 kaime.

6 lentelė

Empatijos rodiklių statistinis palyginimas, (empatijos ir gyvenamosios vietos subskalių įverčių vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, parametrinis ANOVOS kriterijus)

	Vidurkis (M)	Standartinis nuokrypis (SD)	$p < 0,05$
Miestas	2,0	0,23	$p < 0,58$
Miestelis	1,9	0,30	
Kaimas	1,9	0,40	

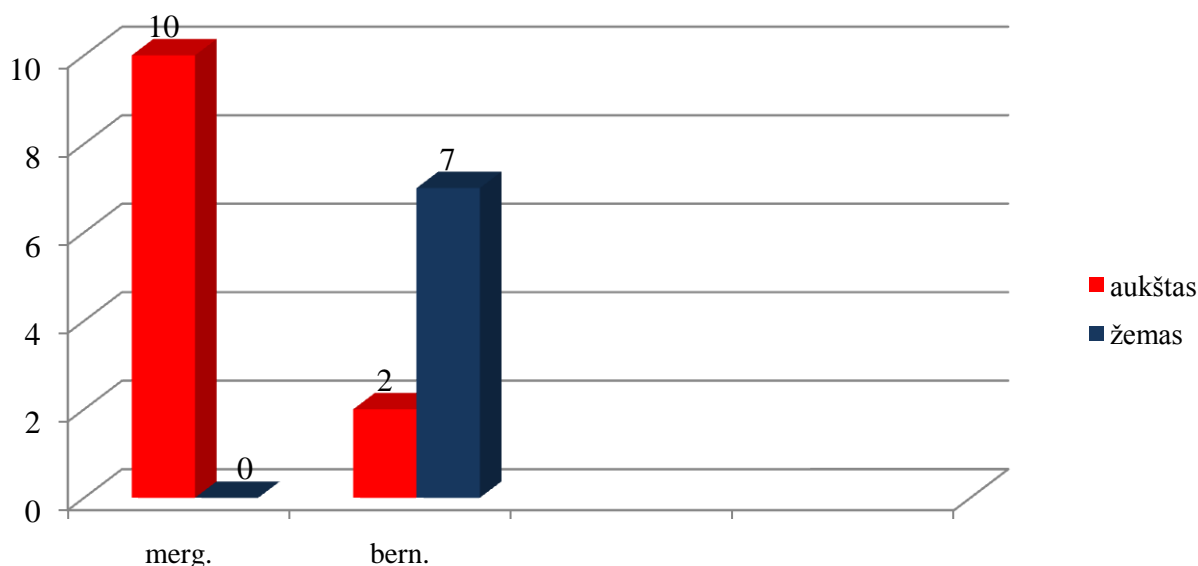
Kaip buvo minėta, literatūroje aptikta faktų, patvirtinančių tai, kad demografiniai rodikliai gali įtakoti empatiškumą. Kai kurie užsienio autoriai (Myers, 2002; Eisenberg, Strayer, J., 1990) patvirtina, kad gyvenamoji vieta gali būti siejama su tokia asmenybės savybe – kaip empatiškumas. Taikytas parametrinis ANOVOS kriterijus, palyginti Tarpasmeninio reaktyvumo indekso skalės rodikliai (aukštas, žemas empatiškumo lygmuo) lyginti su gyvenamąją vietą (miestu, miesteliu, kaimu) (žr. 6 lentelę).

Analizuojant empatijos rodiklių sąsajas su demografiniais rodikliais (gyvenamąją vietą) nustatyta, kad tiriamųjų gyvenamoji vieta negali būti siejamas su empatiškumu. Atliekant parametrinį ANOVOS kriterijų pagal gyvenamąją vietą statistiškai patikimų reikšmingų empatijos rodiklių skirtumų, priklausančių nuo gyvenamosios vietos (miesto, miestelio, kaimo), nenustatyta (žr. 10 priedą) ($p < 0,582$)

Mokinių empatiškumo ir lyties sąsajos, analizuojant aukšto ir žemo empatiškumo atvejus

Įvairios demografinės charakteristikos tokios, kaip; amžius, lytis, išsilavinimas, gyvenamoji vieta ir kt., - siejasi su empatija. Nuomonės yra nevienareikšmės: teigiama, kad vyrų empatija yra ženkliai žemesnė nei moterų, kad suaugusios moterys noriau priima pagalbą, daugiau bendrauja ir yra dėmesingesnės kitų žmonių santykiams (Gabriel ir Gradner, 1999), o kito asmens emocijų supratimas laikui bėgant gerėja (Carr, Luljemier, 2005 (*cit. Pikinskaitė, 2006*)). Nors mūsų tyrimas nesiekė atskleisti empatiškumo ir lyties sąsajų tarp mokinių, tačiau atliktas kiekybinės apklausos (anketų) tyrimas akivaizdžiai įrodo, kad tokios demografinės charakteristikos kaip lytis, gali būti siejamos su empatiškumo lygiu.

Empatiškumo pasiskirstymas tarp berniukų ir mergaičių pateikiamas 2 paveikslėlyje.

2 pav. Mokinių empatiškumo pasiskirstymas tarp mergaičių ir berniukų, (mok. skaičius)

Anketinė apklausa leido nustatyti 12 mokinių, pasižyminčių aukštu empatiškumo lygmeniu, ir 7 mokinius, pasižyminčius žemu empatiškumo lygmeniu. Analizuojant aukšto ir žemo empatiškumo atvejus, pastebima, kad didžioji dalis respondenčių pasižymi aukštu empatiškumo lygmeniu, o žemo empatiškumo lygmeniui nepriskiriama nė viena respondentė.

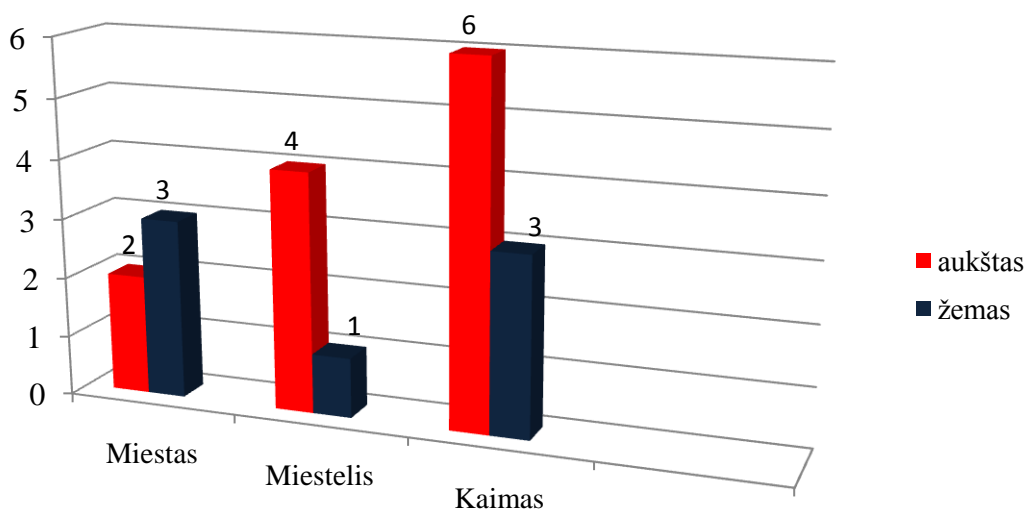
Kiekybinės apklausos duomenimis pastebima, kad didžioji dalis berniukų turi žemą empatiškumo lygmenį ir tik maža dalis pasižymėjo aukštu empatiškumo lygiu.

Pastebima tendencija, kad moteriškos lyties tiriamosios yra dėmesingesnės kitų žmonių santykiams, turi gebėjimų suprasti ir atjausti kitą asmenį. Atlikto tyrimo rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad asmenys, pasižymintys žemu empatiškumo lygmeniu, stokoja supratingumo, kuris

padeda sutrikimų turintiems žmonėms pajusti, kad jų išgyvenimai yra suprantami, užjaučiami, o ištikus pėdai jie gali sulaukti pagalbos.

Mokinių empatiškumo ir gyvenamosios vietos sąsajos analizuojant aukšto ir žemo empatiškumo atvejus

Kaip buvo minėta, literatūroje aptikta faktų, patvirtinančių tai, jog empatiškumą gali sąlygoti ir gyvenamoji vieta. Įrodyta, kad tokios demografinė charakteristika, kaip gyvenamoji vieta yra siejama su empatiškumo lygmeniu ir kad pagalba vienas kitam ryškiausia mažose, izoliuotose grupėse, kuriose dažnai susitinkama ir dažnai pagelbstama; o taip pat stipresni abipusiai ryšiai pastebimi kaimuose, bet ne dideliuose miestuose (Myers, 2002). Hedge ir Yousif, (1992) metais atlikti tyrimai patvirtino, kad palyginti su mažų miestelių ir kaimo žmonėmis, gyvenantys dideliuose miestuose ne taip noriai perduoda žinių telefonu, rečiau išsiunčia „pamestus“ laiškus, rečiau padeda pasiklydusiam vaikui ar daro kitas paslaugas (*cit.* Mayers, 2002). Todėl mėginta išsiaiškinti, koks empatijos lygis dominuoja tarp respondentų gyvenančių, skirtingose vietose (mieste, kaime ir miesteliuose).

3 pav. Mokinių empatiškumo ir gyvenamosios vietos pasiskirstymas, (mok.skaičius)

Kiekybinės anketos apklausos duomenimis, bendrojo lavinimo mokinių empatiškumo ir gyvenamosios vietos sąsajos pasiskirsto taip: daugiausia aukšto empatiškumo lygmens mokinių gyvena kaime, kita nemaža dalis - miestelyje, ir nedidelė dalis - mieste (17 proc). Žemo empatiškumo mokiniai pagal gyvenamąją vietą pasiskirsto taip: didžioji dalis mokinių gyvena mieste ir kaime, o kita ne - didelė dalis - gyvena miestelyje.

Kiekybinio tyrimo rezultatai išryškino tendenciją, kad aukštesnio empatiškumo lygmuo būdingas tiems mokiniams, kurie gyvena kaime. Teigti, kad empatiškumą sąlygoja gyvenamoji

vieta, negalima, nes šie pastebėjimai grindžiami mažu tiriamųjų skaičiumi. Nors Lietuvoje tokių tyrimų, atskleidžiančių empatijos ir gyvenamosios vietos sąsajas nėra, tačiau šia kryptimi intensyviai dirba užsienio mokslininkai. Užsienio mokslininkų atlikti tyrimai patvirtina, kad gyvenamoji vieta gali būti siejama su empatijos gebėjimais (Myers, 2002; Eisenberg, 2003).

2.3 Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, interviu analizė

Pateikiamas mokinio, turinčio SUP, požiūris į santykius su kitais bendraklasiais interviu turinio analizė (žr. 7 lentelę ir 11 priedą). Duomenų analizė pagal prasminius vienetus atskleidė tokį subkategorijų išsidėstymą pagal svarbą. Subkategorijos pagal prasminius vienetus reitingavimas (dažnis) pateikiamas mažėjančia tvarka.

7 lentelė

Mokinio, turinčio SUP, santykiai su kitais mokiniais

Subkategorija		Esminiai indikatoriai (citos)	Dažnis
Mokinio, turinčio SUP, priėmimas	Geri tarpusavio santykiai	Bendraujame...nežinau. Gerai bendraujame. Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima	15
	Pagalba mokiniui, turinčiam SUP	Dažniausiai padeda mama, sesuo, tėvai. Dažniausiai padeda tėvai ar mokytojai. Padeda mokiniai, mokytoja.	11
Mokinio, turinčio SUP, nepriėmimas	Bendraklasių patyčios	Dažnai šaiposi iš manęs, pravardžiuoja visaip po pamokų ar per pamokas. Nuolat yra šaipomasi vienas iš kito. Taip, ir mane įžeidinėja....	8
	Mokinio, turinčio SUP, neigiama motyvacija	Geriau kai esu namuose, tada galiu daryti ką noriu, nereikia mokytis. Nepatinka man mokykloje daug geriau yra būti namuose. Namuose. Nepatinka mokytis, pamokos.	7
	Blogi tarpusavio santykiai	Nelabai bendrauju su klasiokais. Ne su visais patinka bendrauti, nes jie patys su manim nebendrauja. Nedraugiška [klasė. <i>Aut.pastb</i>].	7
	Mokinio, turinčio SUP, bloga savijauta klasėje	Aš vienišas klasėje.	2
	Mokinio, turinčio SUP, nuvertinimas	Manau, mano draugai mano, kad aš daug ko nemo-ku.	1
	Neutralus bendravimas	Mokinio, turinčio SUP vertinimas	Nežinau, ką jie mano apie mane. Tikrai nežinau.
Tarpusavio bendravimo apibūdinimas		Nežinau.	3
Iš viso			59

Analizuojant mokinio, turinčio SUP, požiūrio į santykius su kitais mokiniais kategoriją, kurią sudaro mokinio, turinčio SUP, priėmimo, nepriėmimo ir neutralaus bendravimo subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai, pastebima, kad mokinys, turintis specialiųjų ugdymosi poreikių, sulaukia pozityvaus bendraklasių priėmimo (44%). Mokiniai, turintys SUP, palankiai apibūdina tarpusavio santykius, bendravimą: „*Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima*“, „*Bendraudjame...nežinau. Gerai bendraudjame*“. Kitas pozityvus „kitokio“ priėmimas atsispindi akcentuojant pagalbą vienas kitam: „*Padedą mokiniai, mokytoja*“. Nors mokinys, turinti specialiųjų ugdymosi poreikių, daugiausia pagalbos sulaukia iš šeimos narių, tačiau tarp pagalbos teikėjų buvo minimi ir mokytojos, klasės draugai bei kiti draugai.

Pakankamai išreikšti negatyvūs mokinių tarpusavio santykiai, pasireiškiantys mokinio, turinčio SUP, nepriėmimu (42%). Mokinio, turinčio SUP, tarpusavio santykių komentavimas leidžia pastebėti bendraklasių patyčias: „*Nuolat yra šaipomasi vienas iš kito. Taip, ir mane įžeidinėja...*“, „kitokio“ mokinio neigiamą motyvaciją: „*Nepatinka man mokykloje daug geriau yra būti namuose*“, blogus tarpusavio santykius: „*Nepatinka man mokykloje daug geriau yra būti namuose*“, mokinio, turinčio SUP, nuvertinimą: „*Manau, mano draugai mano, kad aš daug ko nemoku*“, o taip pat mokinio, turinčio SUP, blogą savijautą klasėje: „*Aš vienišas klasėje*“.

Neutralus tarpusavio bendravimas nurodytas 8 teiginiais (14%). Subkategorijų neutralus tarpusavio bendravimas pasireiškia mokinio, turinčio SUP, santykių su kitais mokiniais, bendravimo apibūdinimo nekonkretumu.

8 lentelė

Mokinių empatiškumas

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis	
Empatiškumas	Mokinių gebėjimas suprasti mokinį, turintį SUP.	Supranta. Kai kurios mano draugės tai supranta. Manau, kad mane supranta.	5
	Priima bendraklasio, turinčio SUP, nuomonę	Taip [mokiniai išklauso bendraklasį, turintį SUP. <i>Aut. past</i>]. Aš visada pasakau savo nuomonę. Taip, mane tai išklauso klasės draugai.	3
	Mokinių reakcija į kito įžeidinėjimus, šaipymąsi.	Kiti bendraklasiai tai gina, kai kas šaiposi iš jų draugo. Užtarėm klasės draugus.	2
	Mokinių reakcija į nusiminusį, liūdną draugą.	Bando prakalbinti.	1
Empatiškumo stoka	Mokinių abejingumas nuliūdusiam bendraklasiui, turinčiam SUP	Nekreipia dėmesio ir tiek. Nereaguoja...	8
	Mokiniai toleruoja patyčias	Kiti tai nieko nedaro, stovi šalia ir tiek. Kiti arba šaiposi kartu arba tyli.	6

	Nepriima bendraklasio, turinčio SUP, nuomonės	Dažniausiai neišklauso. Negaliu, nes neišdrįstu pasakyti savo nuomonės..bijau. Nesakau aš savo nuomonės, nebent kartais kai mokytoja manęs ko klausia.	6
	Mokinių nesugebėjimas suprasti mokinį, turintį SUP	Nežinau, ar supranta Manau, kad nelabai suprantu.	2
Iš viso			33

Analizuojama mokinių empatiškumo kategorija, kurią sudaro empatiškumo ir empatiškumo stokos subkategorija, ir ją iliustruojantys teiginiai.

Tik maža dalis tiriamųjų pasižymi empatiškumu (33%). Vos 5 teiginiai atspindėjo mokinių emocinį empatijos aspektą, t.y. gebėjimą suprasti mokinį, turintį SUP: „*Kai kurios mano draugės tai supranta*“, 3 teiginiai pasižymėjo kognityviniu empatijos aspektu, t.y. gebėjimu priimti mokinio, turinčio SUP, požiūrį, nuomonę: „*Taip, mane tai išklauso klasės draugai*“, 2 respondentai teigiamai reaguoja į kito įžeidinėjimus: „*Kiti bendraklasiai tai gina, kai kas šaiposi iš jų draugo*“ ir 1 respondentas nelieka abejingas, kai mato nusiminusį, liūdną bendraklasį, turintį SUP: „*Bando prakalbinti*“.

Mokiniai nėra pakankamai empatiški bendraklasiui, turinčiam SUP. Tokią prielaidą preliminariai galima daryti atsižvelgiant į mokinio, turinčio SUP, tarpusavio bendravimo komentavimą. Empatiškumo stoką iliustruoja 16 teiginių (66%). Ypač ryškus mokinių emocinio empatijos aspekto trūkumas. Emocinis empatijos aspektas parodo asmens gebėjimą pajusti kitiems užuojautą, matuoja asmens jautrumą kitų žmonių nelaimėms. Tai ryškus į kitus orientuotas empatijos komponentas. Subkategorija mokinių empatiškumo stoka pasižymi abejingumu nuliūdusiam bendraklasiui, turinčiam SUP: „*Nekreipia dėmesio ir tiek*“, patyčių toleravimu: „*Kiti arba šaiposi kartu arba tyli*“, mokinių nesugebėjimu suprasti mokinį, turintį SUP: „*Manau, kad nelabai supranta*“. 6 teiginiai nurodo ir kognityviniu empatijos aspekto trūkumą, mokinių nesugebėjimą priimti „kitokio“ mokinio nuomonę, požiūrį: „*Dažniausiai neišklauso. Negaliu, nes neišdrįstu pasakyti savo nuomonės... bijau*“. Galima manyti, kad bendraklasiai ne tik pasižymi empatiškumo stoka, tačiau ir yra netolerantiški mokinio nuomonei, mintimis.

2.4 Mokinių, pasižyminčių skirtingais empatijos lygiais, interviu analizė

Pateikiamas mokinių, pasižyminčių aukštu empatiškumu, intervių rezultatai (žr. 9 lentelę ir 12 priedą) Duomenų analizė pagal prasminius vienetus atskleidė tokį subkategorijų išsidėstymą pagal svarbą. Subkategorijos pagal prasminius vienetus reitingavimas (dažnis) pateikiamas mažėjančia tvarka.

9 lentelė

Mokinių, pasižyminčių aukštu empatiškumu, požiūris į asmenis, turinčius negalią

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Teigiamas požiūris į asmenis, turinčius negalią	Kognityvinis nuostatos komponentas Jie [asmenys, turintys negalią. <i>Aut. past.</i>] stengiasi kabintis į gyvenimą, būti stipriais. Jis [apibūdina bendraklasį, turintį SUP. <i>Aut. past.</i>] vis dar nepraradęs gyvenimo džiaugsmo, džiaugiasi tuom, kuom kiti, net nepagalvoja, kad galima džiaugtis.	7
	Elgesio nuostatos komponentas Taip, bendrauju, nes [bendraklasis, turintis SUP. <i>Aut. past.</i>] yra labai draugiškas ir nepastebiu tų jo trukumų. Bet kuomet jau žinau kas tam žmogui yra [asmenys, turintys negalią. <i>Aut.past.</i>]... priimu jį tokį, koks jis yra.	7
	Emocinis nuostatos komponentas Nebuvau labai nustebusi, kaip pamatau tokį žmogų [asmenys, turintys negalią. <i>Aut.past.</i>] jo pasidaro gaila ir tada pagalvoju kas būtų jei man taip atsitiktų. Tai kaip pati esu visą tai patyrusi tai į tai [į asmenis, turinčius negalią. <i>Aut. past.</i>] reaguuju labai ramiai.	4
Neigiamas požiūris į asmenis, turinčius negalią	Kognityvinis nuostatos komponentas Jie negali pasirūpinti savimi, jiems reikalinga pagalba. Jie [apibūdina asmenis, turinčius negalią. <i>Aut. past.</i>] kitokie nei mes.	8
	Elgesio nuostatų komponentas Su tokiu klasioku bendraujant turi turėti daug kantrybės, nes tuomet jie pradės tave erzinti jau po kelių minučių nuo pokalbio pradžios. Su juo [bendraklasis, turintis SUP. <i>Aut. past.</i>] sunku bendrauti, jis elgiasi ne tradisiškai.	3
	Emocinis nuostatos komponentas Nekreipiu dėmesio į juos [asmenis, turinčius SUP. <i>Aut.past.</i>]. Ignoruuju tokį žmogų, [asmenis, turinčius SUP. <i>Aut. past.</i>], o jei neiškenčiu nueinu atokiau. Dauguma juos atstumia, ignoruoja arba įtariai nužiūrinėja	3
Neutralus požiūris	Kognityvinis nuostatos komponentas Na, iš tikrųjų atrodo kaip visi asmenys [apibūdina asmenis, turinčius SUP. <i>Aut. past.</i>].	5
Iš viso		37

Analizuojama mokinių, pasižyminčių aukštu empatiškumu, požiūrio į asmenis, turinčius negalią, kategorija, kurią sudaro teigiamo, neigiamo ir neutralaus požiūrio į asmenis, turinčius negalią, subkategorija ir ją iliustruojantys teiginiai. Siekiant atskleisti bendrojo lavinimo mokinių, kurių aukštas empatiškumas, požiūrį į neįgaliosius, taikytas interviu metodas. Mokinių požiūriai skirstomi į teigiamus, neigiamus ir neutralius. Požiūriui išryškinti taikyti trys nuostatos komponentai: emocinis, kognityvinis ir elgesio (pagal M.J. Rosenberg. Ir C. I. Hovland, 1960. *cit.* J. Ruškus, 2000). Subkategorijos reitinguojamos pagal sakinių dažnį.

Interviu turinio analizė atskleidė, kad dauguma tiriamųjų, turinčių aukštą empatiškumo lygmenį, pasižymi teigiamu požiūriu į asmenis, turinčius negalią (49%). Dominuoja teigiamas kognityvinis nuostatos komponentas, kuris parodo, koks vaizdinys ar stereotipas ar tam tikra jau suformuota, kultūrų lemiama klišė yra mūsų sąmonėje. Neįgalieji mokinių suvokiami teigiamai,

asmenys, turintys negalią, ar bendraklasiai, turintys SUP, apibūdinami pozityviai: „*Jis [apibūdinama bendraklasį, turintį SUP. Aut. past.] vis dar nepraradęs gyvenimo džiaugsmo, džiaugiasi tuom, kuom kiti, net nepagalvoja, kad galima džiaugtis*“, „*Jie [asmenys, turintys negalią. Aut. past.] stengiasi kabintis į gyvenimą, būti stipriais*“. Taip pat pozityvus ir elgesio nuostatos komponentas, kuris atskleidžia sprendimus, susijusius su elgesiu. Mokiniai, turintys aukštą empatiškumą, noriai bendrauja su mokiniu, turinčiu SUP: „*Taip, bendrauju, nes [bendraklasis, turintis SUP. aut past.] yra labai draugiškas ir nepastebiu tų jo trukumų*“, o tai atskleidžia gerus tarpusavio santykius, grįstus pagarba, tolerancija ir draugiškumu. Mažiausiai teigiamai išreikštas emocinis nuostatos komponentas, kuris yra sudarytas iš traukos arba atstūmimo, paremto pojūčiais. 4 teiginiai (11%) iliustruoja, kad tiriamieji teigiamai reaguoja į asmenis, turinčius negalią: „*Tai kaip pati esu visą tai patyrusi tai į tai [į asmenis, turinčius negalią. Aut. past.] reaguju labai ramiai*“.

38 % sudaro mokinių, turinčių aukštą empatiškumo lygmenį, neigiamas požiūris į asmenis, turinčius negalią. Subkategorijoje neigiamas požiūris į neįgaliuosius atsiskleidžia per kognityvinį, elgesio ir nuostatos komponentus (žr. 12 priedą) Ypač neigiamai išreikštas kognityvinis nuostatos komponentas, kurį iliustruoja 8 teiginiai. Verta akcentuoti, kad neigiamas kognityvinis nuostatos komponentas yra dominuojantis tarp visų nuostatos komponentų. Mokiniai neįgaliuosius apibūdina kaip kitokius: „*Jie [apibūdinama asmenis, turinčius negalią. Aut. past.] kitokie nei mes*“, juos įsivaizduoja infantilius: „*Jie negali pasirūpinti savimi, jiems reikalinga pagalba*“. Tokie mokinių pasisakymai leidžia manyti, kad mokinių pašamoneje dominuoja neigiamas vaizdinys apie neįgaliuosius, jie neadekvačiai suvokia negalią, o tai gali būti esminis faktorius, sukeliantis bendravimo sunkumus su neįgaliuoju.

Tik maža dalis apklaustųjų pasižymėjo neutraliu požiūriu į asmenis, turinčius negalią (13%). Neutralus požiūris pasireiškė per kognityvinį nuostatos komponentą: „*Na, iš tikrųjų atrodo kaip visi asmenys [apibūdinama asmenis, turinčius SUP. Aut. past]*“

10 lentelė

Mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Adekvačios žinios	Mums mokytoja apie šiuos žmones pasakojo, kad reikia su jais bendrauti ir nesistengti veltis su jais į pykčius. Jie yra lygiaverčiai asmenys, nors ir turi sutrikimų.	12
Mokinių nežinojimas, kad mokiniai, turintys SUP, mokosi drauge su kitais mokiniais.	Ne, manau klasėje tokių mokinių nėra. Net nežinau. Yra vienas, kuris mokosi palengvintą programą, bet nežinau ar jį pavadinčiau turintį sutrikimų?	4
Iš viso		16

Analizuojant mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią, kategoriją, kurią šios sudaro subkategorijos: adekvačios mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią; mokinių nežinojimas, kad mokiniai, turintys SUP, mokosi drauge su kitais mokiniais ir ją iliustruojantys teiginiai.

Kategorijoje mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią dominuoja adekvačios, mokinių žinios (75%). Iš mokinių pasisakymų matyti, kad didžioji dalis tiriamųjų (12), turintys aukštą empatiškumo lygmenį, adekvačiai suvokia negalią, neįgalųjį asmenį: „*Jie yra lygiaverčiai asmenys, nors ir turi sutrikimų*“. Kita dalis tiriamųjų nežino, kad mokiniai, turintys SUP, mokosi drauge (25%).

11 lentelė

Mokinių vertybinės nuostatos

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Palankios vertybinės nuostatos	Žaviuosi žmonių poelgiais, kurie yra nuoširdūs ir geranoriški, kurie visuomet daro gerą. Bjauriuosi tais, kurie nevertina kitų, juos žemina ir laiko „nieko“ vietoje. Ir tų, kurie negerbia savęs. [Žavisi. <i>Aut. past.</i>] Tas, kuris net nepažįstamam ištesia pagalbos ranką.	45
Nepalankios vertybinės nuostatos	Bjauriuosi tais, kai padaro, kas man nepatinka.	2
Iš viso		47

Analizuojant mokinių vertybinės nuostatos kategoriją, kurią sudaro palankios ir nepalankios vertybinių nuostatų subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiais neabejotinai daugiausia išryškėja palankios mokinių, turinčių aukštą empatiškumo lygmenį, vertybinės nuostatos. Net 96 % mokinių pasisakymuose vyrauja palankios ir tik 4% nepalankios vertybinės nuostatos. Daugiausia mokiniai žavisi tokiais asmenimis ar poelgiais, kaip: pagalba, nuoširdumu, stiprybe, taip pat pasisakymuose minimas ir tolerantiškumas kitokiam (žr. 12 priedą.) Galima teigti, kad mokiniai, pasižymintys aukštu empatiškumo lygmeniu, turi palankias vertybines nuostatas.

12 lentelė

Mokinių empatiškumas

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Empatiškumas	Aš visuomet ginu kitus, o dažniausiai man tenka nuskriaustieji, todėl esu nė vieną kartą išskyrus mušeikas ir pasakius klasiokams, kad baigtų... nes yra negražu ir nemandagu, o plius turi tai kažkas sutrukdyti. Jaučiausi prastai [kai šaipomasi iš kitų, įžeidinėjama. <i>Aut.past.</i>]... mano noras bendrauti su žmogumi, kuris šaiposi iš kitų mažėja su lyg kiekvenu tokiu įvykiu. Reaguoju ramiai, gi ne visų nuomonės yra tokios pat kaip mano. Kaip sakoma: „Kiek žmonių tiek nuomonių“.	21

Empatiškumo stoka	Nieko negalėjau padaryti, net ir nemėginau. Ne pirmais kartais kaip šaipomasi. Aš nesikišu į tokias situacijas [kai yra šaipomasi, įžeidinėjami kiti. <i>Aut. past.</i>], nes dažniausiai kas kišasi tam būna ir gi blogai.	7
Iš viso		28

Analizuojama mokinių empatiškumo kategorija, kurią sudaro empatiškumas ir empatiškumo stoka subkategorija ir ją iliustruojantys teiginiai. Interviu turinio analizė atskleidžia ir patvirtina anketinės apklausos metodu atlikto tyrimo rezultatus. Interviu klausimynas atskleidžia, kad aukšto empatiškumo mokiniai turi teigiamai išreikštą emocinį empatijos komponentą. Šie mokiniai pasižymi gebėjimais pajusti bendraklasiui užuojautą, rūpestį, nelieka abejingi kito užgauliojimams: „*Aš visuomet ginu kitus, o dažniausiai man tenka nuskriaustieji, todėl esu nė viena kartą išskyrus mušeikas ir pasakius klasiokams, kad baigtų... nes yra negražu ir nemandagu, o plius turi tai kažkas sutrukdyti*“. Ryškus kognityvinis empatijos komponentas, jie pasižymi gebėjimu suprasti ir priimti kitų žmonių požiūrį: „*Aš gerbiu visų žmonių nuomones, jei jos nesutampa*“. 75 % mokinių atsakymai priskirti empatiškumo subkategorijai. Galima daryti prielaidą, kad tirti aukšto empatiškumo mokiniai, neabejotinai turi nuoširdaus, atviro bendravimo sugebėjimų.

Tik 7 mokinių pasisakymai, o tai yra 25 %, pasižymi empatiškumo stoka.

Pateikiamas mokinių, pasižyminčių žemu empatiškumu, interviu rezultatai (žr. 13 lentelę, 13 priedą). Duomenų analizė pagal prasminius vienetus atskleidė tokį subkategorijų išsidėstymą pagal svarbą. Subkategorijos pagal prasminius vienetus reitingavimas (dažnis) pateikiamas mažėjančia tvarka.

13 lentelė

Mokinių, pasižyminčių žemu empatiškumu lygmeniu, požiūris į asmenis, turinčius negalią

Subkategorija		Teiginiai	Dažnis
Teigiamas požiūris	Kognityvinis nuostatos komponentas	Normalūs žmonės [apibūdina, asmenis, turinčius SUP. <i>Aut. past.</i>] ir tiek, tik tai, kad jiems sunkiai sekasi mokytis. Normalūs įspūdžiai. [reakcijas į asmenis, turinčius negalią <i>aut.past.</i>].	3
	Elgesio nuostatos komponentas	Taip, bendrauju, gal tik nėra man tokie artimi draugai, todėl, kad jie turi kitų draugų.	1
Neigiamas požiūris	Elgesio nuostatų komponentas	Nebendrauju, nes nenoriu, neturiu su juo apie ką kalbėtis. Nebendrauju, nes turiu kitų draugų klasėje su kuriais bendrauju.	7

	Kognityvinis nuostatos komponentas	Jie yra neįgalūs, nelaimingi žmonės. Kaip maži vaikai jie [apibūdina asmenis, turinčius negalią. <i>Aut.past.</i>]. Apibūdinčiau kaip kvailą. [apibūdina bendraklasį, turintį SUP. <i>Aut.past.</i>]	7
	Emocinis nuostatos komponentas	Tiesiog buvo per žiauru ir nemalonu [reakcija į asmenis, turinčius negalią. <i>Aut.past.</i>]. Jaučiausi nesmagiai ir nesaugiai, vengiau bet kokio kontakto [reakcijas į asmenis, turinčius negalią. <i>Aut. past.</i>].	5
Neutralus požiūris	Kognityvinis nuostatos komponentas	Sunkiai sekasi mokytis, truputi kitaip bendrauja nei kiti. [apibūdina bendraklasį, turintį SUP. <i>Aut.past.</i>]	2
Iš viso			25

Analizuojama mokinių, pasižyminčių žemu empatiškumo lygmeniu, požiūris į asmenis, turinčius negalią, kategorija, kurią sudaro teigiamo, neigiamo ir neutralaus požiūrio subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai.

Tik maža dalis apklaustųjų, pasižyminčių žemu empatiškumo lygmeniu, turėjo teigiamą požiūrį į asmenis, turinčius negalią (16%). Vos 4 pozityvūs pasisakymai apie neįgaliuosius išryškino teigiamą kognityvinį ir elgesio nuostatos komponentą. Tačiau interviu turinio duomenų analizėje ypač ryškus ir dominuojantis neigiamas požiūris į neįgaliuosius (76%). Neigiamas mokinių, pasižyminčių žemu empatiškumo lygmeniu, požiūris į neįgalųjį asmenį išryškėja per elgesio, kognityvinį, emocinį nuostatos komponentą. Matyti, kad mokiniai vengia bendravimo su neįgaluoju. Nenoro bendrauti priežastys įvardijamos įvairios: „*Nebendrauju, nes nenoriu, neturiu su juo apie ką kalbėtis.*“, arba „*Nebendrauju, nes turiu kitų draugų klasėje su kuriais bendrauju*“. Pastebimas neigiamas emocinis, kognityvinis nuostatos komponentas. Mokiniais neįgalusis sukelia neigiamas, priešiškas reakcijas: „*Tiesiog buvo per žiauru ir nemalonu [reakcijas į asmenis, turinčius negalią. Aut. past.]*“, mokiniai asmenį, turintį negalią, atstūmia „*Jaučiausi nesmagiai ir nesaugiai, vengiau bet kokio kontakto [reakcijas į asmenis, turinčius negalią. Aut. past.]*“, juos įsivaizduoja kaip nelaimingus žmones: „*Jie yra neįgalūs, nelaimingi žmonės*“ ar nesugebančius pasirūpinti savimi: „*Kaip maži vaikai jie [apibūdina asmenis, turinčius negalią. Aut. past.]*“. Neutraliu požiūriu į neįgaliuosius pasižymėjo 2 pasisakymai, o tai yra 8%. Neutralus požiūris į asmenis, turinčius specialiųjų poreikių, atsispindi per kognityvinį nuostatos komponentą.

Tokie mokinių pasisakymai leidžia hipotetiškai tvirtinti, kad nuo mokinių požiūrio į bendraklasį, turintį SUP, priklauso ir mokinių išankstinis vertinimas, įtaka būsimam elgesiui, bendravimui (šiuo atveju bendravimui). Įvairių Lietuvos (Kaffemanienės, 2001) ir užsienio autorių (A.D Ward, 1999, Craft, 1990 (*cit. Juodaitytė, 2003*)) vieningai pripažįstama, kad neigiamas išankstinis požiūris neabejotinai lemia ir bendravimo su neįgaluoju kliūtis. Galima teigti, kad žė-

mo empatiškumo mokiniai pasižymi išankstiniu neigiamu požiūriu į neįgaliuosius, jiems trūkta tolerantiškumo „kitokiam“, o tai gali būti laikomi viena iš priežasčių, lemiančių bendravimo kliūtis su bendraklasiu, turinčiu SUP.

14 lentelė

Mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Adekvačios žinios	Kurie mokosi pagal kitokią mokymosi program.	1
Neadekvačios žinios, neatitinkančios tikrovės	Jie negali daryti to, ką gali sveiki žmonės. Nežinau nieko. Jie labai skiriasi nuo visų.	9
Mokinių nežinojimas, kad mokiniai, turintys SUP, mokosi drauge su kitais mokiniais.	Nėra tokių klasėje. Nežinau ar yra, ar nėra.... Nežinau ar mūsų klasėje vaikas toks yra...	3
Iš viso		13

Analizuojama mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią kategorija, kurią sudaro tokios subkategorijos kaip: adekvačios, neadekvačios, neatitinkančios tikrovės mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią, o taip pat ir mokinių nežinojimas, kad mokiniai, turintys SUP, mokosi drauge su kitais mokiniais, - ir ją iliustruojantys teiginiais.

Mokiniai, turintys žemą empatiškumo lygmenį, mažai žino apie asmenis, turinčius negalią, žinios neadekvačios, neatitinkančios tikrovės (69%). Jų pasisakymuose neįgalusis asmuo pristatomas kaip stokojantis vienokių ar kitokių gebėjimų: „*Jie negali daryti to, ką gali sveiki žmonės*“, išsiskiriantis iš sveikųjų: „*Jie labai skiriasi nuo visų*“, ar turintis trūkumų, įvairių sutrikimų. Iš pasisakymų, taip pat matyti, kad mokiniai, turintys žemą empatiškumo lygmenį, nežino, kad bendraklasis, turintis SUP, ugdomi drauge su kitais mokiniais (23%). Ir tik vienas tiriamasis pasižymėjo adekvačiomis žiniomis (8%) bei įvardijo, kad specialiųjų poreikių asmenys yra tie: „*Kurie mokosi pagal kitokią mokymosi programą*“.

Būtina akcentuoti, kad tokia vaikų, mokinių, suaugusiųjų informacijos ir žinių stoka apie neįgaliuosius pastebima mokslininkų atliktuose tyrimuose (Ruškus ir kt., 2007; Kaffemanienė, 2001; Ward, 1999), kur iškeliamas informacijos žinių prieinamumo problema. Galima daryti prielaidą, kad mokinių, ne tik turinčių žemą empatiškumo lygmenį, tačiau ir visuomenės žinių stoka rodo, kad bendruomenė nepasirengusi suprasti ir priimti kitoniškumą.

15 lentelė

Mokinių vertybinės nuostatos

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Palankios vertybinės nuostatos	Žaviuosi kilniais darbais. Bjaurūs žmonių poelgiai yra tie, kurie gali įžeisti kitus. [Žmogus vertas pagarbos. <i>Aut.past.</i>] Kažką dėl kitų gerą darančių, kas moka ir geba užjausti, padėti nelaimėje.	32

Nepalankios vertybinės nuostatos	Nežinau. Tik manau, kad mano klasės draugai yra labai nesuaugę, elgiasi kaip maži vaikai.	3
Iš viso		35

Analizuojama mokinių, pasižyminčių žemu empatiškumo lygmeniu, vertybinės nuostatos kategorija, kurią sudaro palankios, nepalankios vertybinių nuostatų subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai. Mokinių pasisakymuose vyrauja palankios vertybinės nuostatos. (91%) mokiniai žavisi: „...*kilniais darbais*“, bjaurisi žmonių poelgiais, kurie gali įžeisti kitus, akcentuoja, kad žmogus vertas pagarbos, kuris daro gera, moka ir geba užjausti bei padėti nelaimėje. Ir tik maža dalis tiriamųjų pasižymėjo nepalankiomis vertybinėmis nuostatomis (9%). 2 pasisakymai buvo: „*Nežinau*“, todėl toks nekonkretus atsakymas priskirtas nepalankioms vertybinėms nuostatomis. Į klausimą, kokiais poelgiais bjaurisi, vienas respondentas atsakė: „*Tik manau, kad mano klasės draugai yra labai nesuaugę, elgiasi kaip maži vaikai*“. Interpretuojant šį tiriamojo pasisakymą galima manyti, kad jis bjauriasi *klasės draugais*, kurie, anot tiriamojo, *yra labai nesuaugę*. Todėl šis respondento atsakymas taip pat priskirtas prie nepalankių vertybinių nuostatų.

Pastebima, kad nors dauguma žemo empatiškumo mokinių pasižymi palankiomis vertybinėmis nuostatomis, t.y., kalba teisingai, tačiau ankstesni duomenys rodo ką kita – mokiniai pasižymi neigiamu požiūriu į neįgaliuosius. Tokius gautus rezultatus galima interpretuoti taip: kai mokiniai deklaruoja bendrąsias vertybines nuostatas į neįgaliuosius: jų teises, vietą visuomenėje, pagalbos būtinumą ir pan., - jos dažniausiai būna teigiamos, tačiau mokinių vertybinės nuostatos, požiūris pasikeičia, t.y., tampa neigiamas, jei neįgalusis paliečia jų asmeninę erdvę, įsilieja į jų bendrą veiklą.

16 lentelė

Mokinių empatiškumas

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Empatiškumas	Jaučiausi nesmagiai. [kai buvo šaipomasi iš kito. <i>Aut .past.</i>] Aš gerbiu kito žmogaus požiūrį.	8
Empatiškumo stoka	Beveik kiekvieną dieną yra šaipomasi iš vieno klasės draugo, bet aš nieko nedarau, man neįdomu. Nekreipiu dėmesio ir darau tik taip kaip aš noriu. Neįdomios man kitų nuomonės.	20
Iš viso		28

Analizuojama mokinių empatiškumo kategorija, kurią sudaro empatiškumo ir empatiškumo stokos subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai. Mokinių, turinčių žemą empatiškumo lygmenį, interviu turinio analizės duomenys išryškina empatiškumo stoką (71%). Ypač ryškus emocinio empatijos aspekto trūkumas. Pasisakymuose vyrauja abejingumas kito asmens nelai-

mėms, užuojautos stoka: „*Jaučiuosi... tiesiog nekreipiu dėmesio ir tiek*“, „*Beveik kiekvieną dieną yra šaipomasi iš vieno klasės draugo, bet aš nieko nedarau, man neįdomu*“, taip pat ryškus kognityvinio empatijos aspekto trūkumas, akcentuojamas tik savo nuomonės supratimas ir priėmimas: „*Nekreipiu dėmesio ir darau tik taip kaip aš noriu. Neįdomios man kitų nuomonės*“. Ir tik maža dalis apklaustųjų pasižymėjo empatiškumu (29%).

17 lentelė

Mokinių požiūris į asmenis, turinčius specialiųjų poreikių, (%)

Mokinių empatiškumo lygmuo	Požiūris į asmenis, turinčius negalią		
	Teigiamas požiūris	Neigiamas požiūris	Neutralus požiūris
Aukštas empatiškumas	49 %	38%	13%
Žemas empatiškumas	16%	76%	8%

Interviu turinio analizė leidžia pastebėti, kad dauguma mokinių, turinčių aukštą empatiškumo lygmenį, pasižymi teigiamu požiūriu į asmenis, turinčius negalią (49%). Iš pirmos grupės tiriamųjų pasisakymų matyti, kad mokiniai priima bendraklasį, turintį SUP. Bendraklasis, turintis SUP, apibūdinamas teigiamai, nejaučiamas poreikis jį atstumti, pastebimi geri tarpusavio santykiai, grįsti pagarba ir tolerancija kitokiam.

Didžioji dalis mokinių, turinčių žemą empatiškumo lygmenį, pasižymi neigiamu požiūriu į neįgaliuosius (76%). Antrosios grupės tiriamieji pasižymi nenoru bendrauti su mokiniu, turinčiu specialiųjų ugdymosi poreikių, neįgalieji jiems sukelia neigiamas, priešiškas reakcijas.

Dauguma pirmosios grupės mokinių pasižymi teigiamu požiūriu į neįgaliuosius, o didžioji dalis antrosios grupės mokinių neigiamu - požiūriu į neįgaliuosius. Tokie neįgaliųjų vertinimo skirtumai gali būti siejami su mokinių empatiškumo lygmeniu. Anketinės apklausos metodu atrinkti mokiniai, pasižymintys aukštu empatiškumo lygmeniu, taip pat pasižymi ir teigiamu požiūriu į neįgaliuosius, yra tolerantiški „kitoniškumui“, pozityviai vertina asmenis, turinčius SUP. Abiems tirtoms grupės bendra tai, kad šie tiriamieji pasižymi neigiamu kognityviniu nuostatos komponentu. Tiek žemo, tiek aukšto empatijos lygio mokiniai, neįgaliuosius apibūdina kaip kitokius, įsivaizduoja juos infantilius, nelaimingus, nuskriaustus žmones. Tokie mokinių pasisakymai patvirtina, kad vis dėlto tarp tiriamųjų vyrauja nuomonė, kad neįgalūs žmonės yra bejėgiai, gailesčio verti asmenys, kurie tik kartais patys arba su specialistų pagalba gali prisitaikyti prie aplinkos.

18 lentelė

Mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią, (%)

Mokinių empatiškumo lygmuo	Žinios apie asmenis, turinčius negalią		
	Adekvачios žinios	Neadekvачios žinios	Infomacijos stoka

Aukštas empatiškumas	75%	0%	25%
Žemas empatiškumas	8%	69%	23%

Pastebima tendencija, kad didelė dalis mokinių, turinčių aukštą empatiškumo lygmenį pasižymi adekvačiomis žiniomis, o didžioji dalis žemo empatiškumo lygmens mokinių, priešingai, pasižymi neadekvačiomis, neatitinkančiomis tikrovės žiniomis.

Pirmosios grupės tiriamieji apie asmenis, turinčiu negalią, žino daugiau (75%), nei antrosios grupės tiriamieji (8%). Adekvačiomis žiniomis pasižymintys aukšto empatiškumo mokiniai, apie neįgaliuosius sužino iš mokytojų.

Mokiniai, pasižymintys aukštu ir žemo empatiškumo lygmeniu, stokoja informacijos apie asmenis, turinčius negalią. Tiek nedidelė dalis pirmosios grupės tiriamųjų (25%), tiek antrosios (23%) nežino, kad mokiniai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių, mokosi drauge su kitais mokiniais. Vaikų, mokinių, suaugusiųjų informacijos ir žinių stoka apie neįgaliuosius pastebima mokslininkų atliktuose tyrimuose (Ruškus ir kt, 2007; Kaffemanienė, 2001; Ward, 1999), kur iškeliamą informacijos žinių prieinamumo problema. Galima manyti, kad tiriamieji nepasirengę suprasti asmenis, turinčius specialiųjų poreikių.

19 lentelė

Mokinių vertybinės nuostatos, (%)

Mokinių empatiškumo lygmuo	Vertybinės nuostatos	
	Palankios	Nepalankios
Aukštas empatiškumas	96%	4%
Žemas empatiškumas	91%	9%

Didžioji dalis pirmosios (96%) ir antrosios (91%) grupės tiriamųjų pasižymi palankiomis vertybinėmis nuostatomis.

Kad ir palankios bei teisingos žemo empatiškumo mokinių vertybinės nuostatos, tačiau jos negali būti suprastos vienareikšmiškai. Ankstesni interviu atsakymai atskleidė, kad pastarieji mokiniai pasižymi neigiamu požiūriu į neįgaliuosius, vengia bendravimo, nepriima bendraklasių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių. Galima manyti, kad mokiniai, pasižymintys žemo empatiškumo lygmeniu, kalbėdami bendrąja prasme, turi teigiamas nuostatas, tačiau kai klausimai yra tikslinami iki konkretaus pavyzdžio, tuomet pastebimas tikrasis požiūris. Aukšto empatiškumo mokiniai pasižymi palankiomis vertybinėmis nuostatomis tiek bendrąja prasme, tiek konkrečiu jos atveju. Pasisakymuose vyrauja palankios vertybinės nuostatos ir teigiamas požiūris į neįgaliuosius, noras bendrauti, priimti mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių.

Tiriamųjų grupės deklaruoja palankias bendrąsias vertybines nuostatas, pasisakymuose akcentuojama pagalbos vienas kitam būtinumas, kilnūs poelgiai, žavimasi gebėjimais suprasti ir užjausti kitus asmenis. Postuluojamos tiriamųjų vertybinės nuostatos yra priimtos ir teisingos.

2.5 Tėvų interviu analizė

Pateikiamas tėvų, kurių vaikai turi specialiųjų poreikių, interviu rezultatai (žr. 20 lentelę ir 14 priedą). Subkategorijos pagal prasminius vienetus reitingavimas (dažnis) pateikiamas mažėjančia tvarka.

20 lentelė

Tėvai, kurių vaikai turi specialiųjų poreikių, požiūris į vaikų tarpusavio santykius

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis	
Teigiamas santykių vertinimas	Tėvų, kurių vaikai yra SUP, geras mokinių tarpusavio santykių vertinimas	Bendrauja su klasiokais ir pamokų metu ir po pamokų. Klasėje yra draugų, su jais bendrauja. Turi geriausius draugus, klasės draugus. Jis savo klasės draugus vertina teigiamai, daug bendrauja. Jam draugai yra viskas.	18
	Mokinio, turinčio SUP, socializacija mokykloje, visuomenėje	Su draugais lanko dienos Centrą. Visuomeninėje veikloje kartais dalyvauja. Po pamokų mokykloje su draugais sportuoja.	8
	Gera tėvų savijauta dėl vaiko, turinčio SUP, būklės mokykloje	Kai būna mokykloje jaučiuosi ramiai, nėra dėl ko nuogąstauti. Jis jaučiasi gerai mokykloje, tad džiugina, kad daug ko išmoksta.	8
	Išankstinės nuomonių nebuvimas	Nepastebėjau. Ne neteko išgirsti. Ne tikrai neteko išgirsti.	4
Neigiamas santykių vertinimas	Mokinio, turinčio SUP, ir bendraklasių neigiamas tarpusavio santykių vertinimas	Ne su visais bendrauja. Nežinau, manyčiau, kad ne per geriausi tie jų santykiai. Nelabai kokie... Kartais ir nelabai teigiamai apie juos „atsiliepia“.	7
	Mokinio, turinčio SUP, socializacijos nebuvimas	Po pamokų eina namo, mokykloje neužtrunka. Nelanko jokių būrelių mokykloje. Visuomeninėje veikloje nedalyvauja.	6
	Išankstinės neigiamos nuostatos apie vaiką, turintį SUP, pasireiškimas	Taip, teko išgirsti. „Dažnai tokie vaikai išsiskiria iš kitų“. Dažniausia ne tik mokykloje, bet ir mūsų visuomenėje neigiamai žiūrima į mano vaiką. Teko išgirsti apkalbų.	4
	Neigiama tėvų savijauta dėl vaiko, turinčio SUP, būklės mokykloje	Kai būna mokykloje kartais nuogąstauju: gal kas gali nutikti ir pan. Tačiau didesnių sunkumų dar nebuvo. Kartais kelių nerimą jo elgesys, išmokymo problemos.	4
Iš viso		59	

Analizuojama tėvų, kurių vaikas turi specialiųjų ugdymosi poreikių, požiūrio į tarpusavio santykius kategorija, kurią sudaro teigiamo ir neigiamo santykių vertinimo subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai.

Interviu turinio analizės duomenys leidžia pastebėti, kad tėvai, kurių vaikai turi specialiųjų ugdymosi poreikių, teigiamai vertina mokinių ir vaiko, turinčio SUP, tarpusavio santykius (64%). Iš tėvų pasisakymų matyti, kad vaikai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių, yra priimami į bendraklasių ratą, dalyvauja popamokinėje, visuomeninėje veikloje. Tėvai, kurių vaikas turi SUP, akcentuoja, kad: „*Turi geriausiai draugus, klasės draugus*“. Santykių komentavimas atskleidžia ir mokinių tolerantiškumą „kitokiam“. Mokinys, turintis specialiųjų ugdymosi poreikių, nėra išskiriamas, bendraklasiai jam suteikia tokią pat teisę kaip ir sau – būti pilnateisiu visuomenės nariu - priima jį tokį, koks jis yra. Pastarieji išsakyti teiginiais grįsti mokinio, turinčio SUP, socializacija mokykloje ir visuomenėje: „*Su draugais lanko dienos Centrą*“, laiką leidžia kartu su bendraklasiais: „*Po pamokų mokykloje su draugais sportuoja*“, o taip pat dalyvauja ir visuomeninėje veikloje: „*Visuomeninėje veikloje kartais dalyvauja*“. Kitas teigiamas aspektas yra tas, kad tėvai, kurių vaikas turi SUP, nejaučia baimės, nuogąstavimo dėl vaiko saugumo mokykloje: „*Kai būna mokykloje jaučiuosi ramiai, nėra dėl ko nuogąstauti*“.

Interviu turinio analizė atskleidžia, kad nors ir geri mokinių tarpusavio santykiai, tačiau ne visi tėvai, kurių vaikai turi specialiųjų ugdymosi poreikių, teigiamai vertina mokinių tarpusavio santykius. Nedidelė dalis tiriamųjų išryškino neigiamus SUP vaiko ir bendraklasių tarpusavio santykius (36%). Tėvams yra tekę išgirsti neigiamos išankstinės nuomonės: „*Taip, teko išgirsti. Dažnai tokie vaikai išsiskiria iš kitų*“, „*Dažniausia ne tik mokykloje, bet ir mūsų visuomenėje neigiamai žiūrima į mano vaiką*“. Ne visi specialiųjų poreikių mokiniai dalyvauja popamokinėje ar visuomeninėje veikloje: „*Po pamokų eina namo, mokykloje neužtrunka*“.

Tokie tėvų pasisakymai leidžia manyti, kad vaikai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių, daugumos mokinių yra priimami, su jais bendraujama.

21 lentelė

Mokinių empatiškumo vertinimas

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Empatiškumas	Kiek žinau sulaukia pagalbos, mokiniai palaiko vienas kitą. Bet kai reikia pagalbos vaikai padeda, bet mano vaikas ne visada jos prašo... Manau mergaitėmis.[noriau bendrauja su mokiniu, turinčiu SUP. <i>Aut.past</i>]. Nebijo išsakyti savo nuomonės.	16
Empatiškumo stoka	Manau, kad bijo [išsakyti savo nuomonę. <i>Aut. past.</i>], nes ji tylus vaikas. Bijo ką paprieštarauti ar paneigti. Nelabai sulaukia [pagalbos iš bendraklasių. <i>Aut. past.</i>].	2
Iš viso		18

Analizuojama mokinių empatiškumo vertinimo kategorija, kurią sudaro empatiškumo ir empatiškumo stokos subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai.

Interviu tyrimas parodė, kad iš esmės mokinius, besiuogančius drauge su mokiniais, turinčiais SUP, galima laikyti empatiškais. Iš tėvų, kurių vaikas turi specialiųjų ugdymosi poreikių, santykių vertinimo, pastebimas dominuojantis mokinių empatiškumas (89%). Ir tik nedidelė dalis mokinių pasižymi empatijos stoka (11%). Ypač teigiamai išreikštas mokinių emocinis: „Kiek žinau sulaukia pagalbos, mokiniai palaiko vienas kitą.“ ir kognityvinis: „Ne, tikrai nebijo pasisakyti.“ empatijos komponentas. Iš tėvų, kurių vaikai turi SUP, santykių vertinimo rezultatų, galima manyti, kad bendrojo lavinimo mokiniai, besiuogantys drauge su mokiniu, turinčiu specialiųjų ugdymosi poreikių, vis dėlto geba suprasti šio mokinio poreikius, o užsienio autorių tyrimuose (Eisenberg, 2003 ir kt., Rogers, 2000 (cit. Myers 2002)) pabrėžiama, kad empatija - vienas iš svarbiausių socialinės kompetencijos komponentų, nes empatiniai gebėjimai ne tik padeda užmegzti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, bet gali praversti ir mokantis, ir dirbant. Tikėtina, kad bendraklasiai su mokiniu, turinčiu SUP, užmezga tarpusavio santykius.

Pateikiamas tėvų, kurių vaikai pasižymi aukštu empatiškumo lygiu, interviu rezultatai (žr. 22 lentelė ir 15 priedą). Subkategorijos pagal prasminius vienetus reitingavimas (dažnis) pateikiamas mažėjančia tvarka.

22 lentelė

Tėvų, kurių vaikai pasižymi aukštu empatiškumo lygiu, požiūris į asmenis, turinčius negalią

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis	
Teigiamas asmenų, turinčių negalią vertinimas	Teigiamas socializacijos ir integracijos aspektų vertinimas	Manau, būtina. Tai skatintų sveikųjų empatiją, o neįgalieji lengviau socializuotųsi. Būtinai reikia bendrauti ir bendradarbiauti visiems žmonėms kartu, jokių būdu negalima išskirti – neįgalieji turi dirbti, būti visuomenėje. „Kaip šauksi – taip atsilies“.	19
	Teigiamas vaikų, turinčių SUP, dalyvavimo visuomeninėje veikloje vertinimas	Būtinai turi dalyvauti visuomenėje pagal savo galimybes. Jie [vaikai, turintys specialiųjų poreikių. <i>Aut.past.</i>] labai nori būti lygiaverčiais su visais. Manau, kad būtina, nes šie vaikai neturi jaustis atstumti.	10
	Palanki tėvų reakcija į asmenis, turinčius negalią	Jaučiausi normaliai, kaip visada bendraudama su žmonėmis. Bendravome nuoširdžiai ir nebuvo jokių nepatogumų	3
Neigiamas asmenų, turinčių	Neigiamas socializacijos bei integracijos aspektų verti-	Tokie vaikai turėtų mokytis spec. mokykloje, o ne bendro lavinimo mokyklos Tačiau jei jie agresyvūs gali sukelti konfliktus klasėje.	10

negalią vertinimas	nimas	Mažiau laiko lieka kitiems mokiniams.	
	Nepalanki tėvų reakcija į asmenis, turinčius negalią	Jaučiausi nejaukiai, buvo be galo sunku į juos žiūrėti. Jausmas ne koks...suvokiu koks laimingas yra sveikas žmogus.	7
Iš viso			49

Analizuojama tėvų, kurių vaikai pasižymi aukštu empatiškumo lygmeniu, požiūrio į asmenis, turinčius negalią, kategorija, kurią sudaro neįgaliųjų teigiamo, neigiamo asmenų vertinimo subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai.

Tėvai, kurių vaikai pasižymėjo aukštu empatiškumo lygmeniu, teigiamai vertina asmenis, turinčius negalią (65%). Didžiosios dalies apklaustųjų teigiamas požiūris į neįgaliuosius atskleidžia per neįgaliųjų asmenų socializacijos ir integracijos aspektų vertinimą: „*Manau, būtina. Tai skatintų sveikųjų empatiją, o neįgalieji lengviau socializuotųsi*“, vaikų, turinčių SUP, dalyvavimo visuomeninėje veikloje aspekto vertinimą: „*Būtinai turi dalyvauti visuomenėje pagal savo galimybes. Jie [vaikai, turintys specialiųjų poreikių. Aut. past.] labai nori būti lygiaverčiais su visais*“, o taip pat ir atsispindi palanki reakcija į neįgalųjį: „*Bendravome nuoširdžiai ir nebuvo jokių nepatogumų*“. Galima manyti, kad tiriamieji asmenys, žmonės, turinčius negalią, ir mokinius, turinčius SUP, laiko lygiaverčiais, lygiateisiais partneriais ir neišskiria jų iš kitų asmenų.

Kad ir palankus vyrauja požiūris į asmenis, turinčius negalią, tačiau išryškėja ir keli neigiami vertinimo aspektai (35%). Vis dėlto neįgalieji tiriamiesiems tėvams sukelia nepalankias emocines reakcijas į negalią: baimę - „*Jaučiausi nejaukiai, bijojau jų...*“ ar negalė suvokiama kaip bausmė - „*Labai gaila žmonių – ką turėjo blogo padaryti, kad dievas taip nubaudė*“. Tiriamųjų tėvų pasisakymuose akcentuojamas specialiosios mokyklos būtinumas, pastebimas neigiamas požiūris į „*tokio*“ mokino buvimą bendrojo lavinimo klasėse.

Mokinių vertybinių nuostatų ugdymo kategorija, kurią sudaro palankių vertybinių nuostatų ugdymo ir neugdymo subkategorijos, ir ją iliustruojantys teiginiai atskleidžia, kad (90%) tėvų, kurių vaikai pasižymi aukštu empatiškumo lygmeniu, ugdo vaikų palankias vertybines nuostatas. Dauguma tėvų mokinių vertybines nuostatas ugdo tiesiogiai - savo geru pavyzdžiu: „*Aš specialiai nieko nepasakoju ir neaiškinu – aš rodu vaikams pavyzdį, kad visur ir visada senam, neįgaliam – visiems - reikia padėti*“; tarpusavyje bendraujant: „*Visuomet akcentuoju, ka reikia padėti*“; ar skatinu gerą elgesį pagyrimu - „*pagiriu už gerą*“ (žr. 15 priedą). Ir tik vienas (10%) tiriamojo pasisakymas atskleidė, kad vaiko vertybines nuostatas neugdo.

Palankus mokinių vertybinių nuostatų ugdymas gali turėti įtakos ir mokinių empatiškumui.

23 lentelė

Tėvų empatiškumas

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Empatiškumas	Aš esu „tarybinės“ santvarkos žmogus ir man iš tėvų, senelių yra įdiegtos padėjimo, pagalbos bet kam normos. Manau, kad ginčiau silpnesnįjį. Esu tolerantiška kitų nuomonėms.	20
Empatiškumo stoka		0
Iš viso		20

Interviu turinio analizės duomenys atskleidžia, kad visi tiriamieji tėvai (100%), kurių vaikai pasižymėjo aukštu empatijos lygiu, geba pajusti kitiems žmonėms užuojautą, rūpestį, geba suprasti, priimti kitų asmenų skelbiamas pažiūras, nuomones, o taip pat yra tolerantiški kitų išsakytooms mintims.

Pateikiami tėvų, kurių vaikai pasižymi žemu empatiškumo lygiu, interviu rezultatai (žr. 24 lentelę ir 16 priedą). Subkategorijos pagal prasminius vienetus reitingavimas (dažnis) pateikiamas mažėjančia tvarka.

24 lentelė

Tėvų, kurių vaikai pasižymi žemu empatiškumo lygmeniu, požiūris į asmenis, turinčius negalią

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis	
Teigiamas asmenų, turinčių negalią vertinimas	Teigiamas socializacijos ir integracijos aspektų vertinimas	Taip, reikia skatinti, todėl kad neįgalieji pasijustų laimingesniais ir pilnaverčiais asmenimis. Taip, reikia skatinti bendravimą, bendradarbiavimą, nes jie tokie pat žmonės, kaip ir mes.	7
	Teigiamas vaikų, turinčių SUP, dalyvavimo visuomeninėje veikloje vertinimas	Taip, gali dalyvauti būreliuose. Žinoma, kad turi teisę dalyvauti ir gali, juk jie taip pat žmonės, kaip ir mes visi.	6
	Palanki tėvų reakcija į asmenis, turinčius negalią	Jaučiausi kaip visuomet. Nesureikšminau, kad jie yra neįgalieji, bendravau kaip su sveikaisiais.	2
Neigiamas asmenų, turinčių negalią, vertinimas	Neigiamas socializacijos bei integracijos aspektų vertinimas	Nemanau, kad tokie vaikai turi mokytis bendrojo lavinimo mokykloje, nes trukdo kitiems klasės vaikams. Taip, gali dalyvauti, bet ne drauge su bendraklasiais. Nemanau, kad tokie vaikai turėtų mokytis, bendrojo lavinimo mokykloje, nes trukdo kitiems mokiniams.	15
	Nepalanki tėvų reakcija į asmenis, turinčius negalią	Jaučiausi sutrikusi... Pasijutau ne kaip... ir pajutau gailėstį. Man buvo jų labai gaila.	5

Analizuojama tėvų, kurių vaikai pasižymi žemu empatiškumo lygmeniu, požiūris į asmenis, turinčius negalią, kurį sudaro teigiamo, neigiamo asmenų turinčių negalią, vertinimo subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai.

Tėvai, kurių vaikai pasižymi žemo empatiškumo lygmeniu, pasisako už neįgaliųjų bendradarbiavimą ar bendravimą: „*Taip, reikia skatinti bendravimą, bendradarbiavimą, nes jie tokie pat žmonės, kaip ir mes*“; už šių asmenų integraciją bei socializaciją: „*Taip, reikia skatinti, todėl, kad neįgalieji pasijustų laimingesniais ir pilnaverčiais asmenimis*“; taip pat teigiamai vertina ir vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, dalyvavimą visuomeninėje veikloje: „*Žinoma, kad turi teisę dalyvauti ir gali, juk jie taip pat žmonės, kaip ir mes visi*“. Toks palankus asmenų, turinčių negalią, vertinimas nėra dominuojantis - (43%). Didesnioji dalis tiriamųjų (57%) pasižymėjo neigiamu požiūriu į neįgaliuosius, akcentavo neigiamus socializacijos bei integracijos aspektus vaikų, turinčių SUP, jų dalyvavimą visuomeninėje veikloje, nepalankiai ir reagavo į asmenis, turinčius negalią. Tėvai palankiai vertina „kitokių“ mokinių socializaciją, bendravimą ar bendradarbiavimą, tačiau požiūris pasikeičia ir tampa neigiamas, kai vaikas, turintis SUP, praktiškai įsilieja į klasę, kurioje ugdomi ir kiti mokiniai. Tada pastebimi „tokio mokinio“ neigiami aspektai klasėje ir akcentuojamas specialiosios mokyklos būtinumas.

Analizuojant mokinių vertybinių nuostatų ugdymo kategoriją, kurią sudaro palankių vertybinių nuostatų ugdymo ir neugdymo subkategorijos, pastebima, kad tėvų, kurių vaikai pasižymi žemu empatiškumo lygmeniu, ugdo palankias vertybines nuostatas. Tiriamieji pasisakė, kad mokinių vertybines nuostatas ugdo tiesiogiai: „*Tiesiogiai*“ [ugdo vaikų norą padėti kitam. *Aut.past.*], juos moko „*neužgaulioti, neįžeidinėti*“. Tik vienas tiriamasis (10%) neugdo mokinių vertybinių nuostatų (žr. 25 lentelę ir 16 priedą).

25 lentelė

Tėvų empatiškumas

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Empatiškumas	Skatina žmogiškumas. Padedu, nes tokia mano pareiga. Niekas neskatina, o todėl padedame iš gailėsčio. Diskusijų metų bandome išsiaiškinti: Kas? Kur? Kodėl?	8
Empatiškumo stoka	Pykstu ir prieštarauju nuomonėms. Vengiu tokių asmenų ir nebendrauju.	8
Iš viso		16

Analizuojama tėvų empatiškumo kategorija, kurią sudaro empatiškumo, empatiškumo stokos subkategorijos ir ją iliustruojantys teiginiai. Interviu turinio analizės duomenys atsklei-

džia, kad tiriamųjų, kurių vaikai pasižymėjo žemu empatiškumo lygmeniu, atsakymai pasiskirsto vienodai, santykiu: 50% Tėvų būdingas empatiškumas ir 50% tėvų empatiškumo stoka. Iš interviu turinio analizės duomenų matyti, kad pusė respondentų pasižymi emociniu ir kognityviniu empatijos aspektu. Tiriamieji geba pajusti kitiems žmonėms užuojautą ir gailestį: „*Niekas neska-tina, o padedame iš gailėsčio*” padeda, rūpinasi kitais: „*Padedu, nes, manau, kad taip reikia*“. Tačiau kita dalis tiriamųjų pasižymi šių komponentų stoka. Tiriamiesiems sunku priimti ir pripa-žinti kitų asmenų skelbiamas pažiūras, nuomones: „*Vengiu tokių asmenų ir nebendrauju*“; kitų nuomonės yra nepripažįstamos: „*Pykstu ir prieštarauju nuomonėms*“.

26 lentelė

Tėvų požiūrio į asmenis, turinčių negalią, teiginių palyginimas, (%)

Pagal mokinių empatiškumo lygmenį	Asmenų, turinčių negalią vertinimas	
	Teigiamas požiūris	Neigiamas požiūris
Tėvai, kurių vaikai pasižymi aukštu empatiškumo lygmeniu (1 grupė)	65%	35%
Tėvai, kurių vaikai pasižymi žemu empatiškumo lygmeniu (2 grupė)	43%	57%

Interviu turinio analizės duomenys rodo, kad tėvai, kurių vaikai pasižymi aukštu empa-tiškumo lygmeniu, asmenis, turinčius negalią vertina teigiamai. Didžioji dalis tiriamųjų (65%) pasižymi teigiamu požiūriu į neįgaliuosius. Pirmosios grupės tiriamieji pasisako už šių asmenų socializaciją ir integraciją į visuomenę, bendravimą ir bendradarbiavimą, o taip pat vaikų, turin-čių specialiųjų ugdymosi poreikių, dalyvavimą visuomeninėje veikloje.

Antrosios grupės tiriamieji (57%) asmenis, turinčius negalią vertina neigiamai, pastebi-mas neigiamas požiūris į juos. Tėvai, kurių vaikai pasižymi žemu empatiškumo lygmeniu, ak-centuoja specialiosios mokyklos būtinumą, pasisako prieš vaikų socializaciją, bendravimą ir bendradarbiavimą, neįgalieji jiems sukelia nepalankias reakcijas.

Pastebima, kad didžioji dalis pirmosios grupės tiriamųjų pasižymi teigiamu požiūriu į asmenis, turinčius negalią, pasisako už šių asmenų integraciją. Antrosios grupės tiriamieji labiau linkę neįgaliuosius vertinti neigiamai, nei teigiamai. Nors neigiamas požiūris į šiuos asmenis nėra labai ryškus, tačiau pastebimas ne toks palankus požiūris, kaip pirmosios grupės tiriamųjų. Galima manyti, kad tokį skirtingą asmenų, turinčių negalią, vertinimą gali įtakoti skirtinga ben-dravimo su neįgalioju patirtis.

Šioms tiriamųjų grupėms būdinga tai, kad nepaisant skirtingo požiūrio į asmenis, turin-čius negalią, tiriamiesiems neįgalūs sukelia nepalankias reakcijas į negalią: vidinę įtampą, užuojautą ir kt. Todėl vienareikšmiškai tvirtinti, kad visi pirmosios grupės tiriamieji pasižymi

teigiamu požiūriu į neįgalųjį, negalima. 2000 m. Gudonio ir Novodgrockienės tyrimas atskleidė, kad respondentų reakcija į specialiųjų poreikių vaiką dažniausiai pasireiškia užuojauta (49%) ir (38%) gailėsčiu.

27 lentelė

Tėvų vertybinių nuostatų ugdymo vaikams teiginių palyginimas, (%)

Pagal mokinių empatiškumo lygmenį	Vertybinių nuostatų ugdymas	
	Ugdo vertybines nuostatas	Neugdo vertybinių nuostatų
Tėvai, kurių vaikai pasižymi aukštu empatiškumo lygmeniu (1 grupės)	90%	10%
Tėvai, kurių vaikai pasižymi žemu empatiškumo lygmeniu (2 grupė)	90%	10%

Interviu turinio analizė atskleidžia, kad labai didelė dalis (90%) tėvų, kurių vaikai pasižymi aukštu ir žemu empatiškumo lygmeniu, teigia, kad ugdo palankias vertybines nuostatas. Ir tik vienas (10%) tiriamasis iš abiejų tiriamųjų grupių negalėjo atsakyti, ar ugdo vaikams vertybines nuostatas.

Ir pirmosios, ir antrosios grupės tėvai pasisakė už vaikų vertybinių nuostatų ugdymą. Teigė, kad vaikų palankias vertybines nuostatas ugdo bendraudami ir kalbėdami tarpusavyje, rodydami gerą savo pavyzdį.

Didelė dalis pirmosios grupės tiriamųjų deklaruoja palankių vertybinių nuostatų ugdymą, pasižymi palankiu požiūriu, tolerancija į asmenis, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių. Didžioji dalis antrosios grupės tėvų postuluoja vertybinių nuostatų ugdymo būtinumą, žino, kokių vertybių laikytis, tačiau praktinėje elgsenoje jų netaiko, nes interviu turinio analizės duomenys atskleidžia pastarųjų tiriamųjų abejingumą, supratimo ir užuojautos kitam asmeniui stoką. Antrosios grupės tiriamieji bendrąją prasmę apie asmenis, turinčius specialiuosius ugdymosi poreikius, kalba teisingai, tačiau pasižymi neigiamu požiūriu į juos, kuomet pateikiamas konkretus SUP turintčio vaiko pavyzdys.

4.6 Mokytojų nurodomos mokinių santykių vertinimo interviu metodu analizė

Pateikiami, mokytojų nurodomos mokinių santykių vertinimo interviu analizės rezultatai (žr. 28 lentelę ir 17 priedą). Subkategorijos pagal prasminius vienetus reitingavimas (dažnis) pateikiamas mažėjančia tvarka.

28 lentelė

Mokinio, turinčio SUP, ir kitų mokinių santykių vertinimas

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
---------------	-----------	--------

Teigiamas mokinio, turinčio SUP, ir kitų mokinių santykių vertinimas	Mokiniai suteikia galimybę mokiniui, turinčiam SUP, atsiskleisti ir pasireikšti	Žemesniųjų klasių mokinys, turintis SUP, taip pat dalyvauja klasės veikloje ir įvairiuose renginiuose. Priimtas į kolektyvą SUP turintis mokinys turi visas galimybes atsiskleisti ir pasireikšti. Taip, suteikia galimybę pasireikšti. Kaip ir visiems kitiems.	8
	Mokiniai neišskiria mokinio, turinčio SUP	Mokiniai reaguoja teigiamai; noriai dalyvauja organizuojamuose renginiuose su mokiniu, turinčiu SUP. Reaguoja įvairiai, o kartais net ir nepastebi, kad toks vaikas yra kitoks.	6
	Išankstinių nuostatų apie mokinį, turintį SUP, nebuvimas	Nuostatos teigiamos, jie ne per daug akcentuoja, kad mokinys yra kitoks. Mokiniai noriai bendrauja su šiais mokiniais, padeda mokykloje. Dvejus metus su klase dalyvaujame respublikiniame konkurse „Galiu aš- gali ir tu“.	3
	Mokinys, turintis SUP, klasėje pastebimas kaip lyderis	Vyresnėse klasėse net lyderio pozicija. Vienu atveju atstumtojo, kitu – lyderio.	2
Neigiamas mokinio, turinčio SUP, ir kitų mokinių santykių vertinimas	Išankstinių neigiamų nuostatų apie mokinį, turintį SUP, pasireiškimas	Tačiau ne visada nori priimti į bendrą veiklą, kai reikia organizuoti žiburėlius ar dalyvauti pamokos metu, kokioje grupinėje veikloje. Kadangi tas mokinys dažniausiai lėšų neturi, požiūris neigiamas. Šaiposi ne tik mokiniai, bet teko girdėti ir tėvų pokalbių, ypač kai susiję su pašalpomis.	10
	Mokinių reakcijas į mokinį, turintį SUP, yra neigiama	Reakcija dažnai teigiama, bet „už akių“ pasišaipoma“ tarpusavyje. Dažnai mokiniai ne visada teigiamai reaguoja į mokinio, turinčio SUP, išsakytas mintis.	8
	Požiūris į bendraklasį, turintį SUP, ugdomosi metu nekito	Mokinių požiūris dažnai nesikeičia. Nepastebėjau, kad santykiniai kistų.	6
	Mokinys, turintis SUP, klasėje pastebimas kaip atstumtasis ar pašalinis	Atstumtojo arba pašalinio. Labai dažnai mokinys, turintis SUP, yra atstumtas, su juo mažai bendraujama, nepriimama į draugus, nenori būti žaidimų „pora“ ir pan.	5
	Mokiniai nesuteikia galimybės mokiniui, turinčiam SUP, atsiskleisti ir pasireikšti	Dažnai nesuteikia šio galimybės. Nesuteikia. Mokinys, turintis SUP, paprastai pamokų metu nesireiškia.	2
	Iš viso		

Mokytojų (62%) nuomone, dominuoja neigiami vaiko, turinčio SUP, ir kitų vaikų santykiai. Didžioji dalis mokytojų pastebi mokykloje išankstines nuostatas ar požiūrį į mokinį, turintį SUP, mokykloje, neigiamą reakciją į „kitokį“ bendraklasį ar jo atstūmimą. Toks mokinių neigiamas požiūris pasireiškia nenoru priimti bendraklasį, turintį SUP, į bendrą veiklą: „*Tačiau ne visada nori priimti į bendrą veiklą, kai reikia organizuoti žiburėlius ar dalyvauti pamokos metu, kokioje grupinėje veikloje*“; pašaipomis pasireiškia ne tik mokinių, bet ir jų tėvų požiūris: „*Šaiposi ne tik mokiniai, bet ir teko girdėti tėvų pokalbių, ypač kai tai susiję su pašalpom*“, o taip pat ir dėl įvairių kitų priežasčių: „*Kadangi tas mokinys dažniausiai lėšų neturi požiūris neigiamas*“.

Interviu turinio analizės duomenys atskleidžia, kad normalios raidos mokiniai nemoka bendrauti su specialiujų poreikių mokiniais, nes nemoka jautriau suvokti tokio mokinio poreikių, todėl dažnai dėl šios priežasties jie „kitokį“ mokinį atstumia, ignoruoja, nepriima į bendrą veiklą, draugų ratą. Ir tik trečdalį (38%) teiginių sudaro palankus santykių vertinimas. Tačiau būtina akcentuoti, kad mokytojai akcentuoja „kitokio“ mokinio priėmimą žemesnėse klasėse, o tiriamieji yra 7-10 kl. mokiniai, todėl vienareikšmiškai teigti, kad mokinys, turintis specialiųjų ugdymosi poreikių, vyresniųjų klasių mokinių yra priimtas, negalima.

29 lentelė

Priežastys, lemiančios nepalankų požiūrį į mokinius, turinčius SUP

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Mokinio charakteristika ir SUP	Mokosi prasčiau, pastebi, kad palengvintos užduotys, pravardžiuoja. Mokiniai, turintys spec. poreikių, dirba lėčiau, neturi priemonių, lėčiau susigauja situacijose, o tai pastebi kiti mokiniai. Viskas priklauso nuo sutrikimo pobūdžio ir laipsnio.	27
Visuomenės nemokėjimas priimti „kitokio“, stereotipai.	Trūksta kultūros, mūsų visuomenė tam dar nesubrendusi. Visuomenėje gali būti susidarę stereotipai.	5
Klasės vadovo netinkamas parengimas priimti „kitokį“	Daug kas priklauso nuo patčio klasės mokytojo, kaip jis pristato, SUP turintį mokinį, klasės draugams. Mažai klasės mokytojo indėlio.	4
Informacijos apie vaikus, turinčius SUP, stoka	Reikėtų daugiau informacijos, renginių. Manau, dėl to, kad mokinys reikalauja daugiau dėmesio iš mokytojų, o visuomenė mažai žino apie SUP.	2
Išankstinė pagalba vaikui	Kitoniškumą gali nulemti lankymasis pas specialųjį pedagogą.	1
Iš viso		39

Mokytojai nurodo priežastis, lemiančias nepalankų požiūrį į mokinius, turinčius SUP. Mokytojų (69%) nuomone, didžiausią įtaką mokinių kitokiam požiūriui į mokinius, turinčius SUP, lemia mokinio charakteristika ir SUP. Daugiausia mokiniai pastebi bendraklasio, turinčio SUP, mąstymo nepilnavertiškumą: „*Mokiniai, turintys spec. poreikių, dirba lėčiau, neturi prie-*

monių, lėčiau susigauja situacijose, o tai pastebi kiti mokiniai“, pastebi, kad SUP mokiniams lengvinamos užduotys: „Mokosi prasčiau, pastebi, kad palengvintos užduotys, pravardžiuoja“; dažnai toks mokinys pasižymi elgesio skirtingumu: „Klasėje priklauso nuo paties „kitokio“ mokinio elgesio“; patys SUP mokiniai kompleksuodami lemia kitokį mokinių požiūrį į juos: „Vyresniųjų klasių SUP mokiniai patys labai kompleksuoja, nenori būti „išskirti“. Didžioji dalis tokių mokytojų pasisakymų leidžia manyti, kad vis dėlto pats mokinys, turintis SUP, dėl savo charakterio, elgesio, mokymosi ypatumų yra suvokiamas kitokiu.

Kita nedidelė dalis mokytojų (13%) įvardijamų priežasčių buvo: visuomenės nemokėjimas priimti „kitokio“, stereotipai; klasės vadovo netinkamas parengimas priimti „kitokį“ (10%); informacijos apie vaikus, turinčius SUP, stoka (5%); išankstinė pagalba vaikui (3%). Šios išsakytos priežastys, lemiančios mokinių kitokį požiūrį į bendraklasius, turinčius SUP, gali būti laikomos labai svariomis siekiant spręsti tokių mokinių integracijos problemas į bendrojo lavinimo klases.

30 lentelė

Mokinių empatiškumo vertinimas, mokytojų požiūriu

Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
Empatija	Pradinių klasių mokiniai stengiasi visi padėti. Kai mato nusiminusį – paguodžia, kviečia kartu pažaisti. Klausia, bando išsiaiškinti priežastis [kai mato nusiminusį draugą, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių. <i>Aut. past.</i>]	8
Empatijos stoka	Elgesys nesikeičia, nuo nusiminusio draugo, kuris neturi SUP. Lieka abejingi. Iniciatyvos padėti nėra. Klasėje neišryškėja noras padėti vienas kitam.	12
Iš viso		20

Analizuojama mokinių vertinimo mokytojų požiūriu kategorija, kurią sudaro empatija ir empatijos stokos subkategorijos bei ją iliustruojantys teiginiai.

Mokytojų teigimu, tik nedidelė dalis (40%) mokinių pasižymi empatija. Mokiniai geba suprasti ir užjausti bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių: „Kai mato nusiminusį – paguodžia, kviečia kartu pažaisti“; išklausti ir priimti jo nuomonę. Didesnioji dalis (60%) mokinių, mokytojų nuomone, vis dėlto pasižymi abejingumu, gebėjimo suprasti ir užjausti vienas kitą stoka.

Išvados:

- Dauguma mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, teigia, kad jaučiasi priimti į bendraklasių ratą, tačiau pažymi, kad mokiniai negeba užjausti ir emociškai suprasti.

- Mokiniai, turintys aukštą empatiškumo lygį, pasižymi teigiamu požiūriu į asmenis, turinčius negalią, žiniomis apie šiuos asmenis, palankiomis vertybinėmis nuostatomis.
- Dauguma žemo empatijos lygio mokinių deklaruoja palankų požiūrį SUP vaiko atžvilgiu, žino, kaip reikia elgtis bei kokių vertybių laikytis, tačiau praktinėje elgesioje jų netaiko.
- Dauguma tėvų, kurių vaikai turi SUP, labiau teigiamai nei neigiamai vertina mokinių tarpusavio santykius ir kitų vaikų gebėjimą priimti bendraklasį, turintį SUP.
- Tėvai, kurių vaikai pasižymi aukštu empatiškumo lygiu, geba užjausti ir suprasti kitą asmenį. Jų dalis pasižymi teigiamu požiūriu į asmenis, turinčius negalią, ugdo mokinių vertybines nuostatas.
- Dauguma tėvų, kurių vaikai turi žemą empatiškumo lygį, pasižymi neigiamu požiūriu į asmenis, turinčius negalią ir abejingumu kitam asmeniui.
- Mokytojų nuomone, dominuoja neigiami vaiko, turinčio SUP, ir kitų mokinių santykiai, abejingumas, gebėjimo suprasti ir užjausti vienas kitą stoka. Mokytojai nurodo tokias priežastis, lemiančias nepalankų požiūrį į mokinius, turinčius SUP: mokinio charakteristika ir SUP; visuomenės negebėjimas priimti asmenis, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių; stereotipai; klasės vadovo netinkamas parengimas priimti „kitokį“ ir kt.
- Mokinių planų požiūrį ir toleranciją į bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių, sąlygoja bendravimas su vaiku, turinčiu SUP praktika ir patirtis.

Išvados

1. Literatūros analizė liudija, kad bendraujant su mokiniais, turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių, labai svarbios tokios asmenybės savybės, kaip empatiškumas ir tolerancija.
2. Bendravimo su SUP turinčiu vaiku praktika yra svarbi sąlyga įprastinės raidos mokiniams ugdytis empatiškumą ir toleranciją.
3. Daugumai tyrime dalyvavusių mokinių būdingas vidutinis empatijos lygis.
4. Berniukų empatijos indeksas yra reikšmingai žemesnis nei mergaičių.
5. Dauguma žemo empatijos lygio mokinių deklaruoja palankias vertybines nuostatas vaiko, turinčio SUP atžvilgiu, žino, kaip reikia elgtis bei kokių vertybių laikytis, tačiau praktinėje elgsenoje jų netaiko.
6. Mokiniai, pasižymintys aukštu empatiškumo lygiu, palankiai vertina asmenis, turinčius negalią, geba padėti, suprasti ir būti tolerantiški bendraklasiui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių.
7. Tarp 7-10 kl. tyrime dalyvavusių mokinių formaliai vyrauja palankus požiūris į bendraklasį, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių, tačiau didžioji dalis tiriamųjų stokoja gebėjimo suprasti ir emociškai paremti bendraklasį, turintį SUP.
8. Hipotezė, kad vaikų pasižyminčių aukštu empatijos lygiu, požiūris į bendraklasius, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių palankus, jiems būdinga tolerancija, pasitvirtino.
9. Hipotezė, kad mokinių požiūrį į bendraklasį, turintį SUP, lemia šeimyninė patirtis, šeimos vertybės ir bendravimo su vaiku, turinčiu SUP, praktika ir patirtis, pasitvirtino.

Literatūros sąrašas

1. Adomaitytė, D., Gailienė, I., Stonytė, A., (2003). Jaunuolių altruistinio elgesio apraiškos vertybinių orientacijų ir asmenybės empatiškumo kontekste. V. Tričys (Red.) *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 3, p. 6-11.
2. Ališauskas, A. (2007). *Vaikų raidos ypatingumų ir specialiųjų ugdymo(si) poreikių įvertinimas*. Šiauliai: ŠU.
3. Ambrukaitis, J., (1999). Pedagogų požiūris į specialiųjų poreikių vaikų integraciją. *Specialusis ugdymas*, 2, 24 – 37.
4. Ambrukaitis, J., (2005). *Specialiojo ugdymo kaitos bruožai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
5. Antinienė, D., (2005). *Psichologija studentui: vadovėlis*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
6. Augis, R., (Red.).(1995). *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslų ir enciklopedijų leidykla.
7. Barkauskaitė, M., Grincevičiūtė, V., Indrašienė, V., Pukinskaitė, R. (2001). *Specialiųjų poreikių vaikų ugdymas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
8. Baranauskienė, I., Ruškus J., (2004). *Neįgaliųjų dalyvavimas darbo rinkoje: profesinio rengimo ir profesinės adaptacijos sąveika*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
9. Batason, C.D., Ahmad, N., Stocks, E.I., (2004). *Benefits and liabilities of empathy – induced altruism. The social psychology of good and evil*. New Yourk: Guilford Publication.
10. Bitinas, B., (2006). *Edukologijos tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius.
11. Brown C., (2006). „*Social Psychology*“. SAGE Publications, London
12. Brown, C., (1995). Tolerancija: daugiaprasė sąvoka. *Demokratijos mokykla*. Vilnius.
13. Davis, Mark H., (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Ctalog of Selected Documents in Psychology*, 10 p. 85.
http://www.eckerd.edu/academics/psychology/files/Davis_1980.pdf (žiūrėta: 2009 10 20)
14. Dėl specialiųjų poreikių asmenų priėmimo į specialiojo ugdymo įstaigą tvarkos (2000).
<http://www.smm.lt/ti/docs/istatymai/viii-969.htm> (Žiūrėta: 2009 11 09)
15. Dėl specialiojo ugdymo skyrimo tvarkos.(2000).
http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/00_1056.htm (Žiūrėta: 2009 11 09)
16. Dėl specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkos.(2002).
<http://www.lps.vu.lt/wp-content/uploads/2009/02/del-specialiuju-poreikiu-asmenu-sutrikimu-ir-ju-laipsniu-nustatymo1.pdf> (Žiūrėta: 2009 11 09)

17. Eisenberg, N., (2003). Empathy and its measurement. Washington. DC. US. *American Psychological Association*. 269-289.
18. Eisenberg, N., Strayer, J., (1990). Empathy and its development. United States of America. Prieiga per internetą:
<http://books.google.com/books?hl=lt&lr=&id=PvQ4AAAAIAAJ&oi=fnd&pg=PR9&dq=Empathy+by+Eisenberg&ots=Kj4L0xiotw&sig=IW0ctUxvveeMUIbXo00jOXcqjBw#v=onepage&q&f=false> (Žiūrėta: 2010-08-05).
19. Erera, P (1997). Empathy training for helping professionals: model and evaluation. *Journal of Social Work education*. 32 (2), 246-261.
20. Fiurst M., (1998). *Psichologija*. Vilnius: Lumen.
21. Gabriel S., Gradner, W.L., (1999). Are there „his“ and „hers“ types of interdependence? The implications of gender differences in collective versus relational interdependence for effect, behaviour, and cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77. P. 642-655.
22. Gailienė I., (2007). Neįgaliųjų nuostatų į negalę ir neįgaluosius semantinis turinys. *Specialusis ugdymas*, 2 (17), 8-18.
23. Gailienė, I., Bulotaitė, L., Sturlienė, N., (2002). *Asmenybės ir bendravimo psichologija: vadovėlis 11-12 klasioms*. Vilnius: Tyto alba.
24. Gailienė, I., Bulotaitė, L., Sturlienė, N., (1996). *Aš myliu kiekvieną vaiką*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
25. Galkienė A., (2003). *Pedagginės sąveikos ypatumai integruoto ugdymo sąlygomis*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
26. Gedrikienė, M., Ozolaitė V., (2000). Specialiosios (sutrikusio intelekto vaikams) mokyklos ugdytinių dorinio elgesio formavimosi ypatumai. *Specialusis ugdymas* 3, p.15-19.
27. Gudonis, V., Novogrodskienė, E., (2000). Visuomenės požiūris į neįgaluosius suaugusius ir specialiųjų poreikių vaikus. *Specialusis ugdymas* 3, p.50-62.
28. Gudonis, V., Mockevičiūtė, M. (2008). Pedagogų požiūris į specialiųjų poreikių vaikus bendrojo lavinimo mokykloje. V. Tričys (Red.) *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4 (20), 131-133.
29. Gudonis, V., Masiokienė, G. (2008). Mokytojų empatiškumo tyrimas. V. Tričys (Red.) *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (18), 102-108.
30. Gudonis, V., (1996). Požiūrio svarba integruoto ugdymo sąlygomis. *Vaikų, turinčių specialiųjų mokymosi poreikių, ir suaugusiųjų neįgaliųjų asmenų socializacija*. Šiauliai.
31. Juodaitytė, A., (2003). *Vaikystės fenomenas: socialinis-educacinis aspektas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

32. Kaffemanienė, I., (2001). Moksleivių bei pedagogų požiūris į specialiųjų poreikių bendraamžius. *Specialusis ugdymas*, 4(1), 22-39.
33. Kaffemanienė, I. (2006). *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
34. Kardelis, K.(2002). *Mokslinių tyrimų metodologijos ir metodai*. Kaunas.
35. Klimavičius, J., (Red.). (2000). Dabartinis lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: mokslo ir enciklopedijos leidykla, p. 579
36. Kuberski, J., (2008). *Tolerancija*. <http://www.tja.lt/index.php/apie-tolerancija/8-tyrimai/39-juergen-kuberski-tolerancija> (Žiūrėta: 2010-10-31)
37. Kurauskaitė, R., (2000). Moksleivių, tėvų ir jų mokinių nuostatos į vaikus su negalę. *Specialusis ugdymas* 5, p.59-65.
38. Lastauskaitė, D., Malinauskienė, D., (2004). Dorinio ugdymo kaitos bendrojo lavinimo mokykloje teorinis modelis. *Socialiniai mokslai - edukologija* 2. p.68-73.
39. Legkauskas, V., (2008). *Socialinė psichologija*. Vilnius: Vaga.
40. Leoavičius, V., (2003). *Sociologija*. Vilnius.
41. Lietuvos statistikos departamentas (2007). *Specialiųjų poreikių mokiniai bendrojo lavinimo mokykloje*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1576> (Žiūrėta: 2009-10-10)
42. Lietuvos švietimo įstatymas. (2003). http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279441&p_query=&p_tr2= (Žiūrėta: 2009-11-09)
43. Luobikienė, I. (2005). *Socialinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.
44. Mačerauskas, N., (2004). Empatija: Aš tave suprantu. *Psichologija tau*. (2004, gegužė), p. 36 – 40.
45. Malinauskas, R., Malinauskienė, V., (2004). Socialinio rengimo poveikis sporto pedagogų empatijai. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 13, p.162-167.
46. Martin, L., Hoffman, (2001). *Empathy and moral Development. Implications for caring and justice*. Cambridge university press. <http://www.worldcat.org/title/empathy-and-moral-development-implications-for-caring-and-justice/oclc/255395569/viewport> (Žiūrėta: 2010 -08 -03)
47. Mercer, S.W., Reynolds, W.J. (2002). Empathy and quality of care. *British Journal of General Practice*.(52),p. 9-12.
48. Merkys, G., (1999). Empirinė - analitinė paradigma ir šiuolaikinis tyrimas. *Filosofija, sociologija*, 3 p. 53-64.
49. Middleton, L.(1998). Services for disabled children: integrating the perspective of social workers. *Child and family Social Work*, 3,p. 239-246

50. Myers, D.G., (2002). *Socialinė psichologija*. Kaunas: Arx Baltika.
51. Myers, D.G., (2000). *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
52. Monkevičienė, O., (2003). Specifinės mokymosi negalės: atpažinimas ir ugdymo kryptys. J. Ambrukaitis (Red., Sud.) *Specialiojo ugdymo pagrindai* (p.132-142). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
53. Nacionalinė žmonių su negalia socialinės integracijos 2003-2012 metų programa.(2003). [www.ndt.lt/files/.../Nacionaline programa/NP projektas_06_12.doc](http://www.ndt.lt/files/.../Nacionaline_programa/NP_projektas_06_12.doc) (Žiūrėta: 2009 11 09)
54. Pikūnas, J. (1994). *Asmenybės vystymasis - kelias į savęs atradimą*. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas.
55. Plečkaitis, R., (1998). *Tolerancija*. Vilnius.
56. Podgorecki, J. (2004). Empathy in Social communication. *Mokslo darbai. Pedagogika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
57. Pukinskaitė, R. (2006). Empatijos ir psichosocialinio funkcionavimo ypatybės paauglystėje. *Socialinis darbas*, 5(2).Vilnius.
58. Reingardė, J., Vasiliauskaitė, N., Erentaitė, R., (2010). *Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose*. Vilnius, Kaunas: VšĮ "Sorre".
59. Ruškus, J., Gailienė, I., (2000). Socialinio vaizdinio apie protiškai neįgalaus asmens emocinius išgyvenimus ypatumai. *Psichologija*, 22.p.37-51.
60. Ruškus, J., (2002). *Negalės fenomenas*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
61. Ruškus, J., Mažeikis G., (2007). *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritisė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
62. Ruškus, J., (2000). *Specialiojo pedagogo socialinių nuostatų, pedagoginės sąveikos ir mokyklinės socializacijos ryšys*. (Nepublikuota daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, 2000).
63. Ruzgienė, A., (1998). Empatijos fenomenas vaikystėje. A. Vosyliūtė (red., sud.). *Socialinės grupės: raiška ir ypatumai* (p.300-308). Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
64. Samonienė, L., (2006). *Specialiųjų poreikių vaikai ir jų socialinė integracija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
65. Schieman, S., Karen Van Gundy, (2000). The Personal and Social Links Between Age and Self-Reported Empathy. *Social Psychology Quarterly*, 2, p.152-174. <http://www.jstor.org/pss/2695889> (žiūrėta: 2009 11 29)
66. Suslavičius, A. (2006). *Socialinė psichologija. Studentams ir ne tik jiems*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

67. Sprindžiūnas, A., (2004). Tolerancijos samprata. *Tolerancijos ugdymas mokykloje: knyga mokytojui*. Vilnius: Švietimo kaitos fondas.
68. Vaičekauskaitė, R. (2008). *Vaiko su negale savarankiškumo ugdymo šeimoje diskursas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
69. Verducci, S.A. (1999). A conceptual history of empathy in improving intergroup relation. *Journal of Social Issues*, 55(4), p.729 – 743.
70. Vitkauskas, R. (2003). *Muzikos mokytojo empatiškumas – jo profesinės savirealizacijos problema*. <http://www.cceol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=534f00e2-084478-b4e0-b229c2bdf0c6> (žiūrėta: 2009- 10 -03).
71. Vitkauskas, V., (Red.).(2002). *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: lietuvių kalbos institutų leidykla, p.636.
72. Želvys, R., (2007). *Bendravimo psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
73. Žemaitis, V., (1997). *Pedagoginė tolerancija*. Vilnius.
74. Žemaitis, V., (1998). *Bendravimo etika: žodynėlis*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, p.34-35
75. Žvikaite, D., (2000). *Neįgaliųjų socialinės integracijos klausimu*. Vilnius: Mokslo aidai.
76. Ward, A.D., (1999). *Naujas požiūris*. Vilnius: Saulės Delta.

Asta Bukantaitė

**ANALYSE OF STUDENTS EMPATHY AND POINT OF VIEW TO CLASSMATES,
HAVING SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS**

The Masters Degree Thesis

Summary

In pedagogical, scientific, psychological literature we can find definitions of „empathy“, but the essence stays the same – to understand and sympathize the other person. It is said that empathy and tolerance helps to communicate. Previous opinion and lack of knowledge can be the reason to ignore and discriminate people, gaving special educational needs.

Hypothesis was formed, that children, having a high level of empathy, have positive point of view to their classmates, having (SEN). Also the point of views to classmates, having SEN depends families and their values, communication with child, having SEN. *The aim* – to analyze the empathy and point of view of students to classmates, having SEN.

Diffrent methods of analysing (quetionnaires, Reactive indexes for empathy by M.H.Davis , interview, content, case analyses) were used for reaching the right and positive information and to analize pupils tolerance and empathy in diffrent ways. The indexes of empathy was compared with same demografical rezults. According to ANOVA were compared: sexual index, index of living place and statistically imporetant indexes of empathy.

199 students (7-10 forms) from secondary schools took part in quetionnaires. 10 students having a high level of empathy, 6 students, having a low level of empathy, 16 parents that were chosen according to previuos rezults of quetionnaires, 11 pedagogues or classmistress, 9 childs, having SEN their parents took part in an interview.

In the empirical part was analysed the point of view of students, empathy and tolerance to a person, having SEN. If better to understand pupils point of view, the peculiarity of empathy, diffrent causative connections that can influence the empathy of students, were analysed in the task.

The main conclusions of empirical researsch are:

- 1) Most of children have the middle level of empathy.
- 2) Students of 7-10 forms have positive point of view to classmate, having SEN, but the bigger part has a lack of empathy.
- 3) Hypothesis, that point of empathy to classmate, having SEN depends on family and its values, communication with a child (having SEN), practise and experience, was proved.

Essentional needs: empathy, pupils, having special educational needs, (SEN), tolerance, point of view.

PRIEDAI

Interpersonal Reactivity Index

Each question should be scored with a number from 0 (does not describe me well) to 4 (describes me very well).

1. I daydream and fantasize, with some regularity, about things that might happen to me.
 0 1 2 3 4
2. I often have tender, concerned feelings for people less fortunate than me.
 0 1 2 3 4
3. I sometimes find it difficult to see things from the "other guy's" point of view.
 0 1 2 3 4
4. Sometimes I don't feel very sorry for other people when they are having problems.
 0 1 2 3 4
5. I really get involved with the feelings of the characters in a novel.
 0 1 2 3 4
6. In emergency situations, I feel apprehensive and ill-at-ease.
 0 1 2 3 4
7. I am usually objective when I watch a movie or play, and I don't often get completely caught up in it.
 0 1 2 3 4
8. I try to look at everybody's side of a disagreement before I make a decision.
 0 1 2 3 4
9. When I see someone being taken advantage of, I feel kind of protective towards them.
 0 1 2 3 4
10. I sometimes feel helpless when I am in the middle of a very emotional situation.
 0 1 2 3 4
11. I sometimes try to understand my friends better by imagining how things look from their perspective.
 0 1 2 3 4
12. Becoming extremely involved in a good book or movie is somewhat rare for me.
 0 1 2 3 4
13. When I see someone get hurt, I tend to remain calm.
 0 1 2 3 4
14. Other people's misfortunes do not usually disturb me a great deal.
 0 1 2 3 4
15. If I'm sure I'm right about something, I don't waste much time listening to other people's arguments.
 0 1 2 3 4
16. After seeing a play or movie, I have felt as though I were one of the characters.
 0 1 2 3 4
17. Being in a tense emotional situation scares me.
 0 1 2 3 4

18. When I see someone being treated unfairly, I sometimes don't feel very much pity for them.
 0 1 2 3 4
19. I am usually pretty effective in dealing with emergencies.
 0 1 2 3 4
20. I am often quite touched by things that I see happen.
 0 1 2 3 4
21. I believe that there are two sides to every question and try to look at them both.
 0 1 2 3 4
22. I would describe myself as a pretty soft-hearted person.
 0 1 2 3 4
23. When I watch a good movie, I can very easily put myself in the place of a leading character.
 0 1 2 3 4
24. I tend to lose control during emergencies.
 0 1 2 3 4
25. When I'm upset at someone, I usually try to "put myself in his shoes" for a while.
 0 1 2 3 4
26. When I am reading an interesting story or novel, I imagine how I would feel if the events in the story were happening to me.
 0 1 2 3 4
27. When I see someone who badly needs help in an emergency, I go to pieces.
 0 1 2 3 4
28. Before criticizing somebody, I try to imagine how I would feel if I were in their place.
 0 1 2 3 4

http://www.eckerd.edu/academics/psychology/files/Davis_1980.pdf

Davis, Mark H, 1980. A multidimensional approach to individual differences in empathy. JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology, 10,85.

ANKETA

Gerbiami respondentai, čia pateikiamas klausimynas Jūsų jausmams ir mintims įvairiuose situacijose išsiaiškinti. Prašome atsakyti į pateiktus klausimus.

Atsakymą žymėkite taip ⊗

1. Jūsų lytis: moteris vyras

2. Jūsų amžius:

3. Klasė :

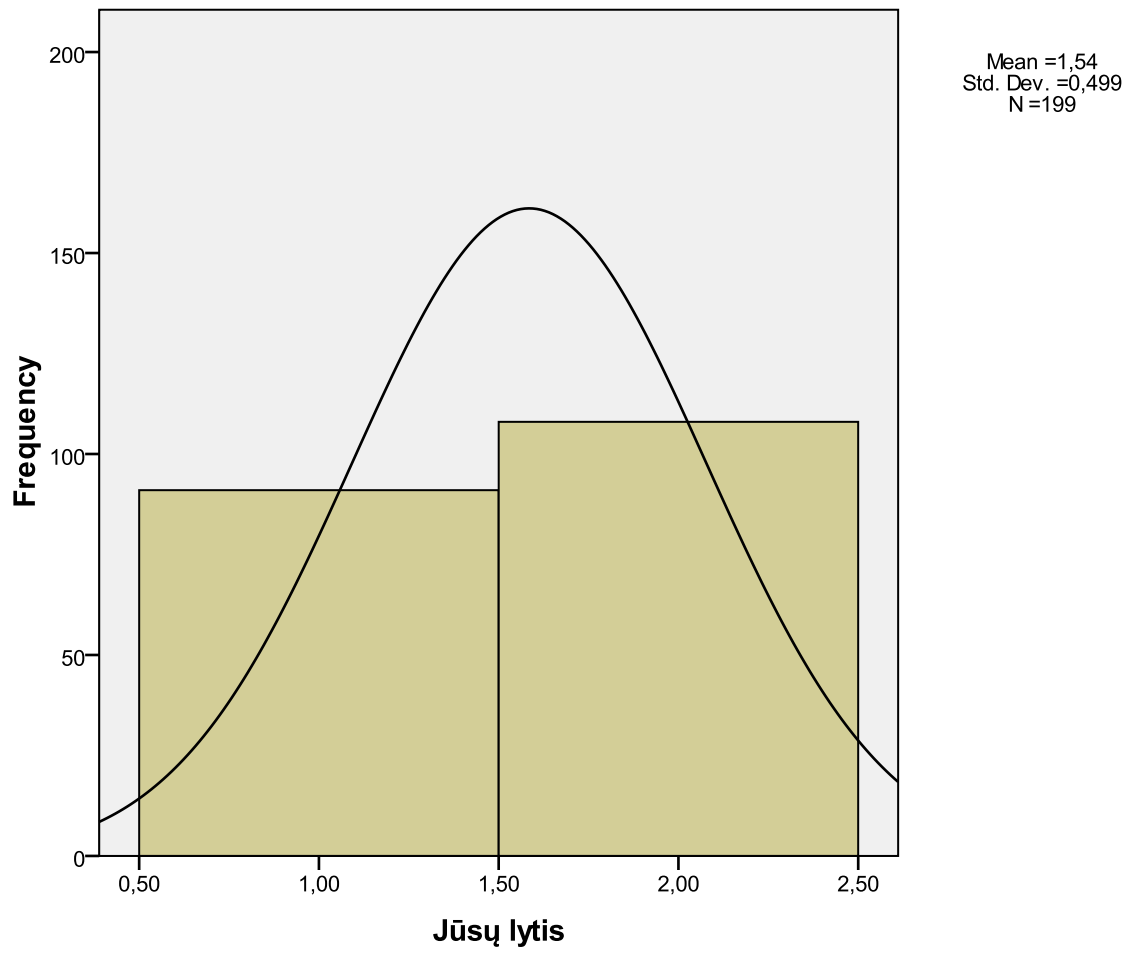
4. Gyvenamoji vieta: miestas miestelis kaimas

*Žemiau pateikti teiginiai apie Jūsų mintis ir jausmus tam tikrose situacijose. Kiekvieno teiginio dešinėje pusėje apibraukite skaičių, kuris geriausiai Jus apibūdina:
0- visiškai netinka; 1- netinka; 2- neutralus atsakymas; 3- tinka; 4- labai tinka.*

<i>Teiginys</i>	Visiškai netinka	Netinka	Neutralus atsakymas	Tinka	Labai tinka
Jums tinkamą vieną atsakymą apveskite 0	0	1	2	3	4
1. Aš reguliariai svajuoju ir fantazuuju apie tai, kas man nutiks ateityje.	0	1	2	3	4
2. Dažnai jaučiuosi susirūpinęs(-usi) dėl žmonių, kuriems sekasi blogiau negu man.	0	1	2	3	4
3. Kartais man sunku matyti dalykus "kito žmogaus akimis".	0	1	2	3	4
4. Kartais aš nejaučiu didelio gailesčio žmonėms, kurie turi problemų.	0	1	2	3	4
5. Dažnai įsijaučiu į knygoje aprašomus veikėjus ir jų jausmus.	0	1	2	3	4
6. Kritiškose situacijose jaučiuosi išsigandęs(-usi) ir suvaržytas (-a)	0	1	2	3	4
7. Žiūrėdamas filmą ar spektaklį, išlieku nešališkas (-a), dažniausiai tai manęs netraukia.	0	1	2	3	4
8. Prieš priimdamas sprendimą, stengiuosi objektyviai įvertinti abiejų besiginčijančių pusių argumentus.	0	1	2	3	4
9. Kai matau, kad kitas yra išnaudojamas, jaučiu poreikį jį apginti.	0	1	2	3	4
10. Kartais jaučiuosi bejėgiškai labai emocijingose situacijose.	0	1	2	3	4
11. Kartais bandydamas (-a) geriau suprasti savo draugus, stengiuosi pažvelgti iš jų perspektyvos.	0	1	2	3	4

12. Gana retai labai įsijaučiu į gerą knygą ar filmą.	0	1	2	3	4
13. Kai matau, kad kitą žeidžia, aš linkęs išlikti ramus.	0	1	2	3	4
14. Kitų žmonių nelaimės paprastai manęs per daug neįaudina.	0	1	2	3	4
15. Aš neklausau kitų žmonių argumentų, jeigu esu įsitikinęs (-usi) savo teisumu.	0	1	2	3	4
16. Pažiūrėjęs (-usi) filmą ar spektaklį, jaučiuosi taip, tarsi bučiau vienas (-a) iš herojų.	0	1	2	3	4
17. Mane gąsdina įtemptos emocinės situacijos.	0	1	2	3	4
18. Kai matau, kad su kažkuo elgiamasi neteisingai, neįaučiu daug gailėsčio tam žmogui.	0	1	2	3	4
19. Paprastai man gerai sekasi įveikti kritiškas situacijas.	0	1	2	3	4
20. Dažnai mane jaudina dalykai, kuriuos matau.	0	1	2	3	4
21. Tikiu, kad kiekvienas klausimas turi dvi puses, ir stengiuosi jas abi surasti.	0	1	2	3	4
22. Apibūdinčiau save kaip pakankamai minkštaširdį žmogų.	0	1	2	3	4
23. Kai žiūriu gerą filmą, galiu nesunkiai pasijusti pagrindinio herojaus vietoje.	0	1	2	3	4
24. Kritiškose situacijose prarandu savitvardą	0	1	2	3	4
25. Kai kitas mane nuliūdina, paprastai stengiuosi bent trumpam atsidurti jo vietoje.	0	1	2	3	4
26. Kai skaitau įdomų pasakojimą ar romaną įsivaizduoju, kaip jausčiausi, jei tokie dalykai vyktų mano gyvenime.	0	1	2	3	4
27. Aš palūžtu, kai matau, jog kažkam kritiškoje situacijoje labai reikia pagalbos.	0	1	2	3	4
28. Prieš kritikuodamas (-a) kitą, pabandau įsivaizduoti, kaip jausčiausi jo/jos vietoje.	0	1	2	3	4

Normalinis lyties skirstinys

INTERVIU (mokiniams)

1. Ką žinai apie specialiųjų poreikių (negalių, sutrikimų) turinčius žmones? Kaip juos apibūdintum?
.....
.....
2. Ar tau teko susidurti (bendrauti) su vaiku, turinčiu specialiųjų poreikių (negalių ar sutrikimų)? Kokie buvo pirmi įspūdžiai, jausmai?
.....
.....
3. Ar tavo klasėje yra vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių (negalių, sutrikimų)? Ar tu bendrauji su juo? Kodėl?
.....
.....
4. Kaip apibūdintum savo klasės draugą, kuris yra specialiųjų poreikių?
.....
5. Kokių žmonių poelgiais tu žaviesi/ bjauriesi?
.....
.....
6. Koks žmogus yra vertas pagarbos?
.....
7. Jei tavo klasės draugų požiūris nesutampa su tavo, kaip reaguoji į skirtingą požiūrį, nuomonę?
.....
.....
8. Pagalvok, ką tu darai kitaip, nei tavo klasės draugai? Kaip jautiesi būdamas kitoks?
.....
.....
9. Ar yra tekę patekti į tokią situaciją, kai iš tavo bendraklasio buvo šaipomasi? Ką tada darai? Kaip tuomet jautiesi?
.....
.....
10. Kaip elgiesi, kai tavo bendraklasio, turinčio specialiųjų poreikių, elgesys pradeda erzinti?
.....
.....

INTERVIU TĖVAMS

1. Ar buvote susidūrę su neįgaliaisiais, sutrikimų turinčiais ar specialiųjų poreikių asmenimis? Kaip tuomet jautėtės?
.....
.....
2. Ar jūsų vaikui yra tekę bendrauti su neįgaliaisiais, specialiųjų poreikių asmenimis?
.....
3. Kaip manote, ar būtina skatinti bendradarbiavimą ir bendravimą tarp neįgaliųjų, sutrikimų turinčių, specialiųjų poreikių asmenų ir visuomenės narių? Kodėl taip manote?
.....
.....
.....
4. Kaip vaikas turintis SUP, veikia kitus bendraamžius klasėje? Kokie teigiami ir neigiami aspektai?
.....
.....
5. Kaip manote, ar mokiniai, turintys negalę (sutrikimų, specialiųjų ugdymosi poreikių) gali dalyvauti mokyklinėje veikloje, renginiuose, popamokinėje veikloje? Kodėl?
.....
.....
6. Kaip ugdote savo vaikų norą padėti kitam?
.....
.....
7. Kas Jus skatina padėti kitiems? Kodėl padedate?
.....
.....
8. Kaip elgiatės, jei kitų asmenų skelbiamos pažiūros, įsitikinimai nesutampa su Jūsų pažiūromis ir įsitikinimais?
.....
.....
9. Ar yra tekę patekti į situaciją, kai iš jūsų pažįstamų, artimųjų ar kt. buvo šaipomasi? Ką tuomet darėte?
.....
.....

INTERVIU (mokiniui)

1. Kas tau padeda iškilus sunkumams ar problemoms? Ar tau padeda klasės draugai?
.....
.....
2. Kaip manai, ar klasės draugai supranta tave, ko tu nori, kaip jautiesi?
.....
3. Kurį teiginį pasirinktum:
a) aš esu vienišas klasėje;
b) aš ir mano klasės draugai esame viena šeima.
4. Kada geriau jautiesi, kai eini į mokyklą, bendrauji su klasės draugais, ar kai gali pasilikti namuose? Kodėl?
.....
5. Kaip bendraujate vienas su kitu klasėje? Kaip su tavim bendrauja tavo klasės draugai? Ar patinka bendrauti su savo klasės draugais ? Kodėl?
.....
.....
.....
6. Kaip manai, kaip tave vertina klasės draugai? Ką apie tave mano?
.....
7. Ar teko kada patirti bendraklasių patyčias, pyktį ar atstūmimą? Kokiose situacijose?
.....
8. Kaip apibūdintum savo klasės draugus?
.....
9. Kaip klasės draugai reaguoja, kai mato tave nusiminusį, nuliūdusį?
.....
10. Ar klasės draugai tave išklauso? Ar drąsiai gali pasakyti savo nuomonę klasėje? Kodėl?
.....
.....
11. Ar yra kada tekę patekti į situaciją, kai iš bendraklasių buvo šaipomasi, jie buvo įžeidinėji? Kaip tada elgėsi kiti bendraklasiai?
.....
.....
.....

INTERVIU TĒVAMS

1. Kaip Jūsų vaikas jaučiasi bendraamžių tarpe? Kokie santykiai su bendraamžiais?
.....
.....
2. Ar sulaukia pagalbos iš bendraamžių? Kokios pagalbos sulaukia?
.....
.....
3. Kaip Jūsų vaikas apibūdina savo klasės draugus?
.....
.....
4. Kaip manote, ar Jūsų vaikas nebijo pasisakyti, išsakyti savo nuomonę?
.....
.....
5. Su kuo labiau linkęs bendrauti Jūsų vaikas: su mergaitėmis ar berniukais? Kodėl?
.....
.....
6. Kokius būrelius lanko mokykloje drauge su bendraamžiais? Kokia veikla užsiima po pamokų? Ar dalyvauja visuomeninėje veikloje, kitokiose renginiuose?
.....
.....
.....
7. Kaip jaučiatės, kai Jūsų vaikas būna mokykloje? Kas džiugina, o kas kelią nerimą?
.....
.....
.....
8. Ar mokykloje teko išgirsti ar pastebėti neigiamą nuomonę apie Jūsų vaiką? Kuo ji pasireiškė?
.....
.....
.....
.....

INTERVIU (mokytojoms)

1. Kokios mokinių nuostatos į mokinį, turintį specialiųjų poreikių? Ar klasės draugai paslaugūs mokiniui, turinčiam specialiųjų poreikių? Kaip klasės draugai priima klasės draugą, turintį specialiųjų poreikių, į klasės veiklą, organizuojant renginius ?

.....
.....
.....
.....
.....

2. Kaip mokiniai pastebi, kad klasės draugas yra kitoks? Kaip jie tai įvardija?

.....
.....

3. Kaip mokiniai reaguoja į bendraklasio kitoniškumą? Kaip tai pastebėjote?

.....
.....

4. Koks vaidmuo tenka mokiniui, turinčiam specialiųjų poreikių: atstumtojo, pašalinio, o gal lyderio?

.....
.....

5. Koks mokinių požiūris į mokinį, turintį specialiųjų poreikių tik pradėjus mokytis ir po kurio laiko? Kokie santykiai išryškėja tarp mokinio, turinčio SUP ir jo bendraamžių?

.....
.....
.....

6. Ar mokiniai suteikia galimybę mokiniui, turinčiam SUP, atsiskleisti bei pasireikšti? Kaip suteikia šią galimybę?

.....
.....

7. Kodėl mokinį, turintį SUP, ignoruoja klasės draugai, dažnai ir visuomenė?

.....
.....

8. Ar pastebėjote neigiamą nuomonę, nusistatymą prieš bendraklasį, turintį SUP?

.....

9. Ar yra kada nors kas nors pasišaipęs iš draugo, turinčio SUP, tik todėl, kad jis yra kitoks?
Kaip kiti klasės draugai reaguoja, kai iš draugo, turinčio SUP, yra šaipomasi?

.....
.....
.....

10. Kaip klasėje pastebimas noras padėti ir suprasti bendraklasį, turintį SUP? Kas noriau teikia pagalbą mokiniui turinčiam SUP: mergaitės ar berniukai?

.....
.....

11. Kaip elgiasi klasės draugai, kai pastebi, kad draugas, turintis, SUP, yra nuliūdęs, sunerimęs, nusiminęs?

.....
.....

**Lyties ir empatiškumo sąsajos
(taikytas parametrinis ANOVOS kriterijus)**

Descriptives

empatiškumo lygis

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
moteris	91	1,8901	,31449	,03297	1,8246	1,9556	1,00	2,00
vyras	108	2,0370	,30344	,02920	1,9792	2,0949	1,00	3,00
Total	199	1,9698	,31638	,02243	1,9256	2,0141	1,00	3,00

ANOVA

empatiškumo lygis

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	1,066	1	1,066	11,200	,001
Within Groups	18,753	197	,095		
Total	19,819	198			

**Gyvenamosios vietos ir empatiškumo sąsajos
(taikytas parametrisinis ANOVOS kriterijus)**

Descriptives

empatiškumo lygis

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
miestas	72	2,0000	,23736	,02797	1,9442	2,0558	1,00	3,00
miestelis	73	1,9589	,30905	,03617	1,8868	2,0310	1,00	3,00
kaimas	54	1,9444	,40825	,05556	1,8330	2,0559	1,00	3,00
Total	199	1,9698	,31638	,02243	1,9256	2,0141	1,00	3,00

ANOVA

empatiškumo lygis

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	,109	2	,055	,542	,582
Within Groups	19,710	196	,101		
Total	19,819	198			

Mokinio, turinčio SUP santykiai su kitais mokiniais interviu turinio analizė

Skaičiuojamas sakinių dažnumas.

Kategorija	Subkategorija	Esminiai indikatoriai (citos)	Dažnis	
1.Kategorija. Mokinio, turinčio SUP santykiai su kitais mokiniais	Mokinio, turinčio SUP priėmimas	Pagalba mokiniui, turinčiam SUP	Dažniausiai padeda mama, sesuo, tėvai. Padeda mama, kartais tete. Tėtis. Dažniausiai padeda tėvai ar mokytojai. Padeda tėvai, brolis. Padeda draugai klasėje Padeda mokiniai, mokytoja. Dažniausiai padeda tėvai ar mokytojai Kartais mokytojas padeda. Padeda mokiniai, mokytoja. Padeda draugai	11
		Gerai tarpusavio santykiai	Bendraujame..nežinau. Gerai bendraujame. Klasė draugiška. Bendraujame..nežinau. Gerai bendraujame. Draugiški. Draugiški, bet kai kurie nedraugiški. Geri. Šiaip neblogi, gana draugiški. Draugiški Klasė draugiška. Nežinau....mano klasė tai gera Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima Aš ir mano klasės draugai esame viena šeima	15
		Mokinio, turinčio SUP, teigiama motyvacija eiti į mokyklą	Kartais patinka eiti į mokyklą, ypač kai kokie žiburėliai klasėje, diskoteka. Bendrauju, nes namie liūdna nėra ką veikti [todėl labiau nori eiti į mokyklą. <i>Aut.pastb</i>]. Kai einu į mokykla, nes noriu susitikti su draugais.	3
		Bendraklasių (patyčios)	Ne, nesišaipto niekas.	1

		Mokinio, turinčio SUP vertinimas	Gal mano, kad aš stiprus.	1
Mokinio, turinčio SUP nepriėmimas	Bendraklasių patyčios		<p>Kartą teko [patekti į situaciją, kai buvo šaipomasi vienas iš kito. <i>Aut.pastb</i>], bet labai senai tai buvo. Nepamenu situacijos.</p> <p>Taip.[buvo situacijų, kaip šaipomasi vienas iš kito. <i>Aut .patsb</i>].</p> <p>Kartais pasišaiपो iš manęs, kai kurie klasės draugai. Bet ne visi.</p> <p>Kartais pasišaiपो. Bet šaiposi ir vienas iš kito.</p> <p>Dažnai šaiposi iš manęs, pravardžiuoja visaip po pamokų ar per pamokas.</p> <p>Nuolat yra šaipomasi vienas iš kito. Taip, ir mane įžeidinėja....</p> <p>Taip teko. Įvairiuose situacijose: po pamokų, per pertraukas, žaidžiant...</p> <p>Visiems teko. Nėra taip, kad šaipytųsi tik iš vieno klasės draugo. Visada pasišaiपोma vienas iš kito.</p>	8
	Mokinio, turinčio SUP, neigiama motyvacija eiti į mokyklą		<p>Namuose [yra geriau nei mokykloje. <i>Aut.pastb</i>].</p> <p>Geriau kai esu namuose, tada galiu daryti ką noriu, nereikia mokytis.</p> <p>Nežinau..geriau namuose, nes darau ką noriu.</p> <p>Namuose, nes galiu būti su mama.</p> <p>Nepatinka man mokykloje daug geriau yra būti namuose.</p> <p>Namuose. Nepatinka mokytis, pamokos.</p> <p>Namuose galiu daryti, tai ką noriu.</p>	7
	Blogi tarpusavio santykiai		<p>Nelabai bendrauju su klasiokais.</p> <p>Ne su visais patinka bendrauti, nes jie patys su manim nebendrauja.</p> <p>Šiaip ne visi bendrauja klasėje su manim, bet kiti tai bendrauja. Nežinau.</p> <p>Patinka bendrauti, bet ne su visais. Yra keli geri draugai ir tiek.</p> <p>Pakankamai draugiškai bendraujame vienas su kitu.</p> <p>Nedraugiška [klasė. <i>aut.pastb</i>].</p> <p>Nedraugiška. [klasė. <i>aut.pastb</i></p> <p>Aš vienišas klasėje.</p> <p>Aš vienišas klasėje.</p>	9
	Mokinio, turinčio SUP vertinimas		Manau, mano draugai mano, kad aš daug ko nemoku.	1
Neutralus bendravimas	Mokinio, turinčio SUP vertinimas		<p>Nežinau.</p> <p>Nežinau</p> <p>Nežinau, ką jie mano apie mane.</p> <p>Nežinau.</p>	5

		Tikrai nežinau	
	Tarpusavio bendravimo apibūdinimas	Nežinau. Nežinau. Nežinau.	3

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
2.Kategorija Mokinių empatiškumas	Emocinis empatijos aspektas	<p>Nekreipia dėmesio ir tiek. Nereaguoja Nežinau. Niekai nereaguoja. Nežinau. Nekreipia dėmesio į mane kai aš liūdnas. Nereaguoja... Pradedu juoktis ar šaipytis iš manęs. Kiti tik žiūri. Niekas nedaro kiti. Kiti tai nieko nedaro stovi šalia ir tiek. Kiti nieko nedaro. Kiti arba šaiposi kartu arba tyli. Ai...bendraklasiai nieko nedaro, nesako, jiems neįdomu visai. Nežinau, ar supranta. Manau, kad nelabai supranta. Supranta. Kai kurios mano draugės tai supranta. Taip supranta. Manau, kad mane supranta. Nežinau. Gal ir supranta. Bando prakalbinti. Kiti bendraklasiai tai gina, kai kas šaiposi iš jų draugo. Užtarėm klasės draugus.</p>	24
	Kognityvinis empatijos aspektas	<p>Taip [mokiniai išklauso bendraklasį, turintį SUP. <i>aut. pastb</i>]. Aš visada pasakau savo nuomonę. Taip, mane tai išklauso klasės draugai. Nesakau savo nuomonės, nes niekas neišklauso arba po to pradeda šaipytis iš manęs. Dažniausiai neišklauso. Negaliu, nes neišdrįstu pasakyti savo nuomonės..bijau. Nesakau aš savo nuomonės, nebent kartais kai mokytoja manęs ko klausia. Ne, neišklauso manęs. Nevisai mane išklauso. Nesakau savo nuomonės</p>	9

Bendrojo lavinimo mokyklos mokinių, kurių aukštas empatiškumas, interviu turinio analizė

Skaičiuojamas sakinių dažnumas.

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
1.Kategorija. Požiūris į asmenis, turinčius negalią	Teigiamas požiūris į asmenis turinčius negalią	<p>Elgesio nuostatos koponentas</p> <p>Taip, bendrauju, nes [bendraklasis, turintis SUP. <i>aut. pastb.</i>] yra labai draugiškas ir nepastebiu tų jo trukumų. Gi visi turime savo plusų ir minusų [todėl bendrauja su mokiniu, turinčiu SUP <i>.aut.pastb.</i>].</p> <p>Taip, bendrauju, nes jis [bendraklasis, turintis SUP. <i>aut. pastb.</i>] neišsiskiria iš kitų.</p> <p>Taip, bendrauju. Ji [bendraklasis, turintis SUP. <i>aut. pastb.</i>] tokia pat kaip ir mes visi.</p> <p>O jei jau būna, kad jis [bendraklasis, turintis SUP. <i>aut. pastb.</i>] mane vis tiek erzina dažniausiai su juo nukreipiame tema prie dalykų, kurie malonūs.</p> <p>Jis [bendraklasis, turintis SUP. <i>aut. pastb.</i>] be galo draugiškas ir nuoširdus, todėl su juo visuomet kai tik niekas netrukdo pasikalbame, su juo bendrauju, nes jis toks kaip ir mes tik gyvenimo nuskriaustas labiau nei mes.</p> <p>Bet kuomet jau žinau kas tam žmogui yra [asmenys, turintys negalią. <i>Aut.pastb.</i>]... priimu jį tokį, koks jis yra.</p>	7
	Kognityvinis nuostatos komponentas	<p>Jie [asmenys, turintys negalią. <i>Aut. pastb.</i>] stengiasi kabintis į gyvenimą, būti stipriais.</p> <p>Negalių turintys žmonės nieko neišsiskiria iš kitų.</p> <p>Jis [apibudina bendraklasį, turintį SUP. <i>aut. pastb.</i>] vis dar nepraradęs gyvenimo džiaugsmo, džiaugiasi tuom, kuom kiti, net nepagalvoja, kad galima džiaugtis.</p> <p>Jis [bendraklasis, turintis SUP. <i>aut. pastb.</i>] visuomet linksmas ir be galo geros širdies, jo galima visuomet prašyti pagalbos, nes jis padės.</p> <p>Draugiška, kartais labai tyli, paprasta [bendraklasis, turintis SUP. <i>aut. pastb.</i>].</p> <p>Labai draugiškas [bendraklasis, turintis SUP. <i>aut. pastb.</i>], turi šokių tokių kompleksų.</p> <p>Klasės draugu. [apibudina, bendraklasį, turintį SUP. <i>aut. pastb.</i>].</p>	7
	Emocinis	Nebuvau labai nustebusi, kaip pamatau	4

		nuostatos komponentas	<p>tokį žmogų [asmenys, turintys negalią. <i>Aut.pastb.</i>] jo pasidaro gaila ir tada pagalvoju kas būtų jei man taip atsitiktų. Pirmiausia, man labai pagailo mergaitės, kuri buvo 13 metų ir sėdėjo invalido vėžimėlyje. Man labai gaila tų, kurie turi negalių ar sutrikimų.</p> <p>Teko [sutikti asmenis, turinčiu negalią. <i>Aut. pastb.</i>], buvo labai gaila.</p> <p>Tai kaip pati esu visą tai patyrusi tai į tai [į asmenis, turinčius negalią <i>aut. pastb.</i>] reaguuju labai ramiai.</p>	
Neigiamas požiūris		Elgesio nuostatų komponentas	<p>Su tokiu klasioku bendraujant turi turėti daug kantrybės, nes tuomet jie pradės tave erzinti jau po kelių minučių nuo pokalbio pradžios.</p> <p>Ne, su juo [bendrakis, turintis SUP. <i>aut. pastb</i>] aš nebendrauju, nes su berniukais nebendrauju.</p> <p>Su juo [bendrakis, turintis SUP. <i>aut. pastb</i>] sunku bendrauti, jis elgiasi ne tradisiškai.</p>	3
		Kognityvinis nuostatos komponentas	<p>Tokie žmonės [apibūdina asmenis, turinčius negalią. <i>Aut. pastb.</i>] išsiskiriantys iš daugelio žmonių, kokiu nors sutrikimu, ar negalia.</p> <p>Juos apibūdinčiau neįgalias žmonėmis.</p> <p>Jie negali pasirūpinti, jiems reikalinga pagalba.</p> <p>Jie [apibūdina asmenis, turinčius negalią. <i>Aut. pastb.</i>] kitokie nei mes.</p> <p>Kitoks protas (su mokslais nelyginama). [apibūdiną bendrakis, turintį SUP. <i>aut. pastb</i>]</p> <p>Pvz. kitoks protas [apibūdina asmenis, turinčius negalią. <i>Aut. pastb.</i>]</p> <p>Juos apibūdinčiau neįgalias žmonėmis.</p> <p>Manau, jiems [asmenims, turintiems negalia. <i>Aut. pastb</i>] yra sunkiau prisitaikyti visuomenėje.</p>	8
		Emocinis nuostatos komponentas	<p>Nekreipiu dėmesio į juos [asmenis, turinčius SUP. <i>aut. pastb</i>]...</p> <p>Ignoruoju tokį žmogų, [asmenis, turinčius SUP. <i>aut. pastb</i>], o jei neiškenčiu nueinu atokiau.</p> <p>Dauguma juos atstumia, ignoruoja arba įtariai nužiūrinėja</p>	3
		Kognityvinis nuostatos komponentas	<p>Na, iš tikrųjų atrodo kaip visi asmenys [apibūdina asmenis, turinčius SUP. <i>aut. pastb</i>].</p> <p>Klasėje labai nedrąsus. [apibūdiną</p>	5

			bendraklasį, turintį SUP. <i>aut. pastb</i>). Nežinau... Truputi gal uždaresnis, ne toks drąsus kaip kiti. [apibūdiną bendraklasį, turintį SUP. <i>aut. pastb</i>). Na, iš tikrųjų atrodo kaip visi [apibūdina asmenis, turinčius SUP. <i>aut. pastb</i>). Pradžioje kol nežinojau kas žmogui yra galvojau: koks savotiškas žmogus [apibūdiną bendraklasį, turintį SUP. <i>aut. pastb</i>).	
--	--	--	---	--

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
2.Kategorija Mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią.	Adekvacijos žinios	Mums mokytoja apie šiuos žmones pasakojo, kad reikia su jais bendrauti ir nesistengti veltis su jais į pykčius. Tokie žmonės nėra nei piktybiniai, nei blogos širdies. Arba ne visas kūnas gali judėti. Jie neturi sugebėjimo kažko daryti. Tas sutrikimas ar negalia jiems būna suteikta ne savo noru. Paprasti žmonės kaip ir įgalūs, tik turintys daugiau žmogiškųjų jausmų, nei sveikieji. Jie stengiasi kabintis į gyvenimą, būti stipriais. Tokie žmonės išsiskiriantys iš daugelio žmonių, koku nors sutrikimu, ar negalia. Jie negali pasirūpinti, jiems reikalinga pagalba. Tokie žmonės dažniausiai būna jautrūs ir jausmingi. Jie yra lygiaverčiai asmenys, nors ir turi sutrikimų. O tokie žmonės būna labai draugiški ir malonūs.	11
	Mokinių nežinojimas, kad mokiniai turintys SUP mokosi drauge su bendraklasiais.	Ne, manau klasėje tokių mokinių nėra. Nežinau ar tokių klasėje vaikų yra. Net nežinau. Yra vienas, kuris mokosi palengvintą programą, bet nežinau ar jį pavadinčiau turintį sutrikimų? Mano klasėje tokio vaiko nėra.	4
	Bendravimas kaip žinių šaltinis (Tiesioginis kontaktas su neįgaliuoju).	Taip, teko. Teko susidurti su penktoku, turinčiu sutrikimą Taip, teko susidurti. Taip. Taip, teko. Taip, teko. Bendrauju su šio mokiniu.	7

		Ne, neteko. Neteko dar tokio sutikti. Nesidomiu tokiais žmonėmis.	3
--	--	---	---

<p>3. Kategorija. Mokinių vertybinės nuostatos</p>	<p>Palankios</p>	<p>Žaviuosi žmonių poelgiais, kurie yra nuoširdūs ir geranoriški, kurie visuomet daro gerą. Žaviuosi tais, kurie padeda nelaimėje, neišduoda, neatstumia bei neatsuka nugaros. Žaviuosi: pagalba kitiems, malonumu, draugiškumu, ryžtingumu. Žaviuosi pagalba kitiems, gražiu bendravimu (tai būtų tolerantiškas žmogus). Žaviuosi nuoširdžiais asmenimis. Žaviuosi žmonėmis, kurie daro gerus darbus. Žaviuosi tais žmonėmis, kurie kad ir neįgalūs, tačiau pasitiki savimi. Kad ir kokie jie bebūtų jie nenuleidžia rankų. Žaviuosi kai padaro to, ko negali patikėti. Žaviuosi žmonėmis, kurie geba sutarti su visais, nėra veidmainiai. Aš žaviuosi mandagumu, šalto proto išlaikymu sudėtinguose situacijose. Jei žmogus padaro gerą poelgį, kuriuo žaviuosi į žmones nesuskirstyčiau. T. y bet koku geru poelgiu žaviuosius. Bjauriausia yra tuomet, kuomet žmonės elgiasi nepamąstydami ir įžeidžia kitą. Bjauriuosi tais, kurie nevertina kitų, juos žemina ir laiko „nieko“ vietoje. Ir tų, kurie negerbia savęs. Bjauriuosi: pravardžiavimu, spjaunančius į viską. (tai būtų žmogus, kuris gyvena šia diena). Bjauriuosi: neapykanta kitiems žmonėms. Kurie trukdo per pamokas, nekreipia į mokytojų pastabas. Bjauriuosi žmonėmis, kurie toleruoja patyčias, smurtą. Bjauriuosi tais, kurie ignoruoja svarbius dalykus ar bėdas, kurias ištinka kitiems žmonėms. Bjauriuosi tais, kurie mato tik save bei nesugeba padėti kitiems. Aš bjauriuosi sukčiavimu, idealizmo siekimu.</p>	<p>45</p>
--	-------------------------	---	------------------

		<p>Bet koku bjauriu poelgiu, bjauriuosi. Labiausiai gerbiu tuos žmones, kurie save aukoja dėl kitų. Tas, kuris net nepažįstamam ištesia pagalbos ranką. Visų pirma pagarba suaugusiam. Senas...mandagus, nepasileidęs, išmintingas, nemeluojantis ir kilnus. Niekada nepasiduodantis. Žmogus, kuris yra padaręs gero ki-tiems. Toks kuris gerbia kitus. Visi žmonės verti pagarbos, tik vieni daugiau kiti mažiau, kiek kuris nusi-pelno. Dažniausiai aš galvoju kitaip, tuom išsiskiriu iš visos klasės dažniausiai. Mano mintys ir pasiūlymai būna nesu-prasti, nes klasėje visi dar mąsto vaikiškai. Aš atidžiau žiūriu į mokslus, stengiuo-si gerai mokintis. Nepasiduodu bandos jausmui. Visuo-met laikausi šiuos nuomonės. Galbūt, daugiau domiuosi muzika nei mano bendraklasiai. Daugiausiai klasėje turiu sporinių pasiekimų. Aš nesu kitokia. Tokia kaip visi... Nesu išskirtinė. Žinoma visi žmonės turi trūkumų, privalumų. Vienodų žmonių nebūna, todėl mes visis esame iš dalies kitokie. Juk visų charakteriai ir elgesys skirtin-gas, bet iš esmės mes lygūs. Galbūt, aš per daug užsidaręs, ne per daugiausiai bendrauju. O jaučiuosi gerai, nes aš už kitus žengsiu toliau. Kaip yra sakoma: „Nežiūrėk kas tavo aplenkė, pažiūrėk, kas už nugaros pasiliko, ką tu aplen-kei“.</p> <p>Jaučiuosi gerai būdama kitokia, nes mane klasė palaiko. Jaučiuosi puikiai mano klasė tai tole-ruoja. Man patinka būti lyderiu sporte. Jaučiuosi, galbūt išskirtinė, bet matai patinka.</p>	
	Nepalankios	<p>Bjauriuosi tais, kai padaro, kas man nepatinka. Vos keli žmonės mane supranta (kad ji</p>	2

		yra išskirtinė <i>aut. Pastb.</i>], bet dauguma laimi.	
--	--	---	--

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
4.Kategorija Mokinių empatiškumas	Empatiškumas	<p>Aš visuomet ginu kitus, o dažniausiai man tenka nuskriaustieji, todėl esu nė vieną kartą išskyrus mušeikas ir pasakius klasiokams, kad baigtų... nes yra negražu ir nemandagu, o plius turi tai kažkas sutrukdyti.</p> <p>Pradėjau jį ginti.</p> <p>O jaučiausi prastai, man nepatinka, kai šaipomasi iš žmonių, o tuo labiau iš mano draugų, tuo metu buvau labai susierzinusi.</p> <p>Pas mus taip dažnai yra. Tiesiog pasakau bendraklasiams: - Kas jūs tokie, kad taip šnekat?</p> <p>Stengiuosi išsiaiškinti situaciją. Be to viską sprendžiu taikiai.</p> <p>Aš suprantu tokius žmones, tai gi stengiuosi bendrauti kaip su visais, aš jį [bendraklasį, turintį SUP. <i>aut. pastb.</i>] laikau paprastu žmogumi.</p> <p>Nors jaučiausi blogai [kai šaipomasi iš kito. <i>Aut.pastb.</i>].</p> <p>Jaučiausi prastai [kai šaipomasi iš kitų, įžeidinėjama <i>aut.pasb.</i>]... mano noras bendrauti su žmogumi, kuris šaiposi iš kitų mažėja su lyg kiekviena tokiu įvykiu.</p> <p>Manęs tokie dalykai [bendraklasio, turinčio SUP erzinantis elgesys. <i>Aut.pastb.</i>] neerzina, seniau pati mikčiojau ir suprantu kiek draugai pralaukdavo, kol išstardavo žodį, o aš žinoma pati jaučiausi klaidiai.</p> <p>Kviečiau mokytojas [kuomet buvo šaipomasi iš kito. <i>Aut .pasb.</i>]</p> <p>Kartais nesikišu, kartais apginu draugą ar draugę.</p> <p>O jausmas tokiose situacijose priklauso nuo kompanijos, kuri tai daro. Vieni pradeda tyčiotis šaipytis iš tavęs, bet nekreipi dėmesio ir jiems pabosta, o kiti tyli ir nieko nesako.</p> <p>Reaguoju ramiai, gi ne visų nuomonės yra tokios pat kaip mano. Kaip sakoma: „Kiek žmonių tiek nuomonių“.</p> <p>Aš gerbiu visų žmonių nuomones, jei jos nesutampa.</p> <p>Visada visų nuomonė skirtingos.</p>	21

		<p>Gerbiu kitų nuomonę ir bandau rasti kompromisą.</p> <p>Vienąkart yra taip buvę, nusprendžiau keisti mokyklą. Bet apsigalvojau, nes ta nuomonė dažnai nesutampa, bet už ją aš moku kovoti.</p> <p>Stengiuosi kuo greičiau pabaigti diskusijas, ieškau įrodymų, kad mano nuomonė gera, o jei negaliu pagrįsti, pripažįstu kitų nuomonę.</p> <p>Mano ir klasės požiūris dažniausiai ir nesutampa. Jau pripratau.</p> <p>Kai kartais nesutampa, tada bandome ieškoti tiesos, o jei draugas užsispiria – tebūnie jo valia.</p> <p>Priimu jų požiūrį ir nesiveliu į konfliktus.</p>	
	Empatiškumo stoka	<p>Nieko negalėjau padaryti, net ir nemėginau. Ne pirmais kartais kaip šaipomasi.</p> <p>Aš nesikišu į tokias situacijas [kai yra šaipomasi, įžeidinėjami kiti. <i>aut. pasb</i>], nes dažniausiai kas kišasi tam būna ir gi blogai.</p> <p>Tuomet nieko nedariau, jei būčiau paprieštaravusi tai šaipytis būtų pradėję iš manęs.</p> <p>Nekreipdavau dėmesio ir nesikišdavau.</p> <p>Nesikišu į kitų žmonių pykimąsi.</p> <p>Taip, stengiuosi pasišaipyti juokais ir iš savęs, ir iš kito, toks pasišaipymas yra tiesiog juokas.</p> <p>Aš tuomet būnu labai piktas [kai yra šaipomasi iš draugo. <i>aut. pastb</i>].</p>	7

Bendrojo lavinimo mokyklos mokinių, kurių žemas empatiškumas, interviu turinio analizė
Skaičiuojamas sakinių dažnumas.

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis	
1.Kategorija. Požiūris į asmenis, turinčius negalią	Teigiamas požiūris į asmenis turinčius negalią	Elgesio nuostatos komponentas	Taip, bendrauju, gal tik nėra man tokie artimi draugai, todėl, kad jie turi kitų draugų.	1
		Kognityvinis nuostatos komponentas	Normalūs žmonės [apibūdina, asmenis, turinčius SUP. <i>aut. Pastb.</i>] ir tiek, tik tai, kad jiems sunkiai sekasi mokytis.	1
	Neigiamas požiūris	Elgesio nuostatų komponentas	Ai..nežinau aš nebendravau su juo ir tiek. Aš su juo nebendrauju. Aš su juo nebendrauju. Nebendrauju, nes turiu kitų draugų. Yra, bet nebendrauju, nes tas vaikas šaiposi iš manęs. Nebendrauju, nes nenoriu, neturiu su juo apie ką kalbėtis. Nebendrauju, nes turiu kitų draugų klasėje su kuriais bendrauju.	7
		Kognityvinis nuostatos komponentas	Jie yra neįgalūs, nelaimingi žmonės. Kaip maži vaikai jie [apibūdina asmenis, turinčius negalią <i>aut.pastb</i>]. Keistas. [apibūdina bendraklasį, turintį SUP <i>aut.pastb</i>] Nežinau....gal keistoka tokia. [apibūdina bendraklasį, turintį SUP <i>aut.pastb</i>] Apibūdinčiau kaip kvailą. [apibūdina bendraklasį, turintį SUP <i>aut.pastb</i>] Lėtas, ramus, mažai kalba. [apibūdina bendraklasį, turintį SUP <i>aut.pastb</i>] Mažai bendraujantis, toks uždaras [apibūdina bendraklasį, turintį SUP <i>aut.pastb</i>]	7
		Emocinis nuostatos komponentas	Buvau, jausmas ne koks, tiesiog gaila man jų. [reakcija į asmenis, turinčius negalią <i>aut.pastb</i>]. Tiesiog buvo per žiauru ir nemalonu [reakcija į asmenis, turinčius negalią <i>aut.pastb</i>]. Jaučiausi nejaukia ir nesaugiai. [reakcija į asmenis, turinčius negalią <i>aut. pastb</i>]. Laibai keista buvo, nejauku. [reakcija į asmenis, turinčius negalią <i>aut.pastb</i>]. Buvo labai keista. [reakcija į asmenis, turinčius negalią <i>aut.pastb</i>].	5
		Kognityvinis nuostatos komponentas	Mažai bendraujantis, toks uždaras[apibūdina bendraklasį, turintį SUP <i>aut.pastb</i>].	2

		Sunkiai sekasi mokytis, truputi kitaip bendrauja nei kiti. [apibūdina bendraklasį, turintį SUP <i>aut.pastb.</i>]	
	Emocinis nuostatos komponentas	Jokių jausmų nesukėlė. [reakcija į asmenis, turinčius negalią <i>aut.pastb.</i>]. Normalūs įspūdžiai. [reakcija į asmenis, turinčius negalią <i>aut.pastb.</i>].	2

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
2.Kategorija Mokinių žinios apie asmenis, turinčius negalią.	Adekvacijos žinios	Kurie mokosi pagal kitokią mokymosi programą.	1
	Neadekvacijos žinios, neatitinkančios tikrovės	Jie negali daryti to, ką gali sveiki žmonės. Žinau, kad jų yra, esu girdėjęs, kad jų daugėja... Apibūdinčiau ...nežinau... Jie labai skiriasi nuo visų. Žinau, kad tokių yra, nežinau kaip apibūdinti. Nežinau nieko. Daug nežinau. Žinau, kad tokie yra. Kai kuriems žmonėms užaina traukuliai, kai kurie praranda atmintį ir nesupranta ką šneka, visokių yra. Daug ko nežinau...	9
	Mokinių nežinojimas, kad mokiniai turintys SUP mokosi drauge su bendraklasiais.	Nėra tokių klasėje. Nežinau ar yra, ar nėra... Nežinau ar mūsų klasėje vaikas toks yra...	3

3. Kategorija. Mokinių vertybinės nuostatos	Palankios	Žaviuosiu žmonių poelgiais, kurie yra nuoširdūs ir geranoriški, kurie visuomet daro gerą. Tais, kurie padeda, supranta. Žaviuosiu kilniais darbais. Žaviuosiu drąsa, stiprumu, galingumu. Kurie sugeba prisitaikyti visur, yra draugiški, lengvai bendraujantys Žaviuosiu protingumu, o daugiau nežinau... Žaviuosiu – darbščiais, atsakingais. Bjauriuosiu dėl to, kad jie patys nežino ko nori, užgaulioja kitus. Bjaurūs žmonių poelgiai yra tie, kurie gali įžeisti kitus. Bjauriuosiu tais, kurie įžeidinėja tuos žmones. Kurie kitus užgaulioja, tyčiojasi iš kitų. Bjauriuosiu kai tyčiojasi iš silpnesnių, kai žemina kitus. Bjauriuosiu tuščiažodžiu.	32
--	------------------	--	-----------

		<p>Mandagus, padedantis kitiems. Kažką dėl kitų gerą darančių, kas moka ir geba užjausti, padėti nelaimėje. Visi žmonės verti pagarbos, tik vieni daugiau kiti mažiau, kiek kuris nusipelno. Geros širdies, tyras, niekada neišduodantis. Labiausiai gerbiu tuos žmones, kurie save aukoja dėl kitų. Išsilavinęs, protingas ir šėip visus žmones reikia gerbti Draugas Geriausias draugas. Visi žmonės verti pagarbos, tik vieni daugiau kiti mažiau, kiek kuris nusipelno. Na, gal aš galvoju kitaip nei mano klasiokai, apie kitokius dalykus nei jie. Daug ką darau kitaip... Skirtingi pomėgiai, bet aš nesu kitoks. Aš daugiau sportuoju, lankau sporto būrelį, o kiti klasės draugai to nedaro. Net nežinau, ar aš kitoks. Jaučiuosi žmogumi, o ne lėlė, kurią tampo už virvučių. Jaučiuosi gerai, kad esu pranašesnis už kitus. Ir man patinka būti kitokiam. O aš nesijaučiu, kad esu kitokia. Nesu aš kitoks, viską darau taip kaip visi. Išskirtinio nieko nedarau ir kitokiu nesijaučiu. Neišsiskiriu iš kitų.</p>	
	Nepalankios	<p>Nežinau. Tik manau, kad mano klasės draugai yra labai nesuaugę, elgiasi kaip maži vaikai. Pagal šiuos klasiokus aš darau viską ne taip.</p>	3

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
------------	---------------	-----------	--------

<p>4.Kategorija Mokinių empatiškumas</p>	<p>Empatiškumas</p>	<p>Man jo gaila [bendraklasio, kurį užgaulioja kiti. <i>aut.pastb</i>]. Jaučiausi nesmagiai. [kai buvo šaipomasi iš kito. <i>Aut .pastb</i>] Liečiau atstoti.[Nuo bendraklasio, kurį užgaulioja <i>aut.pastb</i>.] Tačiau jei jo [bendraklasio, kuris užgaulioja kitus. <i>aut.pasb</i>.] elgesys per žengia ribas ir viskas krypsta į blogąją pusę einu pas socialinę pedagogę. Mano ir klasės požiūris dažniausiai ir nesutampa. Jau pripratau, kad mano požiūris kitoks, todėl nebe peršu savo nuomonės. Bet kuomet buvau mažesnėje klasėje bandydavau įrodinėti, kad aš esu teisi. Normaliai. Visų nuomonės retai sutampa. Kartais subumbu sau po nosim jei nepatinka kitų nuomonė, bet dažniausiai ir išklausu, ir pagalvoju... Aš gerbiu kito žmogaus požiūrį.</p>	<p>8</p>
	<p>Empatiškumo stoka</p>	<p>Bandau savo nuomonę pagrįsti, kad suprastų, kad ji yra teisinga. Prisitaikau prie jų... Niekaip, bandau prisitaikyti. Nekreipiu dėmesio ir darau tik taip kaip aš noriu. Neįdomios man kitų nuomonės. Bandau nekreipti dėmesio. Aš į jį nekreipiu dėmesio. O jei erzina, tai taip ir pasakau, kad erzina [bendraklasio, turinčio SUP elgesys <i>aut.pastb</i>]. Jei elgesys pradeda erzinti, dažniausiai pasitraukiu. [bendraklasio, turinčio SUP elgesys <i>aut.pastb</i>]. Jaučiausi kaip visada normaliai. Nežinau kaip jaučiuosi [kai yra šaipomasi iš kito. <i>aut.pasb</i>]. Ai..nežinau..nepamenu [kaip jautėsi, kai buvo šaipomasi iš kito <i>aut. pastb</i>]. Jaučiuosi... tiesiog nekreipiu dėmesio ir tiek. Beveik kiekvieną dieną yra šaipomasi iš vieno klasės draugo, bet aš nieko nedarau. Nuolat šaipomasi vienas iš kito. Nieko nedarau kai šaiposi. Aš tai nieko nedariau, kai kas nors šaiposi iš ko nors. Nekreipiu į juos</p>	<p>20</p>

		<p>dėmesio.</p> <p>Taip, teko [patekti į situaciją, kai buvo šaipomasi iš kitų <i>aut.pastb</i>] pas mus dažnai taip būna... tai nieko nesakau. Būna kartais, kad užstoju.</p> <p>Žinoma buvo.. [patekti į situaciją, kai buvo šaipomasi iš kitų <i>aut.pastb</i>] vieną sykį bandžiau ginti, bet pati buvau nukentėjęs...</p> <p>Nekreipiu dėmesio ir tiek.</p> <p>Nekreipiu į jį [bendraklasį iš kurio buvo šaipomasi <i>aut.pastb</i>] dėmesio.</p> <p>Šiaip į viską bandau reaguoti ramiai.</p>	
--	--	---	--

Bendrojo lavinimo mokyklos tėvų, kurių vaikai turi specialiųjų ugdymosi poreikių, interviu turinio analizė

Skaičiuojamas sakinių dažnumas.

Kategorija	Subkategorija		Teiginiai	Dažnis
1.Kategorija. Tėvų, kurių vaikai turi SUP santykių, tarpusavio bendravimo vertinimas	Teigiamas santykių, vertinimas	Mokinio, turinčio SUP ir bendraklasių teigiamas santykių vertinimas	Nepastebėjau, kad būtų sunku bendrauti. Bendrauja, susitinka su draugais po pamokų. Bendrauja su klasiokais ir pamokų metu ir po pamokų. Klasėje yra draugų, su jais bendrauja. Geri santykiai. Neblogi. Santykiai normalūs.	7
		Išankstinės nuostatos apie vaiką, turintį SUP nebuvimas	Ne, neteko. Nepastebėjau. Ne neteko išgirsti. Ne tikrai neteko išgirsti.	4
		Mokinio, turinčio SUP gera savijauta klasėje.	Manau, jaučiasi neblogai. Jaučiasi neblogai. Kiek žinau, pakankamai gerai jaučiasi. Manau, jaučiasi neblogai. Kiek žinau, vaikas klasėje jaučiasi neblogai.	5
		Mokinys, turintis SUP teigiamai vertina savo bendraklasius	Apibūdina kaip geranoriškus, tačiau mažai apie jos kalba. Turi geriausius draugus, klasės draugus. Teigiamai. Draugiški mokiniai. Draugiški, mėgstantys papokštauti – teigiamai. Jis savo klasės draugus vertina teigiamai, daug bendrauja. Jam draugai yra viskas. Patenkinimai [mokinys, turintis SUP apibūdina savo klasės draugus. <i>Aut.pastb</i>]	6
		Mokinio, turinčio SUP socializacija mokykloje, visuomenėje	Su draugais lanko dienos Centrą. Lanko sporto būrelį. Po pamokų žaidžia krepšinį ar kitą sporto šaką, būna su draugais. Aktyviai užsiima visokiomis sporto šakomis. Po pamokų mokykloje su draugais sportuoja. Istorijos būrelis [vaikas, turintis SUP po pamokų lanko istorijos būrelį. <i>Aut. pastb</i>]. Lanko krepšinį. Dalyvauja įvairiuose renginiuose [įvardina vaiko, turinčio SUP visuomeninę veiklą. <i>Aut.pastb</i>]. Visuomeninėje veikloje kartais dalyvauja.	8

		Gera tėvų savijauta dėl vaiko, turinčio SUP būklės mokykloje	<p>Gerai, jaučiuosi. Nekelia nerimo nei kiti mokiniai, nei elgesys.</p> <p>Žinau, kad mano vaikas mokykloje yra saugus.</p> <p>Vaikas saugus, sutaria su klasiokais.</p> <p>Kai būna mokykloje jaučiuosi ramiai, nėra dėl ko nuogąstauti.</p> <p>Jis jaučiasi gerai mokykloje, tad džiugina, kad daug ko išmoksta</p> <p>Jaučiuosi gerai, kai vaikas mokykloje.</p> <p>Man ramu, kad mokosi grįžta į namus.</p> <p>Džiugina kai gauna gerų pažymių.</p>	8
Neigiamas santykių vertinimas		Mokinio, turinčio SUP ir bendraklasių neigiamas tarpusavio santykių vertinimas	<p>Nežinau, bendrauja su bendraamžiais, bet kartais jie jo nesupranta.</p> <p>Ne su visais bendrauja.</p> <p>Nežinau, manyčiau, kad ne per geriausi tie jų santykiai.</p> <p>Nelabai kokie...</p> <p>Kartais ir nelabai teigiamai apie juos „atsiliepia“.</p> <p>Ne viską pasako.</p>	6
		Išankstinės neigiamos nuostatos apie vaiką, turintį SUP pasireiškimas	<p>Taip, teko išgirsti. „Dažnai tokie vaikai išsiskiria iš kitų“ .</p> <p>Taip, teko.</p> <p>Dažniausia ne tik mokykloje, bet ir mūsų visuomenėje neigiamai žiūrima į mano vaiką. Teko išgirsti apkalbų.</p> <p>Teko išgirsti, kad vaikas nedrausmingas.</p>	4
		Mokinio, turinčio SUP negera savijauta tarp bendraamžių klasėje.	<p>Sunku atsakyti... nežinau. Manau, jaučiasi tarp bendraamžių nelabai kaip.. jam geriau sekasi bendrauti su jaunesniais už save vaikais.</p>	1
		Mokinio, turinčio SUP socializacijos nebuvimas	<p>Po pamokų eina namo, mokykloje neužtrunka.</p> <p>Po pamokų dažniausia būna kieme su draugais.</p> <p>Nelanko jokių būrelių mokykloje.</p> <p>Visuomeninėje veikloje nedalyvauja.</p> <p>O visuomeninėje veikloje nedalyvauja.</p> <p>Visuomeninėje veikloje...na, nelabai dalyvauja.</p>	6
		Neigiama tėvų savijauta dėl vaiko, turinčio SUP būklės mokykloje	<p>Kai būna mokykloje kartais nuogąstauju: gal kas gali nutikti ir pan. Tačiau didesnių sunkumų dar nebuvo.</p> <p>Kelią nerimą, kaip vaikas jaučiasi.</p> <p>Kelia nerimą jo elgesys.</p> <p>Kartais kelią nerimą jo elgesys, išmokymo problemos.</p>	4

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
2.Kategorija Mokinių empatiškumo vertinimas	Empatiškumo vertinimas	<p>Kiek žinau sulaukia pagalbos, mokiniai palaiko vienas kitą.</p> <p>Sulaukia labai teigiamos pagalbos.</p> <p>Dažniausiai sulaukia pagalbos.</p> <p>Kartais sulaukia [bendraklasių pagalbos. <i>Aut.pastb.</i>], bet ne visada.</p> <p>Sulaukia [bendraklasių pagalbos. <i>Aut.pastb.</i>] Kai reikia pasiteirauti dėl namų darbų.</p> <p>Taip, kartais sulaukia [bendraklasių pagalbos. <i>Aut.pastb.</i>].</p> <p>Taip, sulaukia [bendraklasių pagalbos. <i>Aut.pastb.</i>].</p> <p>Teko pastebėti, kad kartais bendraamžiai pasidalina knygomis. [Muzikos knygomis ar šiaip kokią perskaitytą. <i>Aut.pastb.</i>].</p> <p>Bet kai reikia pagalbos vaikai padeda, bet mano vaikas ne visada jos prašo...</p> <p>Mergaitėmis, nes jos yra draugiškesnės.</p> <p>Manau mergaitėmis[noriau bendrauja su mokiniu, turinčiu sup. <i>aut.pastb.</i>]</p> <p>Jis su mergaitėmis bendrauja ir su berniukais. Nepastebėjau, kad labiau bendrautų su kažikuriais iš jų labiau.</p> <p>Jis su mergaitėmis bendrauja ir su berniukais. Nepastebėjau, kad labiau bendrautų su kažikuriais iš jų labiau.</p> <p>Nebijo išsakyti savo nuomonės.</p> <p>Galbūt, kartais bijo, bet ne visada [išsakyti savo nuomonę. <i>Aut.pastb.</i>].</p> <p>Manau, kad nebijo[išsakyti savo nuomonę. <i>Aut.pastb.</i>].</p> <p>Ne, tikrai nebijo pasisakyti.</p>	16
	Empatiškumo stoka	<p>Nelabai sulaukia [pagalbos iš bendraklasių. <i>Aut.pastb.</i>].</p> <p>Manau, kad bijo [išsakyti savo nuomonę. <i>Aut.Past.,</i>], nes jis tylus vaikas. Bijo ką paprieštarauti ar paneigti.</p>	2

**Bendrojo lavinimo mokyklos tėvų, kurių vaikai ugdomi drauge su mokiniu, turinčiu SUP
interview turinio analizė (pagal mokinių aukštą empatiškumą)**

Skaičiuojamas sakinių dažnumas.

Kategorija	Subkategorija		Teiginiai	Dažnis
1.Kategorija. Tėvų, kurių vaikai turi aukštą empatiškumą asmenų, turinčių negalią vertinimas	Teigiamas asmenų, turinčių negalią vertinimas	Teigiamas tėvų vertinimas dėl vaikų, turinčių SUP dalyvavimą visuomenėje veikloje	<p>Ne tik gali, bet ir turi dalyvauti [vaikai, turintys specialiųjų poreikių. <i>Aut.pastb</i>]. Vaikai ugdomi tobulėja veikloje. Būtinai turi dalyvauti visuomenėje pagal savo galimybes. Jie [vaikai, turintys specialiųjų poreikių. <i>Aut.pastb</i>] labai nori būti lygiaverčiais su visais. Taip žinoma gali dalyvauti, nes jie [vaikai, turintys specialiųjų poreikių. <i>Aut.pastb</i>] turi galimybes ir potencialo kažko išmokti. Kai kurioje veikloje gali dalyvauti. Jie [vaikai, turintys specialiųjų poreikių. <i>Aut.pastb</i>] taip pat turi tam tikrų gabumų kaip ir kiti mokiniai. Manau, gali dalyvauti tik padedami spec. pedagogo ar pan. Taip jie [vaikai, turintys specialiųjų poreikių. <i>Aut.pastb</i>] pasijustę pilnaverčiais visuomenės nariais. Dalyvauti turi būtinai – tačiau bet kokia veikla turi atitikti fizinius, protinius sugebėjimus–nepertempiant organizmo. Manau, kad būtina, nes šie vaikai neturi jaustis atstumti. Ne tik gali, bet ir turi dalyvauti [vaikai, turintys specialiųjų poreikių. <i>Aut.pastb</i>].</p>	10
		Teigiamas tėvų vertinimas dėl asmenų, turinčių negalią socializaciją bei integraciją visuomenėje	<p>Teigiami – mokytojų gerumo, supratingumo. Kiek žinau mano vaikas mokosi drauge. Kodėl gi ne? Manau, priklauso nuo SUP mokinio, tačiau teigiama yra tai, kad mokiniai bendraudami su SUP turi galimybę suprasti neįgalų asmenį ir įvertinti, kokie jie yra laimingi, kad yra sveiki. Ne visada vaikai supranta, kad reikia gerbti žmones, turinčius trūkumus. Bendravimas reikalingas visiems. Manau, kad žmogus [turintis negalią. <i>Aut.pastb</i>] turi būti integruotas į visuomenę. Tai didintų žmonių savitarpio supratimą. Neįgalusis taip pat visuomenės narys. Būtina skatinti. Visi turime suprasti, kad aplink mus yra kitokių žmonių. Manau būtina, nes šie asmenys nekalti, kad</p>	

			<p>yra neįgalieji. Be to reikia užjausti juos ir suprasti.</p> <p>Kiekvienas esame žmogus su savais trūkumais. Tik vieni jų turi daugiau, kiti mažiau.</p> <p>Manau, būtina. Tai skatintų sveikųjų empatiją, o neįgalieji lengviau socializuotųsi.</p> <p>Būtinai reikia bendrauti ir bendradarbiauti visiems žmonėms kartu, jokių būdu negalima išskirti – neįgalieji turi dirbti, būti visuomenėje. „Kaip šauksi – taip atsilieps“.</p> <p>Taip žinoma gali dalyvauti, nes jie turi galimybes ir potencialo kažko išmokti.</p> <p>Nežinau. Manau gali. Kodėl gi ne?</p> <p>Manau, kad skatinti reikia, bet ne per daug, nes tuomet vaikai gali pradėti šalintis jų.</p>	
		Gera tėvų reakcija į asmenis, turinčius negalia	<p>Jaučiausi normaliai, kaip visada bendradama su žmonėmis.</p> <p>Bendravome nuoširdžiai ir nebuvo jokių nepatogumų.</p> <p>Stengiuosi nekreipti į tokius žmones dėmesio, kad nesukelčiau jiems nepatogumų.</p>	3
	Neigiamas asmenų, turinčių negalią vertinimas	Neigiamas tėvų vertinimas dėl asmenų, turinčių negalią socializaciją bei integraciją visuomenėje	<p>Tačiau, manau, tokį vaiką sunku paruošti tokiam žingsniui [dalyvauti visuomeninėje veikloje. <i>aut.pastb.</i>].</p> <p>Tokie vaikai turėtų mokytis spec. mokykloje, o ne bendro lavinimo mokyklose</p> <p>Tačiau jei jie agresyvūs gali sukelti konfliktus klasėje.</p> <p>O sunkumai - tokie mokiniai gali kelti konfliktus.</p> <p>Neigiamas – prarandamas laikas skirtas sveikiesiems.</p> <p>Mažiau laiko lieka kitiems mokiniams.</p> <p>Tokie mokiniai kartais išprovokuoja neigiamą atmosferą klasėje (pykčius, konfliktus).</p>	7
		Neigiama tėvų reakcija į asmenis, turinčius negalią	<p>Jaučiausi nejaukiai, bijojau jų...</p> <p>Jaučiausi nejaukiai, buvo be galo sunku į juos žiūrėti.</p> <p>Labai gaila žmonių – ką turėjo blogo padaryti, kad dievas taip nubaudė.</p> <p>Jausmas ne koks...suvokiu koks laimingas yra sveikas žmogus.</p> <p>Gaila tokių žmonių...</p> <p>Labai gaila neįgaliųjų.</p> <p>Gaila tokių žmonių.</p>	7

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
------------	---------------	-----------	--------

2. Kategorija Mokinių nei- giamus/teigiamu s aspektus bendrojo la- vinimo klasėse lemia tokie veiks- niai	Mokinio, turinčio SUP nei- giami/teigiami aspektai bendrojo lavinimo klasėse priklauso nuo pačio moki- nio, turinčio SUP	Manau, priklauso nuo pačio [mokinio, turinčio SUP. <i>aut.pastb</i>] mokinio. Jei jis ramus, jis įtakos klasėje neturės, tačiau jei agresyvus, tai gali sukelti konfliktus klasėje Pirmiausia jį [vaiką, turintį SUP. <i>aut.pastb</i>] reikia sudominti tuo, kas jam patinka, nereikia visiems kitiems parodyti, kad jis kitoks. Šito nežinau, aš kai mokinausi klasėje nebuvo tokių mokinių, o pas dukras klasėje, kad ir yra, tačiau jokių nusiskundimų negirdėjau.	3	
	Mokinio, turinčio SUP nei- giami/teigiami aspektai bendrojo lavinimo klasėse priklauso nuo klasėje besimokančių mokinių	Jautresni vaikai patiria tam tikrą šoką, o vaikai kurie nėra jautrūs priima „kitokį“ vaiką visiškai teigiamai. Manau poveikis skirtingas būtų. Vieni padėtų tokiam vaikui, kiti pasišaipytų ir pan.		2
	Mokinio, turinčio SUP nei- giami/teigiami aspektai bendrojo lavinimo klasėse priklauso nuo klasės mokytojo	Greičiau „kitokio“ priėmimas priklauso nuo klasės auklėtojo. Kaip jis sugeba ne tik suvaldyti klasę, tačiau ir pristatyti „kitokį“ bendraklasį.		1

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
3. Kategorija Mokinių vertybinių nuostatų ug- dymas	Ugdo palankias vertybines nuostatas	Ugdau geru pavyzdžiu. Aš specialiai nieko nepasakoju ir neaiškinu – aš rodau vaikams pavyzdį, kad visur ir visada (senam, neįgaliam – visiems reikia padėti). Savo pavyzdžiu, įvairiomis informacinėmis priemonėmis. Ir aš jų laikausi ir vaikams pasakoju [kad reikia padėti kitiems. <i>Aut.pastb</i>]. Visuomet su vaiku kalbamės, kad reikia padėti. Su vaiku bendraujame kaip su suaugusiuoju. Daug apie tai kalbamės, žiūrime laidas. Kalbamės. Pagiriu už gerą vaikus.	9
	Neugdo vertybines nuosta- tas	Sunku atsakyti. Specialiai neugdau.	1

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
-------------------	----------------------	------------------	---------------

<p>4.Kategorija Tėvų empatiškumas</p>	<p>Empatiškumas</p>	<p>Bandžiau apginti silpnesnieji. Vaikystėje iš manęs pačios šaipėsi – mat nešiojau akinukus. O padariau prastą dalyką – aš juo sulaužiau – galvojau vat dabar tai nesišaipys ir „akiniuotė“ nevadins. Kai užaugau apie (18-20 metų) niekada ir niekam neleisdavau šaipytis iš kito žmogaus. „Lazda turi du galus: - vienas tau-kitas man“ Nežinau kodėl padedame, tiesiog gera daryti gera! Gerumo nėra per daug, o ir pačiam yra malonu. Skatina, galbūt, supratingumas ir nuoširdumas. Padedu, nes, manau, kad jiems reikalinga pagalba. Kiekvienas padorus žmogus nepraeis pro šalį jei yra bėda ar kt. Žmogiškumas skatina. Pagaliau mes visi galime atsidurti neįgaliojo vietoje ir pan.[todėl ir padedama neįgaliesiems. <i>Aut. pastb.</i>] Norisi padėti neįgaliam. Negaliu tiesiog nusigręžti. Gaila. Tai yra nuo vaikystės [noras padėti kitiems. <i>Aut.pastb</i>]. Aš esu „tarybinės“ santvarkos žmogus ir man iš tėvų, senelių yra įdiegtos padėjimo pagalbos bet kam normos. Manau, kad ginčiau silpnesnįjį. Kartais bandau apginti, o kartais, tiesiog, nekreipiu dėmesio. Padedu, nes ir man kartais padeda. Todėl atsilyginu tuo pačiu. Kiekvienas turi turėti savo nuomonę, nes pripiršta kito žmogaus nuomonė – neišeitis. Esu tolerantiška kitų nuomonėms. Dažniausiai nebandau įtikinti ar pakeisti nuomonę, ją priimu tokia, kokia ji yra. Diskutuoju. Savo nuomonės, niekad nekeičiu. Diskutuoju. Manau, jog kiekvienas turi teisę turėti savo nuomonę. Per daug nesigilinu, stengiuosi gyventi savo požiūriu. Jei mano nuomonė nesutampa su kitų žmonių – bendraujant bandau įrodyti tiesą, tačiau būna kad kartais ir nebendrauju mat visiškai skiriasi požiūris į gyvenimą.</p>	<p>21</p>
--	----------------------------	--	------------------

Tėvų, kurių vaikai ugdomi drauge su mokiniu, turinčiu SUP interviu turinio analizė (pagal mokinių žemą emp.)

Skaičiuojamas sakinių dažnumas.

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis	
1.Kategorija Tėvų, kurių vaikai turi žemą empatiškumą asmenų, turinčių negalią vertinimas	Teigiamas asmenų, turinčių negalią vertinimas	Teigiamas tėvų vertinimas dėl vaikų, turinčių SUP dalyvavimą visuomenėje veikloje	Gali dalyvauti veikloje, nes taip pat protaujantys asmenys. Taip, gali dalyvauti būreliuose. Taip, žinoma, manau, kad turi teisę ir gali. Taip, turi dalyvauti. Žinoma, kad turi teisę dalyvauti ir gali, juk jie taip pat žmonės kaip ir mes visi.	5
		Teigiamas tėvų vertinimas dėl asmenų, turinčių negalią socializaciją bei integraciją visuomenėje	Galbūt, vaikai išmoksta gerbti neįgaliuosius. Taip, reikia skatinti, todėl kad neįgalieji pasijustų laimingesni ir pilnaverčiais asmenys. Taip, būtina skatinti bendradarbiavimą ir bendravimą. Taip [reikia skatinti bendravimą ir integraciją į visuomenę. <i>aut.pastb.</i>] Taip reikia skatinti bendravimą, bendradarbiavimą, nes jie tokie pat žmonės kaip ir mes. Iš dalies būtina, bet kas per daug, „tas nesveika“. Manau, iš dalies būtina, o iš dalies ne [skatinti vaikų bendravimą, integraciją į visuomenę. <i>Aut.pastb.</i>].	7
		Gera tėvų reakcija į asmenis, turinčius negalia	Jaučiausi kaip visuomet. Nesureikšminau, kad jie yra neįgalieji, bendravau kaip su sveikaisiais.	2
	Neigiamas asmenų, turinčių negalią vertinimas	Neigiama tėvų reakcija į asmenis, turinčius negalią	Jaučiausi sutrikusi... Iš pradžių buvo nejauku, tačiau po to apsipratau. Pasijutau ne kaip... ir pajutau gailestį. Man buvo jų labai gaila. Buvo labai gaila matyti tokį žmogų...	5
			Mokinio, turinčio SUP neigiami aspektai bendrojo lavinimo klasėse	Neigiami: sukelia konfliktus, trukdo mokytis, kyla agresija. Teigiami: nežinau teigiamų. Manau veikia daugiau neigiamai, nei teigiamai.
		Neigiamas tėvų vertinimas dėl asmenų, turinčių negalią socializaciją bei integraciją visuomenėje	Ne manau, kad tokie vaikai turi mokytis bendrojo lavinimo mokykloje, nes trukdo kitiems klasės vaikams. Jie turi mokytis jiems skirtose įstaigose. Nevisi. Kai kurie gali dalyvauti. Taip, gali dalyvauti, bet ne drauge su bendraklasiais.	5

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
2. Kategorija Mokinių neigiamus/teigiamus aspektus bendrojo lavinimo klasėse lemia tokie veiksniai	Mokinio, turinčio SUP teigiami/neigiami aspektai bendrojo lavinimo klasėse priklauso nuo mokinio, turinčio SUP	Galbūt, priklauso nuo pačio mokinio, turinčio specialiųjų poreikių. Vieni būna agresyvūs, turi elgesio problemų, o kiti paslaugūs, ramūs vaikai. Neturiu nuomonės. Nežinau. Tokių klasėje nėra, nežinau kaip tai reaguotų.	4
	Mokinio, turinčio SUP teigiami/neigiami aspektai bendrojo lavinimo klasėse	Neturiu nuomonės. Nežinau. Tokių klasėje nėra, nežinau kaip tai reaguotų.	3

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
3. Kategorija Mokinių vertybinių nuostatų ugdymas	Ugdo vertybines nuosatas.	Aišku, kad reikia padėti silpnesniems, todėl norą padėti ugdu geru pavyzdžiu. Tiesiogiai [ugdo vaikų norą padėti kitam. <i>Aut.pastb.</i>] Tiesiog yra kalbama, kad nelaimė gali aplankyti kiekvieną, bet kada. Bendraujame su vaikais. Mokoma neužgaulioti, neįžeidinėti. Ugdu, kad privaloma padėti. Sunku atsakyti.	6

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
4. Kategorija Tėvų empatiškumas	Empatiškumas	Žmogiškumas, nes manau, kad ir man reikės kokios pagalbos prašyti. Skatina žmogiškumą. Padėdau, nes tokia mano pareiga. Padėdau, nes manau, kad taip reikia. Todėl, kad gaila. Niekas neskatina, o todėl padedame iš gailėsčio. Vyksta diskusija. Diskusijų metų bandome išsiaiškinti: Kas? Kur? Kodėl? Bandžiau išsiaiškinti ir „taip“ nepalikti.	8
	Kognityvinis empatijos aspekto nebuvimas	Pykstu ir prieštarauju nuomonėms. Nesistengiu į tokias pažiūras kreipti dėmesio. Nekreipiu dėmesio. Vengiu tokių asmenų ir nebendrauju. Stengiausi nekreipti dėmesio. Bandžiau įrodinėti, kad jie yra neteisūs ir klysta. Tuomet nesikišau į jų pokalbį ar bendravimą. Tai ne mano reikalas.	7
	Neturėjimas nuomonės	Neturiu nuomonės.	1

Bendrojo lavinimo mokyklos mokytojų interviu turinio analizė

Skaičiuojamas sakinių dažnumas.

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis	
1.Kategorija. Pedagogų tarpasmeninių mokinių ir mokinio, turinčio SUP santykių vertinimas	Teigiamas mokinių ir mokinio, turinčio SUP santykių vertinimas	Išankstinių nuostatų apie mokinį, turintį SUP nebuvimas	Dirbdama šioje mokykloje neigiamos nuostatos tikrai nepastebėjau. Nuostatos teigiamos, jie ne per daug akcentuoja, kad mokinys yra kitoks. Klasėje yra trys specialiujų poreikių vaikai. Mokiniai noriai bendrauja su šiais mokiniais, padeda orientotis mokykloje. Dvejus metus su klase dalyvaujame respublikiniame konkurse „Galiu aš- gali ir tu“.	4
		Mokinių reakcija į mokinį, turintį SUP yra teigiama	Mokiniai reaguoja teigiamai; noriai dalyvauja organizuojamuose renginiuose su mokiniu, turinčiu SUP. Reaguoja įvairiai, o kartais net ir nepastebi, kad toks vaikas yra kitoks. Supranta, kad yra skirtingi, bet jų neišskiria. Manau, kad požiūris keičiasi, pradžioje – gal ir neigiamas, o po kurio laiko keičiasi. Jis yra lygiavertis mokinys ir draugas. Žemesniųjų klasių mokiniai neišskiria mokinio, turinčio SUP.	6
		Mokiniai suteikia galimybę mokiniui, turinčiam SUP atsiskleisti ir pasireikšti	Manau, kad taip [suteikią galimybę pasireikšti, atsiskleisti. <i>Aut. Pastb.</i>]. Priklauso nuo įvairių [mokinio, turinčio SUP gebėjimų. <i>Aut.pastb</i>] gebėjimų. Žemesniųjų klasių mokinys, turintis SUP taip pat dalyvauja klasės veikloje ir įvairiuose renginiuose. Dalyvauja įvairiuose būreliuose. Šoka... Priimtas į kolektyvą, SUP turintis mokinys turi visas galimybes atsiskleisti ir pasireikšti. Žemesnėse klasėse – taip. Taip, suteikia galimybę pasireikšti. Kaip ir visiems kitiems. Suteikia. Jis gali būti aktyvus popamokinėje veikloje, kitose pamokose.	8
		Mokinys, turintis SUP klasėje pastebimas kaip lyderis	Vyresnėse klasėse net lyderio pozicija. Vienu atveju atstumtojo, kitu – lyderio.	1
		Neigiamas mokinių ir mokinio, turinčio	Išankstinių neigiamų nuostatų apie mokinį, turintį SUP	Tačiau ne visada nori priimti į bendrą veiklą, kai reikia organizuoti žiburėlius ar dalyvauti pamokos metu, kokioje tai grupinėje veikloje

SUP santykių vertinimas	pasireiškimas	<p>Neigiamas – nesupranta, nemoka, nesugeba.. atstumtasis.</p> <p>Iš dalies pastebėjau neigiamą nuostatą. Kadangi tas mokinys neturi (dažniausiai lėšų) požiūris neigiamas.</p> <p>Taip, pastebėjome [neigiamą požiūrį į bendraklasį, turintį SUP. <i>aut.pastb</i>].</p> <p>Taip, pastebėjome [neigiamą požiūrį į bendraklasį, turintį SUP. <i>aut.pastb</i>].</p> <p>Taip pastebėjau ir dažnai. [neigiamą požiūrį į bendraklasį, turintį SUP. <i>aut.pastb</i>].</p> <p>Šaiposi ne tik mokiniai, bet ir teko girdėti tėvų pokalbių, ypač kai susiję su pašalpoms.</p> <p>Pasitaiko [Neigiamas požiūris apie bendraklasį, turintį SUP. <i>aut. pastb</i>].</p> <p>Ne. Gal išskirtiniais atvejais.</p>	
	Mokinių reakcija į mokinį, turintį SUP yra neigiama	<p>Reakcija teigiama, bet „už akių“ pasišaipoma“ tarpusavyje.</p> <p>Dažniausiai naujoką apklausia, jei nesutampa pomėgiai ar „kita“, kitoniškumas tampa problema.</p> <p>Dažnai mokiniai ne visada teigiamai reaguoja į mokinio, turinčio SUP išsakytas mintis.</p> <p>Pašiepdami, pasityčiodami iš tėvų, iš aprangos ar mokinio elgesio.</p> <p>Jie įvardija kaip silpnesnį mokinį.</p> <p>Ignoruoja [mokinį, turintį SUP. <i>aut. pastb</i>], nes lėčiau suvokia aplinkos pokyčius, veiklą.</p> <p>Mokiniai bendrauja tarpusavyje [su mokiniais, taip pat turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių. <i>aut. pastb.</i>] arba būna atstumtųjų vietoje.</p> <p>Nebendrauja.</p>	8
	Mokinys, turintis SUP klasėje pastebimas kaip atstumtasis ar pašalinis	<p>Atstumtojo arba pašalinio.</p> <p>Nėra labai atstumiantis, tačiau dažnai klasėje užgožiamas kitų mokinių.</p> <p>Labai dažnai mokinys, turintis SUP yra atstumtas, su juo mažai bendraujama, nepriimama į draugus, nenori būti žaidimų „pora“ ir pan.</p> <p>Daugiau pašalinio.</p> <p>Vienu atveju atstumtojo, kitu – lyderio.</p>	5
	Mokiniai nesuteikia galimybę mokiniui, turinčiam SUP atsiskleisti ir pasireikšti	<p>Dažnai nesuteikia šio galimybės.</p> <p>Nesuteikia. Mokinys, turintis SUP paprastai pamokų metu nesireiškia.</p>	2

		Požiūris į bendrą klasę, turintį SUP ugdymosi metu nekito	<p>Mokinių požiūris dažnai nesikeičia. Vienoje klasėje buvo naujokė, kuri atvykusi iš 3-čios mokyklos. Pasimokė pusmetį – nepritapo (buvo pašaipos objektu) ir vėl keitė mokyklą. Požiūris nepasikeitė. Nepastebėjau, kad santykiai kistų. Nepastebėjau. [kad požiūris į bendrą klasę, turintį SUP pasikeitė po tam tikro laiko, mokiniui besimokant drauge su kitais mokiniais. <i>Aut.pastb</i>]. Priklauso nuo mokinio, turinčio spec. poreikių [požiūrių kitimas. <i>Aut. pastb</i>].</p>	6
--	--	--	---	----------

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
2. Kategorija Pedagogų nuomone, mokinių kitoniškumo suvokimą lemia	Mokinio, turinčio SUP sutrikimo charakteristika	<p>Nėra išskirtinių požymių, tik žinių ir suvokimo skirtumas. Mokosi prasčiau, pastebi, kad palengvintos užduotys, pravardžiuoja. Mokiniai, turintys spec. poreikių dirba lėčiau, neturi priemonių, lėčiau susigau do situacijose, o tai pastebi kiti mokiniai. Jei mokinys iš prigimties yra lyderis - SUP jam netrukdo. Atstumtasis, o jeigu, stiprus ir agresyvus, daliai mokinių – lyderis. Visi variantai galimi. Kai kurie gal yra pašaliniai, bet kai kurie lyderiai. Reaguoja labai įvairiai. Berniukai daugiau atstumiančiais, mergaitės korektiškai. Klasėje priklauso nuo pačio „ypatingo“ mokinio elgesio. Kuris yra nedrąsus, užsislendęs savyje, ramaus būdo. Priklauso nuo paties mokinio. Jei mokinys draugiškas – tai ir klasė taip nusiteikusi. Jei mokinys turi drausmės problemų – klasė paprastai atstumia. Reaguoja labai įvairiai. Berniukai daugiau atstumiančiais, mergaitės korektiškai Vyresnieji mokiniai, kartais patys save išskiria ir jaučiasi kitokie. Vyresniųjų klasių spec. mokiniai patys labai kompleksuoja, nenori būti „išskirti“. Nenori atlikti kitokių užduočių, dirbti iš „kito“ vadovėlio. Įvairios, priklauso nuo pačio spec. poreikio mokinio elgesio (Žiūrint, kokioje klasėje pastebėtas „kitoniškumas“).</p>	24

		<p>Viskas priklauso nuo sutrikimo pobūdžio ir laipsnio.</p> <p>Jeigu mokinys, turintis SUP įsilieja į kolektyvą, klasės draugai visada jį priima</p> <p>Priklauso nuo vaiko, jeigu jis bendraujantis – mielai, jeigu turi bendravimo sutrikimu sunkiai įsilies į klasę.</p> <p>Mokinys yra kitoks – uždaras, mažai bendraujantis, arba agresyvus.</p> <p>Santykiai, tokie neutralūs: nei draugai, nei priešai.</p> <p>Būna atvejų, kai siūlo, kviečia – bet dažniausiai toks mokinys uždaras, todėl neatsiskleidžia.</p> <p>Jie nesistengia lygiuotis į kitus klasės draugus.</p>	
	Adaptuota mokymosi programa	<p>Jie pastebi tik iš to, kad vaikas ugdomi kitokia – adaptuota programa.</p> <p>Pastebi, kad mažinamos užduotys, skaitant literatūros tekstą, neliepiama skaityti garsiai.</p> <p>Nenori atlikti kitokių užduočių, dirbti iš „kito“ vadovėlio</p>	3
	Lankymasis pas specialiųjų pedagogų	<p>Kitoniškumą gali nulemti lankymasis pas specialiųjų pedagogų.</p>	1
	Klasės vadovo netinkamas parengimas priimti „kitokį“	<p>Priklauso nuo to kaip nuteikia klasės vadovas.</p> <p>Tai priklauso nuo aplinkybių. Kokioje klasėje koks mokytojas moko ir kaip jis paruošia priimti į klases kolektyvą „kitokį“ mokinį.</p> <p>Daug kas priklauso nuo pačio klasės mokytojo, kaip jis pristato SUP turintį mokinį klasės draugams.</p> <p>Mažai klasės mokytojo indelio</p>	4
	Informacijos apie vaikus, turinčius SUP stoka	<p>Reikėtų daugiau informacijos renginių.</p> <p>Manau, dėl to, kad mokinys reikalauja daugiau dėmesio iš mokytojų, o visuomenė mažai žino apie SUP.</p>	2
	Visuomenės nemokėjimas priimti „kitokio“, stereotipai.	<p>Nes nemoka priimti kitokių....</p> <p>Trūksta kultūros, mūsų visuomenė tam dar nesubrendusi.</p> <p>Vertina elgesį, mąstymą, mato išoriškai (yra su fizine negalia)</p> <p>Visuomenėje gali būti susidarę stereotipai.</p> <p>Jį suvokia kaip „žemesnio“ lygio asmenį.</p>	5

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai	Dažnis
------------	---------------	-----------	--------

3.Kategorija Pedagogų mokinių empatiškumo vertinimas	Mokinių emocinis empatijos aspektas	Pradinių klasių mokiniai stengiasi visi padėti. Kai mato nusiminusį – paguodžia, kviečia kartu pažaišti. Klausia, bando išsiaiškinti priežastis [kai mato nusiminusį draugą, turintį specialiųjų ugdymosi poreikių. <i>Aut. pastb.</i>] Stengiasi pasidomėti, kodėl taip yra [kodėl mokinys, bendraklasis yra nusiminęs ar nuliūdęs. <i>aut.pastb.</i>]. Padeda, paaiškina per pertraukas. Daugiausia mergaitės [padeda. <i>aut.pastb.</i>]. Berniukui – berniukai [dažnaisiu padeda. <i>aut. pastb</i>] Noriau padeda mergaitės. Suolo draugas padeda. Jaunesniojo amžiaus padeda ir mergaitės ir berniukai, vyresni pagal aplinkybes	10
	Empatijos nebuvimas	Elgesys nesikeičia, nuo nusiminusio draugo, kuris neturi SUP. Labai mažai mokinių atjaučia ir gailisi, padeda kitiems. Lieka abejingi. Būna įvairių situacijų. Vieni moka paguosti, o kiti pasišaiपो. Iniciatyvos padėti nėra. Yra pasišaiपो. Reaguoja įvairiai. Klasėje neišryškėja noras padėti vienas kitam. Retai pastebi [kad reikia pagalbos. <i>Aut. pastb</i>]. Nelinke pastebėti ir padėti. Daugiausia priklauso nuo kolektyvo.	10